

DIE ONTSTAANSDATUM VAN DIE GEREFORMEERDE KERK POTCHEFSTROOM. 'N TEOLOGIES-KRITIESE STUDIE

Petrus Albertus Coetzee

Verhandeling voorgelê ter voldoening aan die vereistes vir die kwalifikasie

Magister Theologiae

in die Fakulteit Teologie

Departement Ekklesiologie

aan die Universiteit van die Vrystaat.

VOORWOORD

Hierdie studie volg op 'n telefoonoproep van dr. Victor d'Assonville wat navraag oor die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom gedoen het en die daaropvolgende weiering om antwoorde uit sekondêre bronne te aanvaar. 'n Paar uur in die Argief van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika het die nodige vonk verskaf toe die primêre bronne meer vertel as wat kerkhistorici tot op datum beskryf het. Dit het gelei tot 'n soektog om die oorspronklike rapporte van ds. Dirk Postma wat hy vanaf 1858 tot 1860 aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk in Nederland geskryf het, op te spoor. Die blydschap was groot toe die dokumente in "*Het Utrechts Archief*" gevind is en afskrifte aan die Postma Versameling geskenk kon word. My innige dank aan prof. Erik de Boer van die Theologiese Universiteit Kampen vir sy hulp in hierdie verband.

My innige dank aan die kerkraad en diakonie van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom vir die ondersteuning, veral die finansiële ondersteuning met die Kerkhistoriese Seminar wat gereël is op 24 Julie 2009 om onder andere die aanvanklike bevindings van hierdie studie aan 'n groter gehoor te toets. Hartlike dank aan lidmate van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom wat met groot belangstelling die vordering van my studie gevolg het.

Aan die personeel van die biblioteek van Teologiese Skool Potchefstroom, die Ferdinand Postma Biblioteek van die Potchefstroom kampus van die NWU, maar in besonder die personeel van die Argief van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, by name Carmie Huisman en Gert Kruger. Hiermee my opregte en innige dank vir vriendelike en hulpvaardige ondersteuning.

Aan Mione du Toit - 'n besondere woord van dank vir die kritiese oog wat my bevindinge getoets het. Haar ondervinding in navorsing was van groot waarde. Baie dankie aan Gert Kruger wat gehelp het met die versorging van die teks.

Aan my eggenote Heleen en my kinders Marlize, Hita en Jannie vir julle entoesiastiese ondersteuning en hulp.

Die woord dankie aan 'n briljante studieleier soos prof. Dolf Britz skiet ver te kort vir die besondere leiding en aanmoediging om hierdie studie te voltooi.

Navorsing oor die ontstaan van 'n gemeente bring jou nederig voor die Bruidegom, want jy was besig om sy werk na te vors hoedat Hy sy bruidskerk vergader, beskerm en onderhou. Aan Hom al die eer en heerlikheid tot in ewigheid.

P.A. Coetzee
Potchefstroom
Mei 2010

AFKORTINGS

GKSAA	GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA ARGIEF
HUA	HET UTRECHTS ARCHIEF
NA	NASIONALE ARGIEF VAN SUID AFRIKA
NHKA	NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK ARGIEF
PV	POSTMA VERSAMELING
ZAR	ZUID-AFRIKAANSCH REPubLIEK

INHOUDSOPGAWE

Hoofstuk 1

Inleiding	1
1.1 Teologiese oorweegredes.....	2
1.2 Probleemstelling	4
1.3 Literatuur wat die ontstaansdatum as 1859 aandui	5
1.4 Standpunte ten gunste van 1863 as ontstaansdatum.....	7
1.5 Gevolgtrekking	10
1.6 Die ondervraging van primêre bronne: metode, vraagstelling en waarde	11
1.7 Die konteks van die bronne	12
1.8 Uiteensetting	14

Hoofstuk 2

Die Kerkorde en notules van die Rustenburgvergaderings: 10-14 Februarie 1859	15
2.1 'n Saamgestelde notuleboek 1859-1863	16
2.2 Die eerste Kerkorde 10 Februarie 1859.....	17
2.2.1 Die onderskeid tussen Algemene Kerkvergadering en kerkraadsvergadering	18
2.3 Die algemene lidmaatregister	22
2.4 Notule te Rustenburg van 11 tot 14 Februarie 1859.....	23
2.4.1 Die inhoud van die Notule	23
2.4.2 Onderskeidings en differensiasie in die notule	26
2.4.3 Ds Postma se begrip van die onderskeie vergaderings.....	29
2.4.4 Die eerste Algemene Kerkvergadering 10-14 Februarie 1859	29
2.5 Artikels 4 en 13: Voorsiening van die totstandkoming van Gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek	30
2.6 Artikels 12, 15, 17, 18: Die kennisgewing aan die owerheid van die totstandkoming van die kerk	32
2.7 Samevatting	36

Hoofstuk 3

Die notules van die tweede en derde Algemene Kerkvergaderings 16 April en 12 Julie 1859	38
3.1 Notule van <i>Tweede algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek den 16 April 1859 te Rustenburg</i>	38
3.2 Die burgerlike gebruik van <i>wyk</i> en <i>distrik</i> in die periode rondom 1850.....	39
3.3 Die kerklike gebruik van die woorde <i>wyk</i> , <i>distrik</i> en <i>gemeente</i>	42
3.3.1 <i>Wyk</i>	42
3.3.2 <i>Distrik</i>	44
3.3.2.1 Die begrip <i>distrik</i> soos gebruik in notules en lidmateregisters	44

3.3.2.2 Inligting uit die verslae van ds. Dirk Postma	47
3.4 Distrik en Gemeente	49
3.5 Die gemeente Mooirivier kry beslag.....	53
3.6 Die Tweede Algemene Kerkvergadering en plaaslike gemeentes in eie reg.....	53
3.7 Die notule van die <i>Derde algemeene kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek, den 29 Julij 1859 te Rustenburg</i>	55
3.8 Samevatting.....	57

Hoofstuk 4

Die notules van die vierde, vyfde en sesde Algemene Kerkvergaderings 21 November 1859 tot 21 September 1861

58

4.1 Notule van die <i>Vierde Algemeene Kerkvergadering den 21 November 1859 te Rustenburg op verzoek van den Uitvoerenden Raad te zamen geroepen en volgende vergaderings</i>	59
4.2 Die <i>Zesde Algemeene Kerkvergadering te Rustenburg den 21 September 1861</i>	62
4.3 Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Waterberg.....	63
4.3.1 Onsekerheid oor ontstaandatum van gemeente Waterberg	64
4.3.2 Ouderling en diaken vir Waterberg	65
4.3.3 Beoordeling van bogenoemde gegewens.....	66
4.4 Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Lydenburg	68
4.4.1 Briewe van die Coetsee broers	70
4.4.2 Besluit Algemene Vergadering 21 September 1859.....	72
4.4.3 Doop van kind van D.C.P. Coetsee	73
4.4.4 Ds. Dirk Postma se besoek aan Lydenburg in 1861	74
4.4.5 Beoordeling van gegewens wat 'n vroeëre datum as 1861 bepaal	75
4.4.5.1 M.P.A. Coetsee: Versoek om predikant te word	75
4.4.5.2 Was ds. Dirk Postma in Augustus/September 1859 in Lydenburg?	75
4.4.6 Notuleboek van Lydenburg	76
4.4.7 Gevolgtrekking	78
4.5 Samevattende gevolgtrekking.....	78
4.6 Besluite van die sesde Algemene Kerkvergadering 21 September 1861	79
4.7 Samevatting.....	81

Hoofstuk 5

Die Algemene Kerkvergaderings en Sinodes van 1862 en 1863

82

5.1 Die eerste Sinode 1862	83
5.2 Afgevaardigdes as afgevaardigdes van gemeentes	86
5.3 Vraagstelling met betrekking tot die wyse van afvaardiging na Sinode 1862	89
5.4 Die Dordtse Kerkorde aanvaar	91
5.5 Sinode 1863.....	93
5.6 Die opvolgende Algemene Kerkvergaderings in die Suid-Afrikaanse Republiek.....	98
5.7 Die voortgaande deurwerking van Kerkorde 1859 met betrekking tot die Algemene Kerkvergadering	100
5.8 Samevatting.....	103

Hoofstuk 6

Die Kerkorde van 1859	105
6.1 Ds. Dirk Postma en die Nederlandse agtergrond	106
6.2 Ds Dirk Postma se onmiddellike motivering.....	107
6.3 Die Kerkorde van 1859	109
6.4 Beoordeling van die Kerkorde van 1859.....	113
6.4.1 Ooreenkomste met die Dordtse Kerkorde	116
6.4.2 Verskille met die Dordtse Kerkorde 1618/1619	119
6.5 Samevatting.....	120

Hoofstuk 7

Die gangbare kerkbegrip.....	122
7.1 Amptelike kennisgewings aan die onderskeie owerhede	123
7.1.1 Die kennisgewing van die ‘stigting’ van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek	123
7.1.2 Kennisgewing aan die owerheid in die Oranje Vrystaat.....	126
7.1.3 Kennisgewing aan die Kaapse Goewerneur	128
7.1.4 Gevolgtrekking	129
7.2 Ds. Dirk Postma se kerkbegrip	131
7.2.1 “Door mij gestichte Gereformeerde Kerk”	131
7.2.2 “ <i>De stichting onzer Kerk</i> ”	133
7.2.3 “ <i>Zoolang de gemeenten...</i> ”	138
7.3 Samevatting.....	141

Hoofstuk 8

Samevattende gevolgtrekking	142
8.1 Die ‘stigtingsdatum’ van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika	143
8.2 Ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom	144
8.2.1 ’n Kort oorsig oor die naamsverandering: Van Mooirivier na Potchefstroom	147
8.3 Ontstaansdatums teologies en ekklesiologies beskou	151
8.4 Konklusie	153

Bylaes

Bylaag A.....	154
Bylaag B.....	174
Bylaag C.....	176
Bylaag D.....	185
Bylaag E.....	188

Opsomming	191
------------------------	------------

Summary	192
----------------------	------------

Sleutelbegrippe Key Concepts	193
---	------------

Bronnelys.....	194
-----------------------	------------

HOOFSTUK 1

INLEIDING

Hierdie studie is kerkhistoriografies van aard. Dit behandel 'n eenvoudige vraag: wanneer het die Gereformeerde Kerk Potchefstroom tot stand gekom? Die antwoord word – voor die hand liggend – in die vroegste en primêre bronne gesoek en gerapporteer. 'n Verdere vraag is waarom die vasstelling van 'n ontstaansdatum so belangrik is? Om mee te begin: God is 'n God van waarheid. Aangesien God 'n God van waarheid is, vereis dit ook van die navorser om die waarheid in die geskiedskrywing weer te gee. Wat Gereformeerde Kerk Potchefstroom betref, gee die geskiedskrywing immers twee moontlike datums as ontstaansdatum. Kerkhistoriese presisering is dus *an sich* 'n baie belangrike oorweging. Daar is egter veel meer om by 'n ontstaansdatum uit die bronne op te diep. Watter teologiese oortuigings is daar aan die werk toe rekord gehou is van die gebeure? En waarom?

Immers: Christus is die Hoof van die kerk wat sy liggaam is (Ef. 1: 22, 23 ; Kol. 1:18; Kol. 2:19). Die kerk is die werk van God Drie-enig. Die Vader het “voordat die wêreld geskep is, ons in Christus uitverkies om heilig en onberispelik voor Hom te wees” (Ef. 1:4). Die Heilige Gees werk die wedergeboorte (Joh. 3:5-8) en berei die kerk voor om met verlange te roep na die terugkoms van ons Here Jesus Christus (Openb. 22:17). “Die kerk kan dus samevattend omskryf word as 'n heilige vergadering van geroepe gelowiges wat waarlik in Christus glo en deur Hom verlos is, geheilig en verseël deur die Heilige Gees.” (Visser, 1989:37.)

In die boek Handelingte kom die werk van God Drie-enig telkens na vore met die ontstaan van elke gemeente. Hieruit volg die verkiesing van ouderlinge deur wie Christus sy kerk regeer. Met Paulus se eerste sendingreis word dit duidelik as hy die evangelie verkondig in Derbe, Listra, Ikonium en Antiogië en die verkiesing van ouderlinge in elke gemeente (Hand. 14:23). Paulus gee aan Titus die opdrag “.... dat jy in elke dorp ouderlinge moet aanstel ...” (Tit. 1:5). “Die plaaslikheid van die

ouderlingamp vloei daaruit voort dat Christus Hoof is van die kerk, van die universele kerk en dus van elke plaaslike openbaring daarvan.” (Van der Walt, 1976:79. Sien ook Snyman, 1977: 35–50).

1.1 Teologiese oorweegredes

Prinsipiëel gaan dit egter nie net oor die wyse waarop Christus sy kerk vergader nie, maar ook oor die spesifieke tyd waarop Hy kerke laat ontstaan. In die Griekse teks van die Bybel word drie woorde gebruik om tyd aan te dui, naamlik *kairos*, *chronos* en *aion* (Pop, 1975:460). Die woord *chronos* dui soms op tydsduur (Joh. 7:33) en soms ook op tydstip (Matt. 2:7), terwyl *aion* meer in verband met lang tydsperiodes, God se ewigheid, maar ook as aanduiding van die teenswoordige en die toekomstige *aion* (Pop, 1975:462, 463) gebruik word. Dit is egter veral die woord *kairos* wat besondere aandag verg, omdat dit 'n beslissende oomblik of tyd aandui.

In die boek Prediker (3:1) word geleer dat elke ding onder die son sy vaste tyd (Griekse vertaling = *chronos*) en elke ding sy tyd (Griekse vertaling = *kairos*) het. “God het elke ding gemaak dat dit pas in 'n bepaalde tyd, ..” (Pred. 3:11 in Griekse vertaling = *kairos*) (Bybel 1983). “In die volheid van die tyd” is 'n aanhaling uit Galasiërs 4:4 (Bybel 1933/53), wat in die 1983 vertaal is met: “Maar toe die tyd wat God daarvoor bepaal het, aangebreek het, het Hy sy Seun gestuur.” (Tyd = *chronos*.) (Bybel 1983) Die besondere tydstip (*chronos*) in die geskiedenis waarin Christus gebore is, bevestig duidelik dat God tye (datums) vir gebeurtenisse bepaal (Rom. 5:6 en Ef. 1:10 = *kairos*). Juis in hierdie volheid van die tyd het die magtige Romeinse Ryk al die lande rondom die Middellandse See beheer. Die voordeel wat dit vir die uitbreiding van die evangelie ingehou het, was onbelemmerde toegang tot die lande, uitstekende verbindingstelsels en paaie, een regstelsel met een burgerskap en dan die voordeel van een taal, naamlik Grieks wat almal kon verstaan. Die geestelike toestand van die Jode het gewys op 'n geestelik arm volk, wat met verlange na die koms van God se Koninkryk uitgesien het. Die tyd was ryp (vol) vir die koms van die beloofde Messias.

In die optrede van Jesus Christus op aarde toon Hy die noodsaak aan dat alles op die “regte tyd” moet plaasvind. In Markus 1:15 kondig Hy aan dat die tyd (*kairos*) aangebreek het (vervul is) en die koninkryk van God naby gekom het. Christus se tyd (uur) om gevange geneem te word, het volgens Johannes 7:30 nog nie gekom nie. Later kondig Christus self aan dat die tyd (*kairos*) van sy dood naby is (Matt. 26:18). Hierdie tyd is spesifiek bepaal om net voor die Pasga plaas te vind, sodat Christus as die Paaslam geslag moes word en Hy op die eerste dag van die week uit die dood opstaan. God bepaal dus elke uur gedurende die versoeningspad wat Christus moes loop. Die eindtyd word sorgvuldig beplan en beheer deur God. Die boek Openbaring getuig van die tye waarop elke gebeurtenis volgens God se raadsplan in fyn beplande noukeurigheid op presies bepaalde tye uitgevoer word (Openbaring 12:14 ; 22:10 = *kairos*). Die wederkoms van Christus word nie net bepaal vir ’n spesifieke dag nie, maar ook vir ’n spesifieke uur (Matt. 24:36).

Hierdie sekerheid gee vir die kerk ’n besondere troos. Dit is God wat die kerk in die woestyn vir ’n vasgestelde tyd (*kairos*) versorg (Openb. 12:14). Die Heidelbergse Kategismus bely juis hierdie beskerming en bewaring van die kerk in antwoord 54: “Dat die Seun van God uit die hele menslike geslag vir Hom ’n gemeente wat tot die ewige lewe uitverkies is, deur sy Gees en Woord in die eenheid van die ware geloof van die begin van die wêreld af tot die einde toe vergader, beskerm en onderhou en dat ek daarvan ’n lewende lid is en ewig sal bly.” In die beoefening van die kerkgeskiedenis moet ons teologies dus met God se handeling rekening hou. Hy bepaal spesifieke tye hoe Hy sy kerk vergader, beskerm en onderhou.

Die onderhawige studie oor die ontstaansdatum van Gereformeerde Kerk Potchefstroom moet in die lig van bogenoemde gesien word. Die Gereformeerde Kerk Rustenburg en ander Gereformeerde gemeentes het in 1859 in ’n baie besondere tyd ontstaan waar verskeie soortgelyke afskeidings in die gereformeerde wêreld plaasgevind het. Hier word verwys na die afskeiding in 1834 (Christelike Afskeie Gereformeerde Kerk) in Nederland, die afskeiding in Skotland (Free Church of Scotland) in 1843, die *Eglise libre* (Vrye Kerk) in 1849 in Frankryk, en in 1857 in Noord

Amerika (Christian Reformed Church of North America) (d'Assonville, 1992:190-192). In hierdie studie word dus nie op 'n *kerkistiese* en *apologetiese* manier omgegaan met die problematiek rondom leer, diens en tug wat so duidelik na die oppervlak kom in die 19de eeu nie. Teologies-kritiese vraagstelling aan die bronne wys ook uit dat alles gedurende die tyd van ontstaan van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika tussen 1859 en 1863 ook nie so presies in lyn met die Dordtse teologie en ordening was nie. Dit het Spoelstra tereg uitgewys. Die teologiese belang by die dokumente staan eerder in verband met die belydenis dat in 'n bepaalde konteks die Seun van God voortgaan om sy kerk te vergader, beskerm en onderhou – “tot die einde toe”. Tipies gereformeerd word dit egter so verstaan dat die Skrif en Belydenis die norm word vir die interpretasie van die kerkgeskiedenis, en nie andersom nie.

In die vasstelling van 'n ontstaansdatum kom daar dus veel meer na vore. In die kerkhistoriografie moet dit altyd om teologiese verantwoording gaan. So word die kerkgeskiedenis as wetenskap teologies en ekklesiologies beoefen.

1.2 Probleemstelling

Wanneer het die Gereformeerde Kerk Potchefstroom ontstaan? Op hierdie vraag is daar ten minste twee amptelike antwoorde. Die eerste uitgawe van die *Almanak (jaarboek) van die Gereformeerde Kerke in Zuid Afrika* in 1872 (1871:43) dui die stigtingsdatum aan as 1859. Dit bly die geval tot 1986 (*Almanak* 1985?:165). In die daaropvolgende jaar (*Almanak* 1987, 1986?:166) is die datum 1863. In 'n persoonlike navraag by die 1986-skriba van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom, ouderling Tom Larney (2009), is verneem dat die datum in 1986 verander is sonder dat indringende studie oor die saak gedoen is.

Wat bring 'n oorsigtelike verkenning van die sekondêre literatuur waarin die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom behandel word, of waarin na die stigtingsdatum verwys word, aan die lig? Die nagaan van hierdie publikasies reg aan die begin plaas die kernvraag van hierdie studie (naamlik wanneer het hierdie

gemeente sy ontstaan gehad) onverwyld binne die horison van die tersaaklike kerkgeskiedskrywing. Ter wille van sistematisering word literatuur wat die ontstaansdatum in 1859 plaas eers nagegaan. Daarop volg diegene wat 'n later datum voorstaan.

1.3 Literatuur wat die ontstaansdatum as 1859 aandui

Die vroegste gepubliseerde (na alle waarskynlikheid) verwysing na die ontstaan van gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek kom voor in die *Journal gehouden van af Reddersburg (Oranje Vrijstaat) naar Rustenburg (Zuid-Afrikaansch Republiek), in het jaar 1863* deur ds. J. Beijer. “*De Godsdienst van Staat, is ook hier de Ned.-Gereformeerde, en ook Ds D. Postma, heeft hier eenige Gemeenten der Gereformeerde Kerk gesticht, zooals te Rustenburg, Potchefstroom (Mooirivier), Pretoria, Waterberg, Lijdenburg en zelfs te Zoutpansberg; ...*” (Beijer, 1865:181). Die jaar waarin die gemeentes “gesticht” is, word egter nie genoem nie. 'n Klompie jare later is die *Almanak van de Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika voor het jaar 1872*, uitgegee op versoek van die Sinode deur “*De leeraren aan de Theol. School dier kerk*” (waarvan Prof. Dirk Postma een was), duidelik oor die stigtingsdatums van gemeentes. Volgens die *Almanak* is die volgende gemeentes in 1859 gestig: Rustenburg, Pretoria, Potchefstroom, Waterberg, Zoutpansberg, Lijdenburg en Reddersburg (Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, 1871:43).

Vir ds. M.P.A. Coetsee bied 1879 geleentheid om terug te kyk. In sy boekie *Twintig jaren. Gedachtenisrede* onthou hy: “*In de Republiek werden er in datzelfde jaar gemeenten gesticht, behalve de moedergemeente te Rustenburg, te Pretoria, nu de hoofdstad des lands, Potchefstroom, Waterberg, Zoutpansberg, nu ingedeeld bij eene andere gemeente tengevolge van een oorlog, en te Lijdenburg.*” (Coetsee,1879:13.) In 1882 skryf F. Lion Cachet in sy *De Worstelstrijd der Transvalers* dat Gereformeerde kerke in 1859 gestig is “*behalve die te Rustenburg, te Pretoria ..., te Potchefstroom, en op andere plaatsen*” (Cachet,1882: 404).

Die eerste omvattende *Geschiedenis van de Stichting en Ontwikkeling der Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika* word in 1905 deur D Postma (Jr) gepubliseer. Sy inligting is: “*Gemeente: Potchefstroom gesticht 1859*” (Postma, 1905:334). In die *Gedenkboek van het 50-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika A.D. 1859–1909* word dit deur J. Lion Cachet beaam (1909:237). Hy skryf: “*Bij de stichting van de gemeente Rustenburg hadden al de geestverwanten in de Z.A. Republiek zich bij die gemeente aangesloten. Dit kon echter niet blijven, daar de afstanden te groot waren om ééne gemeente te vormen. In hetzelfde jaar werden er dan ook 4 andere gemeenten gesticht, namelijk Pretoria, Potchefstroom, Waterberg en Lijdenburg. Er was echter maar een predikant, zoodat Ds. Postma bijna voortdurend op reis was. Niet alleen moest hij de Republiek bedienen, maar ook den Vrijstaat en de K. Kolonie. Spoorwegen waren er toen nog niet. In de Transvaal ging alles te paard of met den ossenwagen, in den Vrijstaat en Kolonie per paarden-wagen. Er was dus groote behoefte aan hulp. De Algemeene Vergadering was dan ook voort overgegaan tot beroepen, en wel Ds. J.W. Bokkel voor de Kaap-Kolonie; Prof. H. de Cock voor den Vrijstaat en Ds. J. Beyer voor Transvaal. De twee eerstgenoemden namen het beroep niet aan, de laatstgenoemde wel. Men besluit toen, Ds. J. Beyer af te staan aan den O. Vrijstaat. In den Vrijstaat bleef het vooreerst bij één gemeente, doch in de Kaap-Kolonie kwamen er in 1860 drie, namelijk: Burgersdorp, Middelburg en Colesberg.*” (Cachet,1909:50-51.)

Die latere kerkgeskiedskrywing volg in hierdie patroon. In 1947 teken S. Du Toit in die *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner* (uitgegee 1947) aan: "Op die stigting van die gemeente Rustenburg het spoedig dié van Pretoria, Potchefstroom, Waterberg en Lydenburg gevolg, almal nog in 1859." (1947:267.) As B.R. Krüger tien jaar later *Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* nagaan, bevind hy: “Intussen het die Gereformeerde Kerk al meer gevestig geraak, aangesien daar ook in ander dele uitbreiding gekom het, t.w. in die Oranje-Vrystaat en Kaapkolonie, sodat die volgende Gemeentes teen 1860 in die drie provinsies (sic-P.A. Coetzee) gestig was : Rustenburg (1859), Pretoria(1859), Waterberg (1859), Pietersburg (1859), Lydenburg (1859), Potchefstroom (1859), Reddersburg (1859), Burgersdorp (1860), Middelburg K.P.

(1860), Colesberg (1860).” (Krüger, 1957:230.) In sy biografie van *Professor Dirk Postma 1818-1890* is G.C.P. van der Vyver ook oortuig dat "aan die einde van 1859 was daar nie minder nie as ses gemeentes waar hy Woord en sakramente moes bedien, t.w. in Transvaal: Rustenburg, Pretoria, Waterberg, Potchefstroom en Lydenburg, en in die O.V.S. Reddersburg.” (Van der Vyver, 1958:326.)

By die eeufees in 1959 was dit die populêre gangbare standpunt dat naas Rustenburg, ook ander gemeentes in 1859 tot stand gekom het. “Nog in die stigtingsjaar” skryf die amptelike historikus vir die geleentheid, J.P. Jooste, “ ... het die volgende gemeentes in Transvaal tot stand gekom: Pretoria, Waterberg, Lydenburg en Potchefstroom” (Jooste, 1959?:75).¹ By die *Eeufees te Rustenburg* (1959) kom ook minister Jan de Klerk aan die woord: “In 1859 is sewe gemeentes gestig, nl. Rustenburg, Pretoria, Potchefstroom, Waterberg, Soutpansberg, Lydenburg en Reddersburg met ’n totale ledetal van 6153 en hoofsaaklik gevestig in Transvaal.” (De Klerk, 1959:207.)

Vir katkisanter leer d’Assonville (in sy *Kerkgeskiedenis in 30 lesse*) dat “Na Rustenburg is ook die gemeentes Pretoria, Waterberg (Nylstroom), Lydenburg, Potchefstroom en Reddersburg in die Vrystaat gestig in 1859. Maar ook in Kaapland, die wêreld van die Ou Doppers in die Karoo, is spoedig in 1860 gemeentes gestig soos Burgersdorp, Middelburg en Colesberg.” (d’Assonville, 1980:101.)

1.4 Standpunte ten gunste van 1863 as ontstaansdatum

Die eerste notule van die Gereformeerde Kerk Mooirivier/Potchefstroom is gedateer 17 April 1863. Hoewel daarin nie melding gemaak word van ’n stigtingsdatum nie, is dit voor die handliggend om die oudste bron as uitgangspunt te neem in die vasstelling van

¹ In **Gedenkuitgawe Gereformeerde Kerk Rustenburg 1859 - 1959** word sy toespraak by die geleentheid opgeneem. Hy sê: “By die instelling van die kerkraad op die stigtingsdag het dit reeds nodig geblyk om kerkradslede vir wyk Mooirivier te kies. Hieruit kan ons dus aflei dat dadelik besef is dat die saak nie tot Rustenburg beperk sou bly nie. ... Dat te Marico, Schoonspruit, dist. Mooirivier, Kliprivier, dist. Pretoria, Pienaarsrivier, dist. Pretoria, ouderlinge en diakens aangewys was. En hoewel dit niet so vermeld staan nie, was dit tog die begin van verskillende gemeentes wat nog in dieselfde jaar tot stand gekom het.” (Gereformeerde Kerk Rustenburg, 1859: ongenommer.)

hierdie belangrike datum vir die geheue van die plaaslike kerk. So aanvaar die *Gedenkboek Gereformeerde Kerk Potchefstroom* by die 125 jarige herdenking van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom die datum 17 April 1863 sondermeer as die stigtingsdatum van die gemeente (Gereformeerde Kerk Potchefstroom, 1989:10).

Hierdie aanname is ooreenstemmend met die vorige gedenkboek: *Die Gereformeerde Kerk van Potchefstroom 1863–1938 - Die Geskiedenis van die Kerklike Lewe en Onderwys*. Vir die plaaslike kerk is dit verhaal deur ds. J.V. Coetzee en prof. dr. J. Chr. Coetzee. Hulle skryf: “Volgens die oudste notuleboek van die kerkraad is die eerste kerkraadsvergadering van die Geref. Gemeente van Potchefstroom gehou op die 17 de April, 1863. En hierdie datum sal ons maar beskou as diè van die stigting van die gemeente. Want van ’n offisiële stigting, soos ons dit nou ken wat hiermee begin dat die ampte ingestel word, kon ons niks vind nie wat die gemeente van Potchefstroom betref. Op die genoemde datum was daar dienende kerkraadslede. As ouderlinge was toe in diens Ph. J.W. Schutte van Buffeldoorns en T. de Bruin, terwyl die twee diakens was Petrus A. Venter en Gert van Vuuren. Hierdie broeders was kerkraadslede van Rustenburg vir die wyke van Mooirivier en by die eerste offisiële kerkraadsvergadering van die gemeente het hulle die kerkraad gekonstitueer onder voorsitterskap van wyle Ds. D. Postma.

Die Geref. Kerk van Potchefstroom is dus ’n organiese ontwikkeling uit diè van Rustenburg. Tussen die jare 1859 en 1863 was die toestand só dat Mooirivier beskou is as ’n gedeelte van die Rustenburgse gemeente; dat die dienende kerkraadslede van Mooirivier lede was van die kerkraad van Rustenburg, maar dat Woord en Sakramente in die distrik van Mooirivier bedien is totdat die groep lidmate só aangegroei het dat onder leiding van die genoemde kerkraadslede ’n selfstandige kerkformasie tot openbaring gekom het.” (1938:3.) ’n Entjie verder vervolg hulle: “Ongeveer ’n maand later, by die stigting van die Geref. Gemeente van Rustenburg onder die geskiedkundige ou seringboom, het 35 persone uit die distrik Mooirivier hulle name opgegee as lidmate van die ‘Vrye Gereformeerde Kerk’” (1938:5). “By hierdie

geleentheid” dui hulle aan, “is wyle br. P.J.W. Schutte aangestel as ouderling en br. P.A. Venter as diaken vir die wyk van Mooirivier.” (1938:6.)

Hierdie lang sitaat handel nie net oor die vasstelling of aanvaarding van ’n stigtingsdatum nie. Die datum 17 April 1863 word aanleiding vir die rekonstruksie van gebeure wat eintlik vertel hoe die gemeente tot stand gekom het. In hierdie vertelling is daar ook teologiese en ekklesiologiese standpunte aan die werk. Om die Gereformeerde Kerk Potchefstroom as “’n organiese ontwikkeling uit dié van Rustenburg” te beskou, weerspieël nie slegs historiese aannames nie, maar ook teologies loop hierdie ontsluiting uit op veronderstellings. Immers, hierdie “organiese ontwikkeling” loop uit op later “selfstandige kerkformasie” wat gepaardgaan met die “stigting” van die gemeente.

Spoelstra bring die stigtingsdatum ekklesiologies in verband met ’n groter prentjie. “Teen die einde van 1859” merk hy op, “bestaan daar net een Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek, met kerkraadslede in die belangrikste distrikte, uitgesonderd Lydenburg. Postma verkies Rustenburg tot sy woonplaas om ‘van daar uit de kerk door heel de Republiek te bedien.’ Op Rustenburg is daarom reeds op 11 Februarie 1859 ook kerkraadslede ‘voor die distrikten verkozen, sommige dadelyk aangesteld, anderen by provisie.’” Spoelstra verbind hierdie toedrag van sake aan ’n kerkbegrip by ds. Dirk Postma. “Sy Kerkbegrip was gebonde aan die staatkundige reëling van die Republiek en daarom wou hy ’n Kerk op parallelle vlak naas die Volksraad daarstel. Dit tree helder aan die lig in die naam waarmee die eerste Kerk hom bekend maak en waar die Kerkraad van Rustenburg hom net ná die stigtingsnaweek self omvorm tot ’n Algemene Kerkvergadering om met die owerheid te kan onderhandel namens die Kerk in die Republiek. Die eerste ‘Algemene Vergadering’ was ’n verteenwoordigende kerkraadsvergadering van net een kerk of gemeente met kerkraadslede in ander regeringsdistrikte. Vir Postma was dit die Kerk waaruit die plaaslike kerke moes ontwikkel, terwyl die gereformeerde beskouing die plaaslike kerke voor die kerkverband stel. Die stigting van die kerke Pretoria,

Potchefstroom, Waterberg, Soutpansberg en Lydenburg kan nie vóór 1863 gestel word nie.” (Spoelstra, 1963:172.)

Spoelstra se gevolgtrekking berus op 'n deeglike bestudering van die primêre bronne. Hy vra ook 'n teologiese vraag aan die bronne. Hierdie onderkenning bring hom daartoe om in te sien dat “die Kerkraad van Rustenburg hom net ná die stigtingsnaweek self omvorm tot 'n Algemene Kerkvergadering om met die owerheid te kan onderhandel namens die Kerk in die Republiek.” Daarmee is in die hand gespeel van Postma se kerkbegrip: die plaaslike gemeentes moes uit hierdie een algemene kerk ontwikkel. Dus kan die ‘stigting’ van Potchefstroom nie voor 1863 gestel word nie. Sy goedbegronde teologiese beoordeling hiervan, naamlik dat dit nie belyn is met die gereformeerde beskouing waarin die plaaslike kerke voor die kerkverband gestel word nie, is korrek. En, dit onderstreep die feit dat by die ontstaansdatum van 'n kerk teologiese uitgangspunte en oortuigings na vore kom, wat eweneens in die nakomende geskiedskrywing ondervra moet word.

1.5 Gevolgtrekking

Die kerkhistoriografiese oorsig hierbo dui daarop dat reeds in die 19de eeu in die algemeen aanvaar is dat die Gereformeerde Kerk Potchefstroom in 1859 gestig is. Dit is nêrens in primêre bronne getoets nie. In die 20ste eeu het dit gewoon navolging gevind. Opvallend is dat die gedenk-literatuur op grond van die eerste datum van die oudste kerkraadsnotule, 17 April 1863 as die stigtingsdatum stel. Met 'n ander oorweging, en in 'n omvattende nagaan van primêre bronne kom Spoelstra tot dieselfde gevolgtrekking. In Spoelstra se geval gaan dit nie om blote historiese gegewens wat aaneengeryg word in 'n verhaal nie. Hy het dieper gedelf om ook 'n onderliggende ekklesiologie, wat in die primêre bronne na die oppervlak kom, te omskryf. Met duidelike argumente meen hy dus dat daar in die aanvanklike periode (1859-1862) 'n ‘kollegialistiese’ kerkbegrip veral by Postma, in die hand gespeel het van 'n bepaalde skeefgroei waarin plaaslike kerke as onderafdelings van 'n algemene kerk ingebeeld is. Die korreksie sou kom in 1862 met die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde, wat vergestalt is in die stigting van

onderskeie gemeentes die daaropvolgende jaar. So het Potchefstroom as 'n selfstandige gemeente dus sy ontstaan in die jaar 1863 gehad.

Die vraag is : Wie is reg? Die antwoord kan in geen ander plek as die primêre bronne gevind word nie. Vanuit hierdie hoek is die onderhawige studie dus ook 'n teologiese en wetenskaplike gesprek met die uitstekende en uitstaande navorsing van Spoelstra.

1.6 Die ondervraging van primêre bronne: metode, vraagstelling en waarde

Wat die korpus primêre bronne betref, is daar tot die navorser se beskikking (hoofsaaklik) die notules van die Algemene kerkvergaderings 1859-1863, die notules van die eerste Sinodes, veral 1862 en 1863, die notules van plaaslike kerkrade en gemeentevergaderings, die lidmate- en doopregisters, die Postma versameling, die verslae van ds. Dirk Postma aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland en die eerste kerkorde wat goedgekeur is op 10 Februarie 1859.

Die kernvraag aan hierdie primêre bronne is daarop afgestem om agter te kom wat hulle oor die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom sê. Daar sit teologies en ekklesiologies veel meer in 'n datum van ontstaan as die vaspas daarvan op 'n bepaalde dag. Dit gaan immers hier om kerkhistoriese dokumente, wat as sodanig verstaan moet word. Dit beteken dat metodologies daarmee rekening gehou moet word dat die dokumente, en die taal van die dokumente, met Christus en sy werk deur die Woord en die Gees in verband staan. Prakties kom dit neer op teologies-kritiese en ekklesiologiese onderkenning, sonder om met die selfverheffende en sektariese pretensie te werk dat dit om 'n rekonstruksie van Christus se onmiddellike werk gaan. In die naspeuring na die singewing van die bronne word daarmee rekening gehou dat dit om die Kerk van Christus gaan, en dat die Woord die norm is in die beoordeling van wat toegepas is. Omdat die primêre bronne almal ingebed is in die denkraam van die gereformeerde benadering, word die tekste wat bestudeer is ook teen die lig van die gereformeerde belydenis gehou. Op hierdie wyse word verseker dat die studie

metodologies nie uitloop op kerklike kultuurgeskiedenis, waarin bloot die korrekte gedenkdatum vasgestel word nie.

Die oortuiging dat Christus sy kerk vergader, beskerm en onderhou, en dat dit in die verloop van tyd binne en buite die gesigsveld gestalte vind, moet aangemerkt word as die fundamentele rede waarom die navorsing 'n kronologiese lyn volg. Die bronne is deurgaans in hierdie verband en in die konteks waarin hulle neergeskryf is, geïnterpreteer.

Die kernvraag van die studie aan die bronne is dus: Wanneer het die Gereformeerde Kerk Potchefstroom ontstaan? Die kernargument van die studie is dat die vasstelling hiervan nie eenvoudig op dag en datum neerkom nie. Dit gaan, soos by die totstandkoming van enige gemeente, om die uitkoms van die bediening van die Woord, en daarom moet dit teologies en ekklesiologies met fyn onderskeiding nagegaan word. Die ontstaansdatum van hierdie plaaslike kerk in die distrik Mooirivier open dus ook 'n perspektief op 'n groter geheel van gebeure. Dit word aanduiding van hoe ons die totstandkoming van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika teologies moet beoordeel. Die gangbare begrippe (bv. 'herstigting', 'stigting', 'afskeiding') wat in die Afrikaanse kerkgeskiedskrywing van gereformeerde belydenis so ingeburger is, dek teologies en kerkhistoriografies eenvoudig nie die lading nie. In hierdie opsig is die studie ook 'n bydrae om op 'n wetenskaplike en teologies-kritiese manier tot 'n vergelyk te kom met kerkhistoriese gedenkdatums. Hiermee is die (verdere) waarde van hierdie studie nog 'n keer onderstreep.

1.7 Die konteks van die bronne

Dit is ook van belang om enkele opmerkings te maak oor die konteks waarin die primêre bronne opgeteken is. Dit werp lig op die feit dat daar in die gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek (behalwe Rustenburg), eers in 1863 met eie afsonderlike rekordhouding begin is. In hierdie studie sal duidelik aangetoon word dat die

begindatum van 'n notuleboek nie noodwendig as ontstaansdatum van 'n gemeente beskou kan word nie.

Op maatskaplike gebied was die infrastruktuur in die Suid-Afrikaanse Republiek nog nie gevestig nie, veral wat onderwys betref. Die omstandighede weens gebrek aan onderwysfasiliteite was so dat baie min burgers toegerus was om kerklike administrasie te behartig (Scholtz, 1956:44). Hierdie omstandighede word beskryf deur ds. Dirk van der Hoff: *“De onkunde onder het opkomend geslacht, dat is te zeggen tot den ouderdom van 40 jaar toe is verregaande; natuurlijk met enkele uitzonderingen... Schrijven of rekenen kunnen slechts weinigen... Wat het lezen aangaat, O! daar heeft men Jobs geduld voor noodig om het aan te hooren.”* (Coetzee, 1939:131.) In die vyfde rapport aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk skryf ds. Dirk Postma die volgende: *“Vatbaar zijn ze, maar niet geleerd. Hun heeft daartoe de gelegenheid ontbroken; en ik sta nog menigmaal verwonderd, dat zij in lezen en schrijven nog zijn die ze zijn.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:27.) Die oplossing word soos volg gestel deur ds. Dirk Postma: *“Ten andere, door beter onderwijs aan de jeugd, die nu bijna uitsluitend door de ouders zelve wordt onderwezen, behalve op eene enkele uitzondering na. En de meesten van die ouders hadden zelve geen beter onderwijs.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:28.)

Op politieke gebied was daar baie groot spanning. Die ontstaan van Gereformeerde Kerke in die Suid-Afrikaanse Republiek in 1859 het plaasgevind pas voor die sogenaamde burgeroorlog van 1860 tot 1864.² Die amptelike vredesluiting was eers op 14 Januarie 1864. Die onrus het egter vroeër, reeds voor 1859 begin toe die drie-en-dertig artikels wat as die eerste grondwet van die Suid-Afrikaanse Republiek beskou is, opgevolg is met die aanname van die Grondwet vir die Suid-Afrikaanse Republiek en die aanwysing van M.W. Pretorius as eerste President op 5 Januarie 1857. Van die meer konserwatief-denkendes was nie hiermee gelukkig nie en die Potgieters en die Pretoriusse het dikwels gebots. Die nog onvolwasse staatsmasjinerie is heeltemaal

² Vir meer besonderhede word verwys na die verhandeling van J.H. van Dyk: Burgeroorlog in die Suid-Afrikaanse Republiek 1860-1864.

ontwrig en groot onrus was aan die orde. Die Gereformeerde Kerke in die Suid-Afrikaanse Republiek was ook betrokke deurdat Paul Kruger die aanvoerder was van die sogenaamde “Staatsleër”. In hierdie tydperk het die Pretorius-Schoeman party opgeruk na Pretoria en dit in besit geneem. Paul Kruger het ongewapend na Pretoria gegaan om vrede te probeer bewerk. “Maar hulle het geweier om na hom te luister en gesê, dat Kruger as Dopper geen staatsregte besit nie, volgens die ou besluit van 1853. Hulle het hom selfs beskuldig, dat dit sy doel was om die Gereformeerde Kerk tot Staatskerk te verhef, en om die Hervormdes hulle regte te ontnem.” (Viljoen, 1938:55.) Dit is onder hierdie omstandighede dat die plaaslike Gereformeerde Kerke in die Suid-Afrikaanse Republiek moes voortbestaan.

1.8 Uiteensetting

Die *eerste hoofstuk* bied 'n inleiding tot die navorsing aan. Soos hierbo aangedui, is die fokus op die meriete, die objek (primêre bronne) en die metodologie van die studie. In *hoofstuk twee* kom die Kerkorde en notules van die Rustenburgvergaderings 10-14 Februarie 1859 aan die orde. Die *derde hoofstuk* behandel die notules van die tweede en derde Algemene Kerkvergaderings op 16 April en 29 Julie 1859. Die hoofstuk wat hierop volg (*hoofstuk vier*) gaan die notules van die vierde, vyfde en sesde Algemene Kerkvergaderings 21 November 1859 tot 21 September 1861 na. In die *vyfde hoofstuk* kom die Algemene Kerkvergaderings en die Sinodes van 1862 en 1863 aan die beurt. *Hoofstuk ses* gaan in op een van die belangrikste kerkregtelike dokumente, naamlik die Kerkorde van 1859. Wat hiermee saamhang, naamlik die gangbare kerkbegrip, kom in die volgende hoofstuk (*hoofstuk sewe*) onder die loep. In die laaste hoofstuk word die finale gevolgtrekking gemaak.

Hiermee is die inleidende hoofstuk voltooi. In hoofstuk twee word begin om die *kernvraag* van hierdie studie, naamlik wanneer die Gereformeerde Kerk Potchefstroom ontstaan het, aan die bronne te stel. Daarmee word ook 'n aanvang gemaak om die *sentrale argument* van hierdie studie, naamlik of dit uit 'n teologies-kritiese beantwoording van die kernvraag duidelik is dat onderskeie selfstandige gemeentes sedert 1859 ontstaan het.

HOOFSTUK 2

DIE KERKORDE EN NOTULES VAN DIE RUSTENBURGVERGADERINGS: 10-14 FEBRUARIE 1859

Ten einde klarigheid te kry oor die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom, is ons aangewese op primêre kerklike bronne. In die inleidende hoofstuk is reeds aangetoon dat notules van 'n verskeidenheid kerklike vergaderings wat in die tydperk 1859-1863 opgeteken is en in boekvorm behoue gebly het, tot ons beskikking is. In hierdie hoofstuk word die vroegste tersaaklike bronne nagegaan. Nader aangedui, fokus die hoofstuk dus op veral drie bronne: eerstens op die *Kerkorde voor de Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, zooveel mogelijk gevolgd naar de Kerkorde der Synode, gehouden te Dordrecht, in Nederland, in de jaren 1618 en 1619. Aangenomen en vastgesteld in onze eerste algemeene kerkvergadering van heden den 10 Febr. 1859, gehouden te Rustenburg* en tweedens op die *Notulen der eerste kerkeraadsvergadering, te Rustenburg, den 11 Februarij 1859* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hierbenewens word die eerste lidmaatregister ook nagegaan (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R. 1859-1862. 3.1.1*).

Wat bring hierdie notules aan die lig oor die kerkbegrip wat tydens die dae 10-14 Februarie 1859 aan die orde was? Is daar gedink vanuit die algemene kerk met Rustenburg as die sentrum met buitewyke (of afdelings) verspreid in die onderskeie distrikte? Of, het dit toe reeds om plaaslike kerke op gelyke voet met Rustenburg gegaan? Sou laasgenoemde die geval wees, sou dit 'n baie sterk aanduiding wees om die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom voor 1863 te stel. Die doel van die hoofstuk is dus om aan die hand van die spesifieke en gerigte vraag na die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom hierdie dokumente as die eerste en fundamentele primêre bronne self aan die woord te stel.

2.1 'n Saamgestelde notuleboek 1859-1863

Die eerste amptelike dokument waarin ons soektog na 'n ontstaansdatum begin, is huidig netjies gebind en in die Argief van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) as die notuleboek van Gereformeerde Kerk Rustenburg 1859-1863 geklassifiseer (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). As sodanig kan hierdie klassifikasie aanleiding tot misverstand gee, omdat hierdie primêre bron nie net die notules van die plaaslike Kerkraad van Rustenburg bevat nie. Dit is in werklikheid 'n saamgestelde notuleboek, waarin die handeling van meer as een kerkvergadering (wat in samestelling en aard verskil het) opgeneem is. Dit is deeglik verreken in die onderhawige bestudering hiervan.

Die besondere notuleboek neem ons gevolglik op 'n opwindende reis wat ons benewens die besluite van die onderskeie gemeentevergaderings, ook aan dié van twee amptelike kerkvergaderings blootstel. Alles in een notuleboek. Wat die amptelike kerkvergaderings betref, moet onderskei word tussen die notules van die Kerkraad van Rustenburg en dié van die Algemene Kerkvergaderings van die verskillende gemeentes van die *Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek* - wat van die begin af op 'n ander wyse gekonstitueer is. Dit is dus geen wonder nie dat hierdie boek begin met die merkwaardige mededeling: "*Geschiedenis der Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek...*" (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

In die saamgestelde notuleboek is ook die 1859-Kerkorde opgeneem. Die vraag is dus: Wat kom nou uit die verf in verband met die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom indien hierdie bronne teologies- en ekklesiologies- krities gelees word?

2.2 Die eerste Kerkorde 10 Februarie 1859

Die Eerste Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is gehou op 10 Februarie 1859. Die volledige notule van hierdie samekoms (op 10 Februarie 1859) is nie voorhande nie en kon ook nie opgespoor word nie. Dat dit wel tydens die kerklike vergadering op 10 Februarie 1859 om 'n eerste Algemene Kerkvergadering gegaan het, blyk duidelik uit die opskrif van die eerste Kerkorde wat op daardie dag in 1859 goedgekeur is (sien Bylaag A vir die volledige teks). Hierdie Kerkorde is ook opgeneem in die 'saamgestelde' 1859–1863 notuleboek van die Gereformeerde Kerk te Rustenburg en die Algemene Vergaderings van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Die opskrif van die Kerkorde, waarvan ds. Dirk Postma die outeur was, lui so: *Kerkorde voor de Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, zooveel mogelijk gevolgd naar de Kerkorde der Synode, gehouden te Dordrecht, in Nederland, in de jaren 1618 en 1619. Aangenomen en vastgesteld in onze eerste algemeene kerkvergadering van heden den 10 Febr. 1859, gehouden te Rustenburg.* Aan die einde van die Kerkorde wat onderteken is deur ds. D. Postma en skriba H.S. Stroh, word die datum weer vermeld, naamlik 10 Februarie 1859, asook die verwysing na 'n algemene samekoms en kerkvergadering.

Aldus gedaan en besloten in onze eerste algemeene zamenkomst te Rustenburg, den 10 Februarij 1859.

Namens de algemeene Kerkvergadering: D Postma V.D.M. et Praeses.

H.S. Stroh. Schriba

Op hierdie eerste algemene samekoms is dus ten minste 'n kerkorde bestaande uit 65 artikels opgestel en aanvaar. Dit is namens die “*algemeene Kerkvergadering*” onderteken. Al die stukke, sowel as die gewysigde Kerkorde, is op die dag voorgelees en daarna gesamentlik aanvaar (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:12). Ds. Dirk

Postma, sowel as die kerklike vergaderings wat sou volg, was gebonde aan die Kerkorde van 1859 en die bepaalde kerkbegrip soos hierin vervat. Die Kerkorde word begelei deur 'n *Kort Voorbericht*, waarin onder andere verduidelik word dat die “*wijzigen en verandering van de kerkorde ... niet (ziet) op het wezenlijke deel derzelve, dat de besturing der gemeente naar ons word bevat, maar dat ziet op zaken, die door de opzieners naar de omstandigheden van land en kerk moeten geregeld worden. Dit, en dit ook vooral wenschte ik elk zoo gaarne onder het oog te brengen, opdat men het goddelijke altoos van het menschelijke onderscheide.*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Uit die samestelling van die Kerkorde is dit ook duidelik dat dit die tradisie van die Dordtse Kerkorde wou handhaaf: dit begin met die dienste, daarna die kerklike samekomste en vergaderings, die leer, sakramente, die orde vir die prediking, die huwelik en eindig met artikels oor die kerklike vermaning en sensuur. Met die opstel van die Kerkorde hou ds Postma dus deeglik rekening met die verklaring van die 15 manne op 12 Januarie 1859 dat hulle ooreenkomstig die leer, diens en tug na Dordrecht 1618-1619 wil terugkeer.

Daarmee is 'n amptelike kerkordelike basis geskep vir wat gedurende die volgende dae sou plaasvind en besluit sou word. Trouens, die 1859-Kerkorde het gegeld tot 1862, en moet dus as 'n fundamentele dokument beskou word vir die geheel van die onderhawige studie. Die Kerkorde was dus reeds van krag tydens die vergaderings van 11-14 Februarie 1859.

2.2.1 Die onderskeid tussen Algemene Kerkvergadering en kerksaatsvergadering

Die begrip *Algemene Kerkvergadering* was reeds in 1858, toe ds. Dirk Postma in die Suid-Afrikaanse Republiek aangekom het, in die volksmond gevestig. Die eerste amptelike *Algemene Kerkvergadering* (van die NG Kerk) vind in Kaapstad in November 1924 plaas, waartydens die Reglement van 1824 goedgekeur is (D'Assonville, 1992:207). Die eerste Algemene Kerkvergadering noord van die Vaalrivier vind in 1853 plaas. Op hierdie Algemene Kerkvergadering oriënteer die Nederduitsch Hervormde

Kerk. In 1859 weer kom die Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek in Rustenburg saam.

Vir ons studie is die vraag wat die Nederduitsch Hervormde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek vanaf 1853 met die begrip bedoel het, van belang. In die wette en bepalinge van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika word die volgende onderskeid tussen kerk en gemeente gemaak: “*Artikel 1. De Nederduitsch Hervormde Kerk bestaat uit alle Hervormde Gemeenten in Zuid Afrika.*” (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:3.) In dieselfde wette en bepalinge word die Algemene Vergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk so beskryf:

“Art. 1. Het hoogste bestuur der Nederduitsch Hervormde Kerk berust bij de Algemeene Kerkvergadering.

Art. 2. De Algemeene Kerkvergadering is samengesteld uit alle predikanten der Nederduitsch Hervormde Kerk, benevens hoogstens de helft der dienstdoende ouderlingen en twee diakenen uit elke gemeente.” (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:5.)

Dat die hoogste kerkbestuur by die Algemene Vergadering berus, wys op die gesag wat aan die vergadering verleen is. In hierdie verband skryf Du Plessis (1925:33) “*Hierdie Sinodale organisasie, wat die Sinode of in die Transvaal die Algemene Kerkvergadering erken as die hoogste wetgewende mag van die Kerk, staan met sy hierargies (oorheersende) beginsel lynreg in stryd met die Gereformeerde Kerkregering soos neergelê in die Dortse Kerkorde.*” Hierdie soort taal en uitdrukkings word doelbewus in die 1859-Kerkorde vermy. Daarmee is wat met die Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk aan die een kant, en aan die ander kant in die geledere van die Nederduitsch Hervormde Kerk daarmee bedoel is, prinsipieel te onderskei. Waarom ds. Dirk Postma hierdie begrip (Algemene Kerkvergadering), wat kerkhistories aan die reglement van 1816 verbind word, in die 1859-Kerkorde gebruik het, is ’n vraag wat nie uit die primêre bronne geantwoord word nie. Wat wel duidelik is, is dat die 1859 Kerkorde ’n ander inhoud daaraan gee.

Die eerste Kerkorde maak immers onderskeid tussen 'n kerkraadsvergadering en 'n algemene kerkvergadering. Artikel 24 van die Kerkorde bepaal immers *“Zoolang de gemeenten nog weinig zijn zullen er tweederlei kerkelijke zamekomsten zijn, namelijk de kerkeraad en de algemeene kerkelijke vergadering.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) In die volgende artikel word aangedui watter sake deur 'n algemene kerkvergadering in behandeling geneem kan word: *“In deze zamenkomsten zullen geene andere dan kerkelijke zaken behandle worden. En dat op kerkelijke wyse. In de algemeene kerkvergadering zal men alleen behandelen, dat op den kerkeraad niet kon worden afgehandeld en dat tot de algemeene kerkvergadering behoort.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Artikel 26 gee die werklike betekenis van die Algemene Vergadering weer as 'n meerdere vergadering. *“Zoo iemand niet kan berusten in de uitspraak van eene mindere vergadering, die mag zich op eene meerdere beroepen, en hetgeen eindelijk door de algemeene Kerkvergadering met de meeste stemmen besloten wordt, zal voor vast en bondig gehouden worden, ten zij het bevonden worde te strijden tegen Gods Woord of ook tegen de artikelen der algemeene kerkorde, die dan figeert.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Artikel 28 handel oor die geloofsbriewe wat vertoon moet word van afgevaardigdes van 'n mindere vergadering (kerkraad) na die meerdere vergadering (algemene Kerkvergadering). *“Die van de mindere tot de meerdere vergadering worden afgezonden zullen hunne geloofsbrieven vertoonen van degenen, die hen zenden, zoo niet de geheele kerkeraad tegenwoordig is. En dezen zullen alleen eene beslisjende stem hebben.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Die volgende twee artikels reël die take van die Praeses en skriba van die algemene kerkvergadering. *“Het ambt van den Praeses eindigt met de sluiting van de vergadering.”* Volgens Artikel 31 benoem *“De algemeene Kerkvergadering ... voor zich een algemeenen correspondent, n.l. een van de Leeraren...”*. *“Tot dezen correspondent komen alle buitenlandsche zaken en die van elken kerkeraad, welke tot de algemeene Kerkvergadering betrekking hebben.”* In die kerkrade, word hieraan toegevoeg, *“is de*

leeraar de praeses en correspondent” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Artikel 34 reël die vergadertyd, die afvaardiging na en die samestelling van die algemene kerkvergadering sowel as sy opdrag. *“Tot de algemeene kerkvergadering, die geregeld alle jaren eens zal gehouden worden, zullen uit elke gemeente worden afgevaardigd twee ouderlingen met den leeraar, en bij gebrek van een leeraar, drie ouderlingen.”* Aan die Praeses word opgedra om aan elke kerkraad te vra *“of zij hunne kerkeradsvergadering houden; of de kerkelijke tucht naar behooren wordt uitgeoefend; of de armen en scholen bezorgd worden. Ten laatste, of er ook iets is, waarin zij de hulp der algemeene kerkvergadering behoeven. En wat er verlangd wordt, moet in geschrift vertoond worden, behoorlijk ondertekend.”* By hierdie algemene kerkvergadering moet daar deur ’n leraar gepreek word, en sou dit kon, ook die nagmaal bedien word (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Artikels 32, 33 en 35 het betrekking op die Kerkraad. Artikel 32 bepaal: *“In elke gemeente zal een kerkeraad zijn, bestaande uit de dienaren des Woords en ouderlingen.”* Die diakens is verplig om die vergaderings by te woon *“en met hun licht en raad hun te dienen, maar de ouderlingen hebben benevens de leeraren alleen eene beslisjende stem”*. Artikel 33 handel oor die vergaderings van die diakonie, terwyl Artikel 35 *“den breeden kerkeraad”* waartoe ook oud-ouderlinge en oud-diakens behoort, omskryf (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Vir die doeleindes van ons studie is die daarstelling en omskrywing van ’n Kerkraad en ’n algemene kerkvergadering van belang. Dit moet ons help om die saamgestelde notuleboek van hieruit te begryp, sowel as om te verstaan wat in daardie eerste pioniersvergadering ekklesiologies gebeur het. Dit is alreeds ’n aanduiding dat nie sondermeer vanuit die algemene kerk gedink is nie. Voordat die aandag na die Rustenburgnotules verskuif, is daar nog een saak wat nie misgekyk moet word nie. Dit staan in verband met die algemene lidmaatregister wat op 10 Februarie 1859 begin is.

2.3 Die algemene lidmaatregister

Op 10 Februarie 1859 word 310 lidmate in die register ingeskryf as lidmate van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek (let wel nie as lidmate van Rustenburg nie). In die lidmateregister kom bo en behalwe lidmate van die distrik Rustenburg, ook 36 lidmate van die distrik Mooirivier en 31 lidmate van die distrik Pretoria voor (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R. 1859-1862*. 3.1.1). In hierdie register word 'n geografiese onderskeid gemaak, 'n aangeleentheid wat na ons mening van kerkordelike en teologiese betekenis is. Dit word gestaaf deur die res van die notule van die onderskeie vergaderings op Rustenburg tussen 11 en 14 Februarie 1859.

Onder hierdie seringboom is die eerste Algemene Kerkvergadering op 10 Februarie 1859 gehou (Cachet, 1909:39).

2.4 Notule te Rustenburg van 11 tot 14 Februarie 1859

Hierdie notule, soos reeds gesuggereer, werp belangrike lig op die vasstelling van die ontstaansdatum van Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Uit die notule self is dit duidelik dat dit 'n skriftelike neerslag is van 'n vergadering en samekomste wat as 'n gebeure oor vyf dae gestrek het en waarin die aanvaarde Kerkorde die koers aangedui het. Dit begin met die opening en konstituering op 11 Februarie 1859 en eindig met Artikel 24 op 14 Februarie 1859. Die indeling is soos volg:

- Artikel 1 tot Artikel 10 op Vrydag 11 Februarie 1859
- Artikel 11 tot Artikel 14 op Saterdag 12 Februarie 1859
- Artikel 15 tot Artikel 24 op Maandag 14 Februarie 1859

Die volledige notule is as Bylaag C aan die einde van die studie aangeheg. Hierdie notule moet nou op die voet gevolg word, met kerkordelike en teologiese vraagstelling en onderskeiding.

2.4.1 Die inhoud van die Notule

Die notule begin met 'n teenwoordigheidslys. In hierdie verband word die volgende aangehaal:

“Tegenwoordig:

Ds. D. Postma v.d.m

Piet Venter, Ph. Snijman, F. Robbertse, St. Kruger: ouderlingen

D.G. Kruger, H.S. Stroh, L. van Wijk, J. Bekker: diakens

ook zat hierby de Heer Ph Schutte van Mooirivier.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Hierna volg die onderskeie artikels en wat daarby behandel en besluit is. Met die oog op ons kerkordelik-teologiese interesse in hierdie notule, sowel as om vas te stel watter

lig dit op die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom werp, is die volgende ter sake:

Artikel 1: In hierdie artikel word vermeld dat dit 'n "N.B. Openbare zitting" is en dat dit met die sing van Psalm 25:2 en gebed in aanvang geneem het.

Artikel 4 handel oor die verdeling van die kerk in onderskeie gemeentes, sowel as die oorweging wat as gemeentegrense kan geld.

"Voorlopig besluit over de verdeling der gemeenten."

"Wordt gehandeld over de verdeling onzer kerk in onderscheidene gemeenten. En wordt besloten, dat men in deze verdeeling niet juist bij de burgerlijke distrikten behoeft te blijven. Het wordt aan den leeraar opgedragen, om hierin te handelen zoals het z. ew. het best voorkomt in zijne door reis van de Republiek vooral de begeerte van het volk zelft en de gelegenheid der plaats en omstreken in acht nemende." (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Artikel 8 reël die publikasie van die Kerkorde en formuliere. Soos reeds genoem is die Kerkorde op 10 Februarie 1859 tydens die eerste Algemene Kerkvergadering goedgekeur. Hier word nou besluit om ... *"de kerkorde op de geschikste wijze te laten drukken, alsmede het Formulieren van de bevestiging van lidmaten"* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Artikel 10 vermeld dat die vergadering afgesluit is met gebed. Volgens *Artikel 11* is die vergadering die volgende dag, *12 Februarie 1859*, op gepaste wyse weer geopen en dus voortgesit. Op hierdie dag is veral aandag gegee aan die owerheid en die aanwys van ouderlinge en diakens vir die onderskeie distrikte.

Volgens *Artikel 12* *"wordt besloten aan den Hooged. Heer Staats President en leden van den Uitvoerenden Raad nog dezen dag onze kerkelijke stukken met behoorlijke kennisgeving ter informatie van dezelve in te dienen"* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek

1859-1863. 1.1.1). Daarmee is amptelik aan die owerheid kennis gegee van die kerklike gebeure van die afgelope tyd.

Artikel 13 handel oor die aanwys van 'n ouderling en diaken vir Mooirivier. “*Wordt goed gevonden voor het district Mooirivier eenen ouderling en eenen diaken aan te stellen. De leden vandaar stemmen met den Kerkeraad en zijn verkoren tot ouderl. de weled. Heer Ph. Schutte en tot diaken de Wed. heer Adr. Venter, en goed gevonden hen heden middag in die bediening te bevestigen.*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Artikel 14: “*Voor Pretoria worden voorlopig benoemd om bij provisie te dienen tot ouderling, A Venter, tot diakenen B.G. Holsthuizen en G.Ph. Leo. vd Linde.*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Artikel 15 vermeld dat die kommissie wat met die kennisgewing aan die owerheid belas was, sy opdrag voltooi het, en dat die vergadering afgesluit is. Die volgende dag was Sondag, waarop die vergadering nie voortgesit is nie. Op Maandag 14 Februarie is dit wel hervat (*Artikel 16*).

Artikel 17 - dit wil sê op die vergadering van Maandag 14 Februarie 1859 - reël die “*Kennisgeving aan het Kerkbestuur in deze Republiek.*” Dit bevat die besluit (wat dadelik uitgevoer is) “*dat de Leeraar met al de ouderlingen de namen onzer gemeente met behoorlijke kennisgeving overhandige aan den Wel Eerw. Heer van der Hoff*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Artikel 18 verwys na die ontvangs van 'n “*Kennisgeving van de Overheid*” waarvolgens die owerheid “*zich ter informatie zal wenden aan het Kerkbestuur van de Nederl. Herv. Kerk in dezen lande, volgens art. 23, der grondwet*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hiervan is kennis geneem.

Artikel 20 lui: “*De algemeene vergadering gesloten door den Leraar met eene opwekkende en bemoedigende aanspraak, lezen van Ps. 121 en gebed*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Volgens *Artikel 21*, op dieselfde dag, word ‘n nuwe en ander vergadering met gebed geopen: “*De kerkeraad van Rustenburg, behalve J Bekker, die met verlof was vertrokken, weder vergaderd en met gebed geopen.*” *Artikels 22 tot 24* handel oor plaaslike sake, oor kerkbou en die aanwys van ‘n kassier (ouderling P. Venter) (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Hoe moet ons hierdie notule lees en verstaan? Moet dit gelees word vanuit ‘n Rustenburg perspektief, met ander woorde, waarvolgens een algemene kerk op Rustenburg gestig is en wat lidmate in ander distrikte ingesluit het? Of, is hier iets meer te sê van die notule? By nadere bestudering van die notule in sy geheel blyk dit ook dat sake van plaaslike en sake van algemene belang behandel is. Daar word ook ‘n duidelike ontwikkeling gedurende die tydperk 10–14 Februarie 1859 gereflekteer. Waar daar nog op die 11de Februarie 1859 redelik sterk gekonsentreer was op Rustenburg sake, kom die bedieningsnood wat geheers het in die ander distrikte gaandeweg al duideliker na vore. In die volgende paragrawe word ingegaan op hierdie en dergelyke aangeleenthede.

2.4.2 Onderskeidings en differensiasie in die notule

Die notule strek van 11 Februarie 1859 tot 14 Februarie 1859. Dit is baie duidelik dat die notule self aanduidings van verskillende vergaderings aangee. Bokant *Artikel 1* word aangeteken dat dit ‘n “*N.B. Openbare zitting*” is. Vir die skriba was dit belangrik om te onderstreep dat dit om ‘n “*Openbare Zitting*” gaan. Vandaar die afkorting N.B.: *Nota Bene*. Wat beteken dit? Volgens die teenwoordighedslys van die vergadering was al die lede van die Kerkaad van Rustenburg teenwoordig. “*Ook zat hierby de Heer Ph Schutte van Mooirivier.*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Hulle vorm dus ‘n bepaalde groep, waarin Schutte ‘n besondere plek inneem. Hy is nie

amptelik deel van die Kerkraad nie, maar sit tog daarby. Eers dan volg Artikel 1, met die aanduiding dat dit 'n openbare sitting is. Moet ons hieruit aflei dat al die lidmate wat reeds sedert 10 Februarie (dws ook uit ander streke of distrikte) op die vergadering onder leiding van die Kerkraad en “*de Heer Ph Schutte van Mooirivier*” teenwoordig was? Dit is per slot van rekening baie duidelik dat dit nie uitsluitlik 'n kerkraadsvergadering was nie. Dit was 'n openbare vergadering, waarop ook sake van algemene belang behandel was.

Artikel 20 stel dit onomwonde dat die Algemeene Kerkvergadering tot 'n einde gekom het. Watter sake is dan hier behandel? Die onderskeid tussen kerkraadsake en sake wat tuishoort by die Algemene Vergadering, word in artikel 24 en 25 van die 1859-Kerkorde (Bylaag A) bepaal, naamlik dat alleen sake wat nie plaaslik hanteer kan word nie op die agenda van die Algemene Vergadering tuis hoort. Hier stem die 1859-Kerkorde dus ooreen met Artikel 30 van die Dordtse Kerkorde van 1618–1619, soos tans in gebruik in die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (1998:20). Die volgende sake wat op die vergadering van 11-14 Februarie in behandeling geneem is, hoort volgens die 1859-Kerkorde tuis by 'n Algemene Vergadering:

- Artikel 4 – Grensverdeling tussen gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek.
- Artikel 8 – Die druk van die Kerkorde.
- Artikel 12, 15, 17, 18 – Kennisgewing aan die owerheid van die totstandkoming van die kerk.
- Artikel 13 – Kerkraadslede vir Mooirivier.
- Artikel 14 – Kerkraadslede vir Pretoria.

Dit dui dus in die rigting dat die eerste gedeelte van die vergadering op Rustenburg getipeer moet word as 'n Algemene Kerkvergadering, en nie 'n kerkraadsvergadering nie.

In Artikel 21 word die begin van 'n kerkraadsvergadering van Rustenburg genotuleer. Die plaaslike Kerkraad behandel in die volgende artikels sake wat by hom tuishoort.

Ons kan dus nie anders nie as om te aanvaar dat Artikels 21-24 eie aan 'n kerksaadsvergadering van die Kerk van Rustenburg is. En, wat hier behandel word, is eweneens in ooreenstemming met die 1859-Kerkorde. Dit is gevolglik duidelik dat nie die hele notule, vanaf 11 Februarie tot 14 Februarie 1859 as die eerste kerksaadsnotule van Gereformeerde kerk te Rustenburg aanvaar kan word nie.

Hierdie insig word versterk deur drie verdere oorwegings:

- Eerstens: In die *Kort Voorberig* wat ds. Dirk Postma skryf vir die 1859- Kerkorde, meld hy dat die “*algemeene kerkvergadering*” (Bylaag A) hom opgedra het om die Kerkorde van 1859 te laat druk. Hierdie opdrag kom voor in artikel 8 van die notule gedateer 11 Februarie 1859 (Bylaag C).
- Tweedens: In die kennisgewing aan die publiek in die *Staats Courant* van 18 Februarie 1859 word die “*Openlijke Verklaring der Kerk*” gepubliseer. In hierdie verklaring word gemeld dat dit vanweë “*Algemeene Vergadering*” (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15) van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is. Dit is onderteken op 12 Februarie 1859.
- Derdens: Die besluit (Artikel 12 van die notule gedateer 12 Februarie 1859) om kennis te gee aan die President en die Uitvoerende Raad oor die ontstaan van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is volgens die kennisgewing 'n besluit van die Algemene Kerkvergadering. Hierdie kennisgewing word onderteken “*Namens de Algem. Verg. der Gereformeerde Kerk, in de Z. A. Republiek. (Get.) D. Postma, VDM en praes. der Verg. H.S. Stroh, Scriba, Rustenburg den 12 Febr. 1859.*” (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15.)

Dit blyk dus dat daar differensiering en onderskeid gemaak is in die notulering van gebeure en besluite. Dit gaan in hierdie dokument nie net om 'n Algemene Kerkvergadering nie.

2.4.3 Ds Postma se begrip van die onderskeie vergaderings

'n Verdere vraag is sekerlik hoe ds. Dirk Postma hierdie notule begryp het. Hy verwys daarna in sy verslag gedateer 8 Junie 1859 aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk in Nederland. Tewens, hy haal Artikel 2 van die notule direk op en teken daarby aan: *“De eerste Kerkerads Vergadering opende ik na gebed en Psalmgezing, met deze aanspraak:...”* (HUA: Nr 75. Postma, 8 Junie 1859:16). Dit is in ooreenstemming met die opskrif van die notule, naamlik dat dit om 'n *“eerste kerkeradsvergadering, te Rustenburg,”* gaan. Dui dit nou daarop dat dit hierin uitsluitlik gaan om 'n kerkeradsvergadering van 'n algemene gemeente versprei oor meer distrikte van die Suid-Afrikaanse Republiek? Betekenisvol is die aantekening wat Postma in hakies byvoeg na die aanhaling van artikel 2: *“... (Uit de andere districten waren hier ook vertegenwoordigers, maar de aanstelling van kerkeraden daarvoor werd uitgesteld totdat wij in die districten zelve komen - dat nu ook het eerste werk zal zijn, en de kerkeraad, volgens onze kerkerode, van eene gemeente, die wordt opgerigt, zelve moet verkozen worden.)”* (HUA: Nr 75. Postma, 8 Junie 1859:16.)

Postma dink nie vanuit 'n algemene of genootskaplike kerkbegrip nie. Wel was hy gekonfronteer met 'n situasie waarin alles nie netjies in kerkerregtelike kruike en kanne was nie. Maar, in die lig hiervan het Postma self ook die onderskeid tussen algemene sake en plaaslike kerkeradsake, soos dit in die notule opduik, onderskryf.

2.4.4 Die eerste Algemene Kerkervergadering 10-14 Februarie 1859

'n Logiese afleiding uit bogenoemde feite is dat die Eerste Algemene Kerkervergadering op 10 Februarie 1859 begin. Dit is die begin van 'n aaneenlopende proses van gebeure wat eers op 14 Februarie 1859 eindig. Allereers is 'n Kerkerode goedgekeur op 10 Februarie 1859, waarvolgens die vergadering van die volgende dae gekonstitueer kon word. Die notule begin dan dienooreenkomstig met 'n algemene kerkervergadering, waar kerkeradslede vir Rustenburg verkies en bevestig is op 11 Februarie 1859, kerkeradslede vir Mooirivier verkies en bevestig is op 12 Februarie 1859, kerkeradslede

op 12 Februarie 1859 by provisie¹ aangestel is vir Pretoria en die Uitvoerende Raad van die Suid-Afrikaanse Republiek, kragtens Artikel 20 van die Grondwet, in kennis gestel is van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek. Hierdie Algemene Kerkvergadering sluit af met Artikel 20 van die notule op 14 Februarie 1859. Daarna vind 'n kerkaadsvergadering van Rustenburg plaas, wat in die notule met Artikel 21 begin.

In die nagaan van die notule self is die differensiasie en onderskeidings wat daarin getref is, duidelik. Dit is 'n notule waarin klaarblyklik die handeling en besluite van meer as een kerkvergadering neerslag gevind het. So is dit ook destyds verstaan. Op twee sake wat in die eerste Algemene Kerkvergadering behandel is, moet breedvoeriger ingegaan word. Die eerste staan in verband met Artikels 4 en 13, en die tweede met die amptelike kennisgewing aan die owerheid.

2.5 Artikels 4 en 13: Voorsiening van die totstandkoming van Gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek

Die bepaling in Artikel 4 van die notule van 11 Februarie 1859 (Bylaag C) oor die wyse waarop gemeentegrense in die Suid-Afrikaanse Republiek vasgestel gaan word, is 'n duidelike konkrete aanwysing dat reeds op 11 Februarie 1859 nie aan wyke van een groot gemeente (Rustenburg) gedink is nie, maar aan selfstandige gemeentes wat gaan ontstaan. Immers, Artikel 4 van die notule van 11 Februarie 1859 handel duidelik oor die verdeling van "*onderscheidene gemeentes*" in die Suid-Afrikaanse Republiek. Hoekom anders word dan alreeds hier bepaal dat gemeentegrense nie klakkeloos aan burgerlike distrikte gebind moet word nie?

Die opmerking van ds. Dirk Postma in sy verslag aan die Sinodale Kommissie op 8 Junie 1859, is van kardinale belang op hierdie punt: "*... (Uit de andere districten waren hier ook vertegenwoordigers, maar de aanstelling van kerkeraden daarvoor werd*

¹ "Pro-visioneel het die oorspronklike betekenis van pro-visie, 'voorsien, 'n voorsiening maak'. Solank as wat daar nog geen ouderlinge gekies kan word, kan 'by provisie' of 'provisioneel' manne as sulks aangestel word, totdat daar regtig verkies en bevestig kan word." (De Boer, 2009.)

uitgesteld totdat wij in die districten zelve komen - dat nu ook het eerste werk zal zijn, en de kerkeraad, volgens onze kerkorde, van eene gemeente, die wordt opgerigt, zelve moet verkozen worden.)” (HUA: Nr 75. Postma, 8 Junie 1859:16.) Hier is ’n aanduiding dat meer gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek binne afsienbare tyd in die onderskeie distrikte sou ontstaan.

Die resultaat hiervan vind ons alreeds in artikel 13 van die notule (Bylaag C) met die verkiesing en bevestiging van ’n ouderling en diaken vir die distrik Mooirivier op 12 Februarie 1859 te Rustenburg. “De leden vandaar ...” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) dui aan dat die 36 lidmate van distrik Mooirivier ’n ouderling en diaken verkies. Hiermee word die selfstandigheid van distrik Mooirivier aangedui, anders sou die hele gemeente van Rustenburg aan die stemming deelgeneem het. Met die verkiesing van ampsdraers neem ’n hele gemeente tog deel. Die duidelike onderskeid ten opsigte van die konstituering in die notule van 11 Februarie 1859 (Bylaag C) tussen ouderlinge en diakens van Rustenburg en P.J.W. Schutte van distrik Mooirivier moet teen hierdie agtergrond verstaan word. Die distrik Mooirivier word hier onderskei van die distrik Rustenburg. Verder is die woorde “*ook zat hierby de Heer Ph Schutte van Mooirivier*” kleiner geskryf in ’n beperkte spasie en is duidelik dat dit ’n byvoeging was by die oorspronklike notule. P.J.W Schutte word doelbewus nie as ouderling nie, maar as “de Heer Ph Schutte” op 11 Februarie 1859 aangedui (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hy is eers op 12 Februarie 1859 verkies en bevestig as ouderling van Mooirivier op Rustenburg.

Dieselfde beginsel geld natuurlik vir die verkiesing van kerkraadslede vir ten minste Rustenburg en Pretoria (by provisie). Die eerste kerkraadslede vir die Gereformeerde Kerk Rustenburg is op 11 Februarie 1859 verkies en bevestig (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:14).

2.6 Artikels 12, 15, 17, 18: Die kennisgewing aan die owerheid van die totstandkoming van die kerk

Hoekom word aan die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Uitvoerende Raad kennis gegee van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek en nie van Gereformeerde Kerk Rustenburg nie? Twee redes kan aangevoer word:

Ten eerste is daar nie net aan een gemeente se ontstaan gedink op 12 Februarie 1859 nie, maar is die grondslag gelê vir nog meer gemeentes wat sou volg. Die opmerking van Lion Cachet (1909:41) is korrek: *“Op de stichting van de gemeente Rustenburg volgden spoedig die van de gemeenten Pretoria en Potchefstroom.”* Trouens, met die konstituering van die daaropvolgende Algemene Vergaderings van 16 April 1859 en 29 Julie 1859 is dit Rustenburg, Pretoria en Potchefstroom se onderskeie afgevaardigdes wat op die algemene vergaderings (as meerdere vergadering) teenwoordig is.

Ten tweede het die Grondwet van die Suid-Afrikaanse Republiek in Artikel 20 bepaal dat *“Het volk wil zijne Nederduitsch Hervormde Godsdienstleer, zooals deze in de jaren 1618 en 1619 door de Synode van Dordrecht is vastgesteld, in haren grondbeginselen blijven behouden, en de Nederduitsch Hervormde Kerk zal de kerk van dezen staat zijn.”* (Scholtz, 1956:158.) Die Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek was op 12 Februarie 1859, soos in notule van 11–14 Februarie 1859, (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) gekonfronteer met hierdie wetgewing. Om op daardie stadium vir die staat te stel dat hulle nie die gedagte van ’n staatskerk aanvaar nie en ook die Dordtse Kerkorde anders vertolk, sou onproduktief wees. Juis daarom besluit die Algemene Vergadering van 12 Februarie 1859 om aan die staat kennis te gee van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek wat in leer, diens en tug ooreenstem met die besluite van Sinode van Dordrecht 1618/1619. Enige ander wyse van kennisgewing sou hulle onmiddellik gediskwalifiseer het.

Die wyse waarop die kennisgewing hanteer is, is insiggewend. Die kennisgewing is aan ds. Dirk van der Hoff en kerkslede gestuur. Ds. Dirk Postma skryf in sy rapport van 8 Junie 1859 aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk die volgende: *“Het is hier het gebruik dat ds. vd. H. de officiële stukken van kerkelijke wegen openbaar maakt in de Staatscourant.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15.) Die staatskerk hanteer dus kerklike sake namens die regering van die land.

In hierdie kennisgewing word die volgende bekend gemaak: *“De geloovigen, die zich in de Z.A. Republiek hebben verenigd tot eene Gereformeerde Kerk, zoo als die zich te Dordrecht in 1618 en 1619 heeft geopenbaard, hebben zich in hunne eerste zamenkomst geroepen geacht eene Openlijke Verklaring van hun geloof en godsdienst af te leggen,... De Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek erkent de Belijdenis des geloofs der Gereformeerde Kerken van Nederland, den Catechismus en de Leerregels der Synode van Dordrecht, gehouden in de jaren 1618 en 1619 als de volledige uitdrukking van haar geloof.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15.)

Daarby moet ook artikel 23 van die Grondwet in ag geneem word: *“Het volk erkent geen ander kerkelik gezag, dan dat, wat door de kerkeraden zijner Ned. Herv. gemeenten is of wordt goedgekeurd, aangenomen en vastgesteld, volgens Art.20.”* (Du Plessis, 1925:60.)

Die gebeure wat na die kennisgewing van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek plaasvind, bevestig hierdie standpunt. Volgens Scholtz (1956:158,159) het die Uitvoerende Raad op 26 April 1859 ’n kerkvergadering in Potchefstroom belê, waarin hulle (staatskerk en staat) moes oordeel of die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek aan die bepalings van die Grondwet voldoen. Nadat die toets aangelê is, is bevind dat die Gereformeerde Kerk aan die vereistes van artikel 20 van die Grondwet voldoen. *“Dit het dus beteken dat ook die Gereformeerde Kerk binne die bepalings van die betrokke artikel van die konstitusie geval het.”* (Scholtz, 1956:159.)

Na bogenoemde bevinding het die saak van hereniging uiteraard na vore gekom. Die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek kon dus nie verbied word nie, maar hereniging sou goed wees. Verskeie pogings in die verband het egter misluk.

Ds. Dirk van der Hoff en die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk het die besluit dat die Gereformeerde Kerk aan die vereistes van Artikel 20 van die Grondwet voldoen, egter anders vertolk. In 'n ongedateerde skrywe (moontlik die tweede helfte van 1860) aan die *“Uitvoerende Raad der Zuid-Afrikaansche Republiek”* word die volgende vermeld: *“In hare tweede zitting heeft die vergadering besloten: dat de Kerk van Ds. Postma, op zichzelf beschouwd, zou voldoen aan de vereischten van art. 20 der grondwet. En wat is nu de bedoeling van dat besluit? Niets anders dan dit: dat de Kerk van ds. Postma voldoen zou aan art. 20 der grondwet, zoo hier geen andere Kerk bestond, die daaraan voldoet; doch aangezien hier eene andere Kerk, en wel met name de onze, bestaat, die voldoet aan art. 20, zoo is eene tweede Kerk niet noodig, omdat zy om bovengenoemde rede, aan art. 20 niet voldoet.”* (NA: S.S. 35 R. 4191 60.)

Terloops: Die stryd om die beëindiging van 'n staatskerk in die Suid-Afrikaanse Republiek sou alreeds enkele jare later begin met 'n petisie aan die Uitvoerende Raad van die Suid-Afrikaanse Republiek. Dit was juis ouderling P.J.W. Schutte van Mooirivier/Potchefstroom wat as eerste ondertekenaar, saam met 'n groot aantal inwoners van die distrik Mooirivier, in Julie 1862 in die petisie vra dat geen kerk meer as staatskerk erken moet word nie, maar dat alle burgers dieselfde regte moet hê. Verder versoek hulle ook dat die staat nie meer die predikante moet vergoed nie, maar dat dit elke kerk se verantwoordelikheid is om sy predikant te versorg (NA: S.S. 43 R.265a 62).

P.J.W. Schutte en eggenote (Cachet, 1909:226).

P.J.W. Schutte is op 29 November 1805 in die distrik Uitenhage gebore. Hy tree in die huwelik met Alida Barendina Hendrina Steenkamp in 1825. Vier seuns en twee dogters word uit die huwelik gebore. Alida sterf in 1839. In 1840 trou hy met Maria Magdalena Johanna du Plessis en uit die huwelik word drie dogters gebore, maar net na die geboorte van die jongste dogter, is Maria oorlede. Daarna trou hy weer met Magteld Gertruida Anna Maria du Plessis en ses seuns en vyf dogters word uit die huwelik gebore. Vir meer besonderhede oor P.J.W. Schutte word verwys na die verhandeling van W.P. du Plessis (1984): Philippus Jacobus Wilhelmus Schutte as kerkman.²

Daar was dus baie goeie rede waarom die Algemene Kerkvergadering te Rustenburg op 12 Februarie 1859, in Artikel 12 van die notule, die presiese bewoording aan die

² Bogenoemde inligting is in 'n persoonlike gesprek meegedeel deur 'n familielid, mevr. M.E. Venter (2009) van Huis Eikelaan, Potchefstroom.

Overheid gebruik het in hulle kennisgewing van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek. Aan die owerheid word dus kennis gegee volgens Artikel 20 van die Grondwet van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek en nie kennis gegee van die stigting van die Gereformeerde Kerk Rustenburg alleen nie. In hierdie kennisgewing kom die volgende na vore:

- Die grondslag met die stigtingsvergadering tydens die periode 10 tot 14 Februarie 1859 is alreeds gelê vir die ontstaan van meer as een gemeente in die Suid-Afrikaanse Republiek en dit sou sinneloos wees om net kennis te gee van die ontstaan van die Rustenburg gemeente.
- Die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek moes voldoen aan die wette wat in die land gegeld het. Die wyse van kennisgewing dui eerder daarop dat op 'n baie noukeurige wyse die kennisgewing aan die Uitvoerende Raad opgestel is. 'n Verkeerde wyse van kennisgewing sou die owerheid die geleentheid gebied het om die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek te verbied.

Spoelstra is van mening dat ds. Dirk Postma se kerkbegrip “was gebonde aan die staatkundige reëling van die Republiek en daarom wou hy 'n Kerk op parallelle vlak naas die Volksraad daarstel. Dit tree helder aan die lig in die naam waarmee die eerste Kerk hom bekend maak ...” (Spoelstra, 1963:172). In die lig van die uiteensetting hierbo, sowel as in die res van die nagaan van die betrokke notules, moet 'n mens versigtig wees met 'n afleiding soos hierdie. Daar is genoeg aanduidings uit die primêre bronne wat so 'n verbandlegging nie ondersteun nie.

2.7 Samevatting

Die titel van hierdie hoofstuk is “Die Kerkorde en notules van die Rustenburg-vergaderings: 10-14 Februarie 1859.” Dit behoort teen hierdie tyd duidelik te wees waarom vir sodanige opskrif gekies is. Die analise wat gemaak is en vrae wat aan hierdie vroegste amptelike bronne gevra is, laat duidelik blyk dat op 10 Februarie 'n

Kerkorde opgestel en aanvaar is. Wat verder by daardie algemene samekoms gebeur het, is nie bekend nie. Die notule daarvan is nie beskikbaar nie. In die nagaan van die Kerkorde kon 'n verband tussen die Kerkorde en die artikels van die onderskeie kerkvergaderings van 11-14 Februarie aangedui word. Dit is duidelik dat die Kerkorde inderdaad reeds op 11 Februarie van krag was. Die Kerkorde het as't ware aan die konkrete ontstaan van gereformeerde gemeentes, gesny uit die hout van die Dordtse tradisie en belydenis, kerkhistoriese beslag en struktuur gegee. Hierdie Kerkorde het immers die vergaderings van die daaropvolgende dae begelei.

Dit is dus aan die Kerkorde te danke dat op Rustenburg eers 'n Algemene Kerkvergadering plaasgevind het. Kenmerkend van hierdie vergadering was dat dit homself nie as 'n soort van oorhoofse vergadering gesien het wat die belange van kerklike afdelings in die onderskeie distrikte moes reël en bestuur nie. Dit het duidelik met 'n ander doel as die plaaslike Kerkraad van Rustenburg vergader. Gemeentes in die distrikte is onomwonde as gemeentes gesien. So is daar met diegene wat uit die distrik Mooirivier gekom het gehandel. Hulle is gehelp om kerkraadslede te kies, en dié is as sodanig bevestig. Vir die doel van hierdie studie is hierdie gegewens uit die eerste dokumente belangrik. Immers, daarin word Mooirivier/Potchefstroom eintlik reeds erken as 'n selfstandige gemeente. Hulle is nooit as 'n onderafdeling van Rustenburg gesien nie. Hierdie kerk het 'n selfstandige ontstaan gehad.

In die volgende hoofstuk word die saamgestelde notuleboek verder gefynkam om die lyn met die klem op plaaslike gemeentes verder te volg. Daarin meen ons om verdere aanduidings te vind wat 'n vroeë ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom boekstaaf.

HOOFSTUK 3

DIE NOTULES VAN DIE TWEEDE EN DERDE ALGEMENE KERKVERGADERINGS 16 APRIL EN 29 JULIE 1859

In hierdie hoofstuk word die nagaan van primêre bronne met die oog op die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom verder gevoer. Hierdie keer kom met name die notules van die *Tweede algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek den 16 April 1859 te Rustenburg* en die *Derde algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek, den 29 Julij 1859 te Rustenburg* aan die beurt. Op hierdie manier word aan die uitgangspunt van hierdie studie gehou, naamlik om 'n kronologiese lyn met betrekking tot die oorspronklike bronne te handhaaf. Wat deel hierdie bronne ons mee in verband met die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom?

3.1 Notule van *Tweede algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek den 16 April 1859 te Rustenburg*

Die opvolgende notule in die saamgestelde notuleboek is die handeling en besluite van die *Tweede algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek*. Hierdie vergadering het plaasgevind op 16 April 1859 te Rustenburg. Nagenoeg twee maande het sedert die eerste Algemene Kerkvergadering verloop. Het diegene uit die distrikte Mooirivier en Pretoria gedurende hierdie tyd aan die hand van die verkose kerkraadslede plaaslik gevolg gaan gee aan die formering van gemeentes? 'n Antwoord op hierdie vraag sal ons nog nader aan die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom bring.

Reeds uit die lys van kerkraadslede wat by die tweede Algemene Kerkvergadering teenwoordig was, is dit duidelik dat hulle vanuit 'n plaaslike verbintenis gekom het. Op hierdie punt word die volgende genotuleer:

“Tegenwoordig

van Rustenburg behalve den Leraar D. Postma”

ouderlinge Piet Venter, Ph Snyman, F Robbertse, St. Kruger, J Bekker.

Diak. L van Wyk.

Van Mooirivier

Ouderling J.A. Venter, diaken F. De Bruin.

Van Pretoria

Ouderling G van der Linde, diaken R Holsthuizen, ook A Venter provisioneel ouderling aan Krokodilrivier (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

In aansluiting hierby bevat Artikel 9 van hierdie notule interessante gegewens met betrekking tot die geografiese indeling van die plaaslike gemeentes. Daarin word die volgende vermeld aangaande ouderlinge en diakens wat bevestig is:

- Distrik Rustenburg – te Marico: oudl. J. Bekker en diak. J. Snijman
- Distrik Mooirivier – Schoonspruit: Oudl. J.A. Venter en diak. F. de Bruin
- Distrik Pretoria – Kliprivier : Oudl. G. van der Linde en diak. J. Labuschagne.
- Distrik Pretoria – Pienaarsrivier: Oudl. A. Erasmus en diak. R. Holsthuizen.

Die onmiddellike vraag is of die woord “Distrik” soos dit in die notule by Artikel 9 gebruik word, in verband gebring moet word met die plaaslike gemeentes Rustenburg, Mooirivier en Pretoria (vergelyk die teenwoordigheidslys), terwyl Marico, Schoonspruit Kliprivier en Pienaarsrivier onderskeidelik op wyke van die gemeente slaan? Hoe moet die begrippe “distrik” en “wyk” verstaan word?

3.2 Die burgerlike gebruik van *wyk* en *distrik* in die periode rondom 1850

Nadat die emigrante die Vaalrivier gedurende die sogenaamde Groot Trek oorgesteek het, het hulle nie oor die hele gebied versprei nie, maar aanvanklik naby mekaar gebly en hulle self georganiseer in kolonies of maatskappye. Dit het plaasgevind oor ’n tydperk van ongeveer 20 jaar, dit wil sê tussen ongeveer 1837 tot 1858. “Sodanige maatskappye het ontstaan by Potchefstroom, Ohrigstad, Soutpansberg en

Magaliesberg – almal groepe wat een na die ander ontstaan het, en waaruit uiteindelik gemeenskappe en dorpe ontwikkel het.” (Potgieter, 1955:55.) As gevolg van die bevolkingsaanwas het die grense tussen die maatskappye al hoe meer verdwyn. “Hierdie proses het min of meer in die jare vyftig plaasgevind,” (Potgieter, 1955:55).

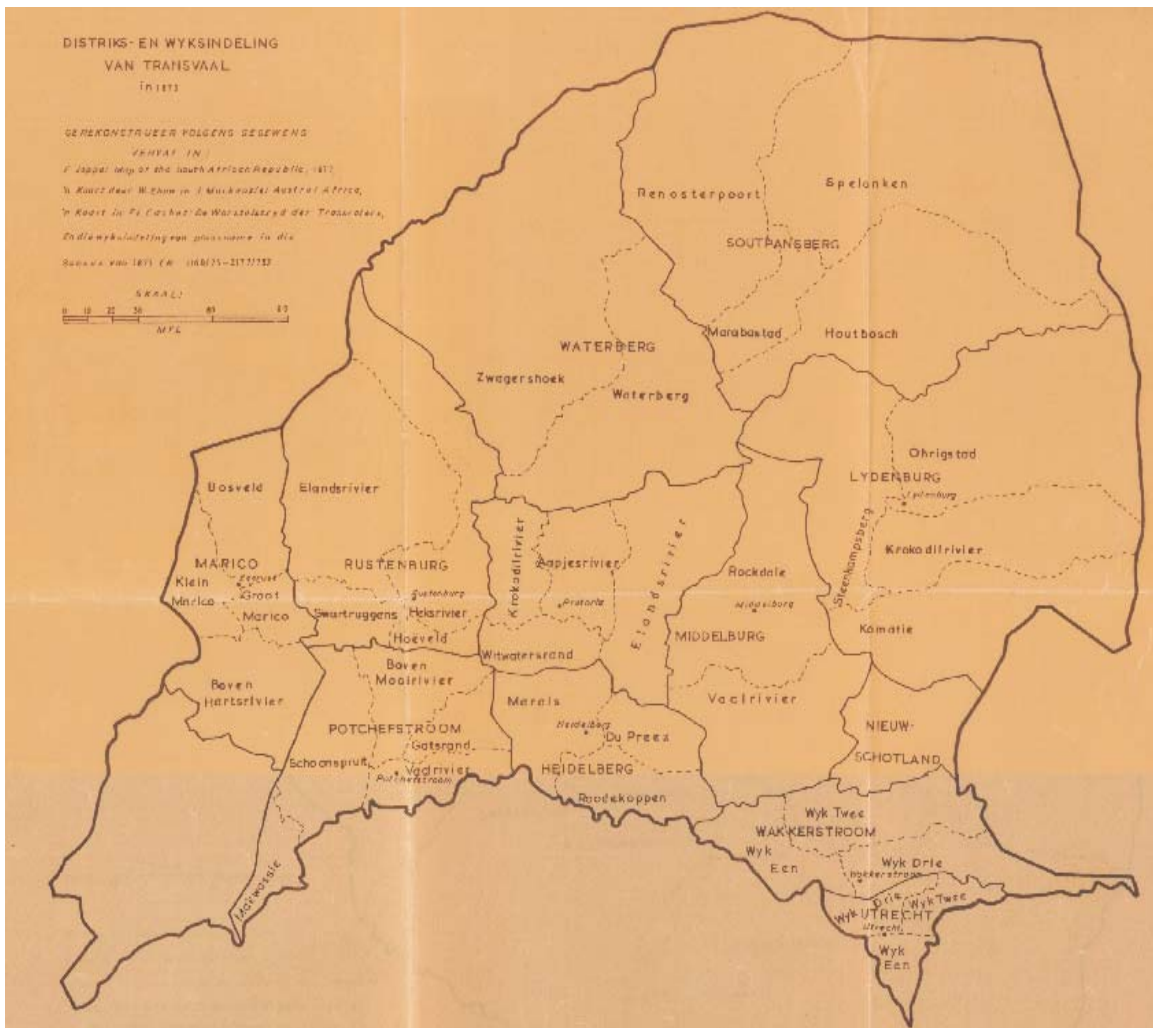
Met die totstandkoming van die Suid-Afrikaanse Republiek is die Transvaal in distrikte en wyke verdeel. In 1858 het daar vier distrikte bestaan. “Die Suid-Afrikaanse Republiek het toentertyd bestaan uit die distrikte Potchefstroom, Rustenburg, Pretoria en Zoutpansberg. Benewens dié was daar aan die ooste die onafhanklike republiek Lydenburg, met Utrecht ten suide daarvan as ’n distrik.” (Van Dyk, 1950?: 1.)

Die distrikte is in wyke verdeel en elke wyk het sy eie veldkornet gehad. “Die veldkornet was uit die aard van sy amp as militêre en administratiewe hoof van sy wyk die ideale inligtingsbron vir die staat. ... Die feit dat veldkornette deur hulle onderskeie wyke verkies is, het tot gevolg gehad dat daar geen twyfel bestaan het oor hulle bekwaamheid, lojaliteit en betroubaarheid teenoor die staat nie.” (Kamffer, 1999:19.) Aan die hoof van die distrik (en veldkornette) was die kommandant (Gie, 1928:365). “Gewigtige voorvalle in die wyk moes die veldkornet aan die kommandant rapporteer.” (Van Jaarsveld, 1946: 210.) P.J.W. Schutte, eerste ouderling van Mooirivier, is as kommandant van die distrik Mooirivier verkies (Du Plessis, 1984:17).

Nuwe wyke het tot stand gekom op aandrang van die inwoners. “In die beginjare van die Republiek was die kommandant-generaal en die Krygsraad gewoonlik belas met die indeling van die nuwe wyke” (Van Jaarsveld, 1946:220). Die veldkornet moes, wat militêre inligting betref, dit deurgee aan sy kommandant, maar hy is ook aangewend in ’n administratiewe hoedanigheid en hierin het hy en die landdros saam ’n belangrike funksie vervul. Dit was gewoonlik aan die landdros opgedra om ’n verkiesing vir ’n nuwe veldkornet te reël (Van Jaarsveld, 1946:222).

Rapporte oor kerklike spanning is ook deur die veldkornet opgestel. So kla ’n veldkornet in 1859 oor “*die grootste onstuimigheid*” verwek deur die kerkafskeiding

onder ds. Postma. ... 'n Ander veldkornet kon kla 'over den geest van een afgeschiede (sic-P.A. Coetzee) kerk' want as ds. Postma nie 'tweedrag en verdeeldheid' kom saai het nie, sou hy 'honderd parten beter rust en vrede' gehandhaaf het; dan sou hy nie sy siel gekwel het 'over de lasterlyke uitdrukkingen van eenige Posmaniamen di veragtelijk over onse kerk spreek' nie." (Van Jaarsveld, 1946:331.) In sy dagboek skryf ds. Dirk Postma van 'n brief wat hy op 14 Maart 1859 van 'n veldkornet ontvang wat hom in distrik Molopo deurgang belet (PV: Band 1:220). Hierdie skrywe van veldkornet J.W. Viljoen is veilig bewaar: "Vergenoeg den 14 Maart 1859" (PV: Band 6/2. Dok. 100:320). Dit toon die gesag van die veldkornet om sy wyk te beheer.

(Potgieter, 1955. Die Vestiging van die Blanke in Transvaal (1837–1886) Kaart b)

Die meegaande kaart is 'n weergawe van die distrik- en wyksindeling in 1873. Hiervolgens is die distrik Potchefstroom (alias Mooirivier) in die volgende burgerlike wyke verdeel: Boven Mooirivier, Gatsrand, Vaalrivier, Schoonspruit en Makwassie. P.J.W. Schutte is as ouderling van distrik Mooirivier op 12 Februarie 1859 te Rustenburg bevestig. Hy het gewoon op die plaas Buffelsdoorn, in die wyk Gatsrand (Cachet, 1909:225).

Is die begrippe *wyk* en *distrik* oorgedra op die ekklesologiese begrip gemeente? Het dit met mekaar saamgeval, of is daar onderskeid gemaak? In die primêre bronne word immers dikwels na *wyk* of *distrik* verwys. In die volgende paragraaf word op die kerklike gebruik van hierdie begrippe ingegaan.

3.3 Die kerklike gebruik van die woorde *wyk*, *distrik* en *gemeente*

3.3.1 Wyk

J.V. Coetzee en J. Chr. Coetzee (1938:3) beweer dat Mooirivier tot 1863 'n kerklike wyk van Rustenburg was. Daarmee bedoel hulle dat Mooirivier deel was van die gemeente Rustenburg. Hiermee sou 'n staatsindeling en -begrip in die kerk navolging gevind het. Is hulle reg? In die gesamentlike notuleboek van Gereformeerde Kerk te Rustenburg en van die Algemene Kerkvergaderings te Rustenburg en Pretoria tot en met die agste Algemene Kerkvergadering op 23 Oktober 1863 (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1), word Mooirivier nie as 'n "wyk" aangedui of getipeer nie. Die verwysing in bogenoemde notuleboek tussen 1859 en 1863 na die gemeente Mooirivier word aangedui as: "van Mooirivier" (Notule Tweede Algemene Kerkvergadering op 16 April 1859, konstituering) of "van distrik Mooirivier" (Vierde Algemene Kerkvergadering op 21 November 1859, konstituering) of "van gemeente Mooirivier" (Sesde Algemene Kerkvergadering op 21 September 1861). Hierdie drie tiperings word in dieselfde notuleboek konsekwent ook vir ander gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek gebruik.

Die begrip ‘wyk’ kom wel (maar ook nie altyd nie) in die notules van die plaaslike Kerkraad van Mooirivier/Potchefstroom voor. Maar, dan het dit ’n ander betekenis as die regs-burgerlike. Tydens die kerkraadsvergadering van Mooirivier/Potchefstroom, gedateer 15 April 1864, maak oudl. P.J.W. Schutte in artikel 9 aan die vergadering bekend dat hy tydelik gaan verhuis na Rustenburg en versoek *“om nog eenen ouderling in zijn buurt te benoemen”* (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863. 1.1.1). Hier word die woord *buurt* gebruik en nie *wyk* nie.

Die woord “wyk” word moontlik in 1866 as ’n wyk van die gemeente Potchefstroom gebruik. Dit kom voor in die tweede notuleboek van die Kerkraad, naamlik *“Notulen van den Kerkeradsvergadering van de Gereformeerde Gemeente te Potchefstroom.”* (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek. 1.1.2.) In die notule van 27 Oktober 1866, artikel 5, word gepraat van die wyk Schoonspruit: *“Daar er eenige leden der gemeente in de wijk Schoonspruit zeer nalatig zijn, ...”*. Schoonspruit, die huidige Ventersdorp (Vergeer en Du Plooy, 2008:129), was in daardie tyd ’n burgerlike wyk van distrik Mooirivier (Potchefstroom). Hierdie notule gee nie voldoende inligting om werklik te bepaal of die woord “wyk” hier in burgerlike of kerklike sin gebruik word nie. By die kerkraadsvergadering van 11 Januarie 1867 (artikel 7) duik die begrip “wyk” weer op in die notule : *“De kerkeraad en de gemeente besluiten een’ ouderling en een’ diaken te krygen voor de wijk Over Vaalrivier. De stemmen zullen morgen na der kerk opgenomen worden.”* (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek. 1.1.2).

Meer duidelikheid kom na vore in die notule van die kerkraadsvergadering van 23 Julie 1869 (artikels 4 en 5) (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek. 1.1.2). Hier word in verband met die wyk Schoonspruit verwys na die *“opsigt”* van ouderling P.J.W. Schutte oor die wyk. In artikel 5 word melding gemaak van die wyk Over Vaalrivier en ook hier word ouderling P.J.W Schutte gevra om die betrokke ouderling wat siek is, *“te hulp te komen”*. Uit laasgenoemde notule kan met redelike sekerheid aanvaar word dat

Schoonspruit en Over Vaalrivier in 1869 kerklike wyke was van gemeente Potchefstroom (Moorivier).¹

Om saam te vat: Daar is vasgestel dat Moorivier nêrens – sowel in die notules van die Algemene Kerkvergaderings, as dié kerkraadsnotules van Rustenburg - 'n *wyk* van Rustenburg genoem of aangedui word nie. Die notules van die Kerkraad van Moorivier doen dit ook nie. Die verband met Rustenburg word nie in 'wyksterme' verstaan nie. Daar is dus in die tersaaklike primêre bronne geen aanduiding dat Moorivier 'n wyk van Rustenburg was nie. In die kerkraadsnotules word daar wel van wyke van die plaaslike gemeente gepraat. Dit staan in verband met die bediening in die plaaslike kerk, maar kan ook geografies saamgeval het met 'n bepaalde wyk van die distrik.

3.3.2 Distrik

3.3.2.1 Die begrip distrik soos gebruik in notules en lidmateregisters

“Distrik” is, soos aangetoon, 'n aanduiding van die burgerlike indeling van die Suid-Afrikaanse Republiek. Op gemeentes is hierdie begrip gedurende die eerste jare ook toegepas: ons lees van gemeentes in die “distrik Moorivier”, of die “distrik Rustenburg”. So het gemeentes ook hulleself gesien. In die notules van Gereformeerde Kerk Potchefstroom/Moorivier sal die volgende opskrif byvoorbeeld voorkom: *“De kerkeraad der Gereformeerde gemeente van het distrik Moorivier”* (notule 5 Februarie 1864) of selfs by geleentheid op 2 Julie 1864: *“...kerkeraad en gemeente van de Gereformeerde gemeente uit het distr. Moorivier te Potchefstroom, den 2 Junij 1864”*. Let op dat die gebruik van die woord “distrik” vir gemeente Moorivier/Potchefstroom selfs na 1863 nog gereeld voorkom. In 'n brief gedateer 2 Julie 1864 vanaf Burgersdorp aan die Gereformeerde gemeente te Rustenburg, meld ds. Dirk Postma van *“onzer gemeente in*

¹ Die eerste duidelike verwysing in die notules van Gereformeerde Kerk Rustenburg na “wyk” as 'n kerklike wyk van die gemeente Rustenburg, kom voor in die notule gedateer 16 Maart 1882, artikel 21. Die opskrif is *“Censura morum”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek, 1881-1887: 1.1.5).

het district Mooirivier” (PV: Band 12, Dok. 940:181). Distrik is dus ’n geografiese aanduiding van ’n plaaslike gemeente.

In die *“Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek. No 1 en 2”* (GKSAA: 1859-1862. 3.1.1), word belangrike gegewens verkry oor die kerklike gebruik van die woord “distrik”. Hierdie lidmateboek word in die volgende kolomme verdeel: naam, datum, distrik, rede vir lidmaatskap, soos byvoorbeeld by die eerste 310 name van lidmate wat op 10 Februarie 1859 ingeskryf is : *“Als lidmaat overgekomen uit de Nederd. Herv. tot de Gereformeerde Kerk, op den dag harer stichting.”* In hierdie laaste kolom word daar ook gemeld van watter burgerlike wyke die betrokke lidmaat gekom het. Dit gaan in hierdie lidmaatboek om ’n distrik, wat bestaan uit wyke, en wat dan uiteindelik ’n aanduiding van ’n gemeente is. Die volgende indeling van burgerlike distrikte en wyke word in die lidmateregister aangedui:

Distrik Rustenburg: Wyke Zwartuggens en Marico. Marico val eers onder Mooirivier, maar daarna onder Rustenburg volgens ’n besluit op 26 Desember 1862, (Artikel 11) soos opgeteken in die notule van die Algemene Kerkvergadering (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek. 1.1.1). Wat Zwartuggens betref, dagteken ds. Dirk Postma in sy verslag aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk: *“Den 3 den Maart. ’s morgen daarop, uit na Zwartuggens, een andere gedeelte van mijne gemeente, mede onder Rustenburg behoorende,...”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:17).

Distrik Mooirivier: Wyke Schoonspruit, Vaalrivier, Gatsrand, Marico (tot Desember 1862). Op 19 Maart 1859 word 37 lidmate ingeskryf by Schoonspruit, en op 26 Maart 1859 aan die Vaalrivier 15 lidmate. Op 29 Maart 1859 “bij de kerk in Gatsrand” word 6 lidmate ingeskryf en later op 23 April nog 4 lidmate.

Distrik Pretoria: Wyke Kliprivier, Pienaarsrivier, Krokodilrivier (inskrywing op 27 Februarie 1859), Apiesrivier en Waterberg. Die eerste notule in die notuleboek van Gereformeerde Kerk Pretoria het ’n veelseggende opskrif: *“Openbare*

Kerkraadvergadering met de Gereformeerde gemeente in het district Pretoria aan Pienaarsrivier, den 24 Januarie 1863.” (GKSAA: Pretoria, Notuleboek 1863. 1.1.1.)

Distrik Zoutpansberg: In die wyk Rhenosterpoort is die eerste inskrywing op 28 Augustus 1859 (7 lidmate). In die wyk Schoemansdal word 39 lidmate ingeskryf op 3 September 1859. Op 10 September 1859 word nog 12 lidmate op Rhenosterpoort ingeskryf en op 11 September 1859 op Doornbult 'n verdere 13 lidmate ingeskryf.

Waterberg word nie as distrik aangedui nie, maar die eerste inskrywing onder Waterberg, *distrik Pretoria*, is op 26 Februarie 1859 wanneer sewe lidmate ingeskryf word by Krokodilrivier.² Op 20 Augustus 1859 word “*Bij de kerk aan Waterberg*”, distrik Pretoria, 25 lidmate (inskrifing nr. 603-622 en 742-746) ingeskryf. Met sy terugtog van Zoutpansberg skryf ds. Dirk Postma op 17 September 1859 weer 12 lidmate in. Die ontstaansgeskiedenis van hierdie gemeente word volledig in hoofstuk 4 beskryf.

Distrik Lydenburg: Op 24 September 1859 word 2 lidmate van distrik Lydenburg ingeskryf, terwyl hulle by die byeenkoms te Pienaarsrivier aanwesig was. Die tweede inskrywing onder distrik Lydenburg is op 3 November 1860 waar 2 lidmate ingeskryf word te Rustenburg. Daarna volg daar op 20 Februarie 1861 die inskrywing van 33 lidmate in distrik Lydenburg. Die ontstaansdatum van hierdie gemeente word in hoofstuk 4 behandel.

Distrik Winburg: Op 29 Oktober 1859 word 12 lidmate ingeskryf van distrik Winburg. In die lidmateboek no.2 word die volgende gemeld : “*In Junij 1863 overgegaan tot de Gereformeer. gemeente te Reddersburg (Oranje Vrijstaat) met wederzijd goedvinden.*” (Sien vir 'n behandeling hiervan, Krüger, 1957:106–130).

Uit hierdie gegewens is dit duidelik dat inskrywings in die algemene lidmaatregister volgens burgerlike distrikte en wyke gedoen is. Hieraan is gehou. Du Plessis (1984:37)

² Sien in hierdie verband ook die beskrywing van gebeure in die dagboek van ds. Dirk Postma op 25 Februarie 1859 (PV.: Band 1:211).

gebruik die woorde “wyk” en “distrik” sonder om op die burgelike en kerklike betekenis van die woorde in te gaan. Hy kom dan tot die konklusie: “Die wyk Mooirivier waarvan P.J.W. Schutte ouderling was is aanvanklik beskou as deel van die Gereformeerde gemeente Rustenburg.” (Du Plessis, 1984:38.) Mooirivier word egter nêrens in die kerklike notules aangedui as “wyk Mooirivier” in die ‘distrik Rustenburg’ nie. Daar word konsekwent van die distrik Mooirivier (alias Potchefstroom) gepraat as aanduiding van ’n gebied waar ’n gemeente gevestig is. Die gevolgtrekking van Du Plessis kan weens gebrek aan bewyse dus nie aanvaar word nie.

Volledigheidshalwe moet ook nagegaan word hoe ds. Dirk Postma hierdie begrippe in sy verslae gebruik het.

3.3.2.2 Inligting uit die verslae van ds. Dirk Postma

Ds. Dirk Postma het verskeie verslae aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland gestuur (Bylaag D). Hy het dit gedoen omdat hy homself as “*uwen afgevaardigde*” (HUA: Nr.75. Postma, 8 Junie 1859:31) van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland beskou het. Volgens die dagboek/memoriaal van ds. Dirk Postma het hy op 8 Junie 1859 die vyfde rapport voltooi aan huis van JP van der Walt, distrik Bloemfontein (PV: Band 1:238).

Die eerste vier rapporte het gehandel oor sy wedervaringe en optredes tot 3 Desember 1858 (HUA: Nr.75. Postma aan Sinodale Kommissie). In ’n baie lang vyfde rapport wat hy op 8 Junie 1859 afsluit, (HUA: Nr.75. Postma, 8 Junie 1859:1-31) maak hy ’n uiters belangrike opmerking. Na ’n baie volledige rapport oor die gebeure op 10-14 Februarie 1859 te Rustenburg, berig hy oor die besluit om ’n kerk en pastorie te bou (Artikel 2 van die notule, Bylaag C). *“De gehele vergadering stemde hiermede in, en er wordt terstond besloten tot het bouwen van eene kerk en pastorie te Rustenburg. (Uit de andere districten waren hier ook vertegenwoordigers, maar de aanstelling van kerkeraden daarvoor werd uitgesteld, totdat wij in die districten zelve komen - dat nu ook het eerste werk zal zijn, en de kerkeraad, volgens onze kerkorde, van eene gemeente, die wordt*

opgericht, zelve moet verkozen worden.)” (HUA: Nr.75. Postma, 8 Junie 1859:16). Van hierdie rapport maak ds. Postma in sy dagboek op 8 Junie 1859 melding (PV: Band 1:238). In die aanhef van hierdie verslag (HUA: Nr.75. Postma, 8 Junie 1859:1) is dit duidelik dat die rapport ses maande na die vorige rapport, wat op 3 Desember 1858 geëindig het (HUA: Nr.75. Postma, 8 Junie 1859:1), afgesluit is. Bogenoemde opmerking tussen hakkes vorm nie deel van die notule van 11–14 Februarie 1859 nie.

Die opmerking (tussen hakkes) van ds. Dirk Postma verdien ’n kantaantekening. Dit raak die hart van wat verstaan word onder die gereformeerde ordening van die kerklike lewe. Spoelstra (1989:235) verwoord dit so: “Die gereformeerde kerkreg van die 17de eeu praat nie soos vandag kerksentries van die ‘stigting’ of ‘afstigting’ van kerke nie. Die leidende vraag is hoe die Christusregering op ’n plek bedien sal word. Die kerkorde neem ook nie die voortplanting van die ‘kerk’ as vertrekpunt nie, maar vra hoe die regering van Christus bedien sal word.” Hy (1989:239) gaan voort: “Die kerkorde stig nie ’n kerk nie, maar voorsien ’n kerkraad vir mense wat die kerk is.” Waar Christus met Woord en Gees die kerk vergader (Heidelbergse Kategismus Sondag 21, Vraag 54) moet ouderlinge geroep word om te regeer.

In 1858 was daar vier distrikte in die Suid-Afrikaanse Republiek, naamlik Rustenburg, Potchefstroom, Pretoria en Zoutpansberg. Volgens die lys van 310 persone wat op 10 Februarie 1859 ingeskryf is, (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R. Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1) was daar verteenwoordigers van drie distrikte aanwesig, te wete Rustenburg, Mooirivier en Pretoria. Daar kan dus geen twyfel bestaan oor die distrikte waarna ds. Dirk Postma in sy rapport hierbo verwys nie.

Ds. Dirk Postma verklaar dus self dat hy as die eerste taak sien om kerkrade te verkies “*van eene Gemeente*” wat in die ander distrikte volgens die Kerkorde van 1859, Artikel 18 “*opgericht*” gaan word. Volgens hierdie Artikel moet dit as volg gedoen word: “*Elke gemeente zal zooveel ouderlingen en diakenen hebben als het haar zelve goeddunkt. Daar geen kerkeraad bestaat, kiest de gemeente onder de leiding van eenen leeraar. Vervolgens worden ouderlingen en diakenen verkozen door den breeden kerkeraad. En*

zullen, na de vereischte bekendmaking aan de gemeente, met het daartoe gebruikelijk formulier bevestigd worden. De kerkeraad kan ook een dubbeltal aan de gemeente voorstellen, ten einde de mans leden daaruit dan eene verkiezing doen.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Dit is noodsaaklik om daarop te let dat hier nie sprake is van die verkiesing van kerkraadslede vir “wyke” van Rustenburg nie, maar van “kerkeraden” vir elke distrik of gemeente. Dit dui onteenseglik op die ontstaan van gemeentes in elke distrik en dat ds. Dirk Postma die ter saaklike besluit van 11 Februarie 1859 (Artikel 4) aan ‘t uitvoer is. Die besluit lui soos volg: *“Wordt gehandeld over de verdeling onzer kerk in onderscheidene gemeenten. En wordt besloten, dat men in deze verdeling niet juist bij de burgerlijke distrikten behoeft te blijven. Het wordt aan den Leraar opgedragen, om hierin te handelen, zoo als het zew. het best voorkomt in zijne doorreis van de Republiek, vooral de begeerte van het volk zelft en de gelegenheid der plaats en omstreken in acht nemende.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Alhoewel die verkiesing van ouderlinge en die ontstaan van gemeentes in die onderskeie distrikte nie so duidelik na vore kom in die Oranje Vrystaat nie, moet goed gelet word op die wyse van kennisgewing van die “stigting” van gemeente Burgersdorp. Ds. Dirk Postma rapporteer aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk die volgende: *“Tevens maak ik U bekend, dat ik op den 21 dezer in het district Burgersdorp eene zoodanige Gereformeerde gemeente gesticht heb als er reeds in de Republiek en de Vrijstaat bestaat, vroeger door my gesticht.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 27 Januarj 1860:1.) Ds. Dirk Postma gee dus kennis van die stigting van ’n gemeente in die distrik Burgersdorp en nie van die stigting van ’n soort algemene Gereformeerde Kerk Burgersdorp nie.

3.4 Distrik en Gemeente

In sy 18 jaar as predikant in Nederland het ds. Dirk Postma vier gemeentes bedien, naamlik Minnertsga (1835), Middelseum (1835), Wildervank (1835) en Zwolle (1835).

Met sy beroep na Wildervank skryf hy op 7 November 1844 die volgende aan die gemeente Wildervank: *“Ik had mijne dierbare Gemeente niet kunnen verlaten, en het scheiden zal nog smartelijk vallen voor mijn gemoed.”* (Van der Vyver, 1958:66.) Ds. Dirk Postma was dus goed bekend met die woord “gemeente” wat in Middelstum ’n selfstandige gemeente beteken het. Indien hy dus, soos bogenoem, in sy vyfde rapport aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk skryf dat hy in die Suid-Afrikaanse Republiek se distrikte gemeentes gaan “oprig”, is dit duidelik dat hy selfstandige gemeentes in die oog het.

Dit blyk verder uit die notules dat die woord “gemeente” en “distrik” as sinonieme gebruik word. Die volgende drie voorbeelde is uitgesoek om die stelling te staaf:

Eerste voorbeeld: Die Vierde Algemene Kerkvergadering wat op 21 November 1859 vergader, word saamgestel uit afgevaardigdes van die volgende *distrikte*, naamlik Rustenburg, Mooirivier, Pretoria en Zoutpansberg, terwyl die sesde Algemene Kerkvergadering op 21 September 1861 saamgestel word uit afgevaardigdes van die volgende *gemeentes*, naamlik Rustenburg, Mooirivier, Pretoria, Lijdenburg en Zoutpansberg (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Tweede voorbeeld: Ds. Dirk Postma skryf ’n kort boodskap voor in die lidmateboek van Mooirivier wat in 1863 begin: *“Lidmatenboek der Gereformeerde gemeente in het district Mooirivier.”* (GKSAA: Potchefstroom, Lidmateregister. 3.1.1.)

Derde voorbeeld: In die *Lidmatenboek van de Gereformeerde Gemeente van Rustenburg* (GKSAA: Rustenburg, Lidmatenboek. 3.1.2) vind ons die volgende inskrywing: *“Petrus Albertus Venter: 2 Oct. 1863. Met attestatie van het distr. Mooirivier.”* Lidmate vertrek met attestaat van een gemeente na ’n ander en so vertrek br. Venter dan van “distrik Mooirivier” na “distrik Rustenburg”. Die Kerkorde van 1859 het die volgende bepaal in Artikel 62: *“Den genen, die vertrekken uit de gemeente zal eene attestatie van hun lidmaatschap en wandel mede gegeven worden onder het zegel der kerk, of door twee ondergeteekend, beide namens den kerkeraad. Bewijs van*

lidmaatschap kan de predikant alleen afgeven volgens het register, of bij vacature de secretaris der boeken.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Hierdie artikel is in ooreenstemming met Artikel 82 van die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 wat deur Sinode 1862 aanvaar is.

Die woorde “distrik” en “gemeente” word ook soms as sinonieme in dieselfde notule gebruik. So vermeld die notule van die Sewende Algemene Kerkvergadering op 24 Desember 1862, waarin Artikel 4 handel oor die samestelling van ’n kommissie wat oor onder andere eredienstye ’n verslag moet opstel: *“Voorbereidend veel gesproken en wordt eene commissie benoemd, te weten van elke gem. één kerkeraadslid, om met den Leraar zamen eene regeling over de diensten te maken, als mede om het tractement over de gemeenten, naar haar onderscheiden vermogen te verdelen, ten einde dit in de Openbaar zitting voor te leggen ter beoordeling aan de vergadering.”* Hier word twee keer van die woord “gemeenten” gebruik gemaak. Wanneer hierdie kommissie terug rapporteer in Artikel 6 is die opskrif van die artikel : *“Regeling der bediening van de onderscheiden districten”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Gemeente en distrik word as sinonieme in die kerklike notule gebruik.

In die notule van 11–14 Februarie 1859 te Rustenburg, volgens artikel 4 is dit duidelik dat die indeling van distrikte as ’n burgerlike indeling beskou is. Die wyse waarop grense van gemeentes egter bepaal sou word in die Suid-Afrikaanse Republiek, sou nie noodwendig volgens die *“burgelijke districten behoeft te blijven”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Samevattend kan die volgende aantekeninge gemaak word:

Die hele Suid-Afrikaanse Republiek is in distrikte verdeel en weer in wyke onderverdeel. Dit is nie net ’n gewone burgerlike indeling nie, maar ook ’n militêre indeling. In die kerklike notules word die woord “wyk” wel in die jare 1860 gebruik, maar dit is nie duidelik of dit verwys na die burgerlike indeling van distrikte in die Suid-Afrikaanse Republiek of indeling van ’n gemeente in wyke nie. In die geval van Schoonspruit kan

afgelei word dat wyk Schoonspruit reeds voor 1869 'n kerklike wyk van Mooirivier/Potchefstroom was.

Ds. Dirk Postma het ouderlinge en diakens in die onderskeie wyke van distrikte laat verkies en bevestig. In die geval van distrik Mooirivier/Potchefstroom was dit van Gatsrand (oudl. P.J.W. Schutte en diak. A. Venter) en Schoonspruit (oudl. J.A. Venter en diak. F de Bruin). Dit het egter nie beteken dat 'n gemeente in elke wyk ontstaan het nie. Hierdie ouderlinge en diakens was afgevaardigdes op die Algemene Vergaderings van die betrokke gemeente (distrik).

Die kerklike gebruik van die woorde distrik en gemeente in die primêre bronne dui daarop dat dit wel as sinonieme gebruik is en as sodanig ook verstaan kan word. Die besluit van die openbare kerkvergadering op 11 Februarie 1859 het dit wel duidelik gemaak dat ds. Postma nie noodwendig die burgerlike distrikte as grense hoef te neem vir die onderskeie gemeentes wat verder sou ontstaan in die Suid-Afrikaanse Republiek nie. Dit behoort ook nou duidelik te wees teen watter agtergrond die konstituering van die Tweede Algemene Kerkvergadering (om die lyn weer op te tel) van 16 April 1859 sowel as Artikel 9 van die notule geles moet word. Ds. Postma het inderdaad tussen 14 Februarie en 16 April gevolg gegee aan die Artikel 4-besluit. Die ouderlinge van Rustenburg, van Mooirivier, van Pretoria was teenwoordig as afgevaardigdes van gemeentes.

In die notule van die Tweede Algemene Kerkvergadering van 16 April 1859 word verwys na 'n tweede ouderling en diaken vir Mooirivier/Potchefstroom. Wanneer en waar is ouderling J.A. Venter en diaken F de Bruin bevestig? Volgens die notule, Artikel 9, is albei van Schoonspruit, distrik Mooirivier. Schoonspruit is ook 'n kerklike wyk van Mooirivier. Waarop dui dit? Op die totstandkoming van 'n gemeente Mooirivier iewers tussen 14 Februarie en 16 April 1859?

3.5 Die gemeente Mooirivier kry beslag

In sy vyfde rapport aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk skryf ds. Postma dat hy 'n ouderling en diaken van Schoonspruit, distrik Mooirivier/Potchefstroom, op 20 Maart 1859 bevestig het (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:20). Hierdie naweek was hy besonder bedrywig. Op 19 Maart (Saterdag) was voorbereiding, doop en belydenisaflegging. Die Sondag (20 Maart) is nagmaal bedien en ook kerkraadslede bevestig. Volgens die Algemene doopregister (GKSAA: Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., Doopregister: 1856-1860. 4.1.2) word hier drie kinders gedoop: Henri Benjamin Johns (geb. 18 Febr. 1859), Philippina Maria Charlotta du Plessis (geb. 16 Maart 1859) en Erasmus Albertus Venter (geb. 20 Febr. 1859). Hierna vertrek ds. Postma oor Potchefstroom na Vaalrivier (Distrik Mooirivier) en doop 6 kinders op 27 Maart 1859, waarvan 5 kinders van dieselfde ouerpaar. Die oudste kind was Anna Aletta Combrink (geb. 28 Oktober 1845) (GKSAA: Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., Doopregister: 1856-1860. 4.1.2).

Die gebeure op 20 Maart 1859 te Schoonspruit, distrik Mooirivier/Potchefstroom met die bevestiging van 'n tweede ouderling en diaken, belydenisaflegging, nagmaalbediening en doop dui beslis daarop dat die gemeente Mooirivier/Potchefstroom se ontstaansdatum op die laatste as 20 Maart 1859 gestel moet word. Vanuit die bediening van die Woord het 'n gemeente beslag gekry. Christus vergader sy kerk met Woord en Gees en roep ouderlinge om te regeer. Hier is nie in die eerste plek sprake van kerkstigting of afstigting nie, maar hoe die Christusregering op 'n plek bedien word.

3.6 Die Tweede Algemene Kerkvergadering en plaaslike gemeentes in eie reg

Uit die res van die notule van die Tweede Algemene Kerkvergadering van 16 April 1859 is daar 'n aantal aanduidings dat selfstandige gemeentes aanvaar is en nie gesien is as 'n onderafdeling of wyk van Rustenburg nie. In hierdie verband moet Artikel 10 onderstreep word. Dit lui: *“Wordt algemeen goedgevonden en besloten dat al de inkomende kerkegelden, behalve die bepaalde gegeven worden voor Kerk en Pastorie te*

Rustenburg in ééne kas zullen zamen houden en zijn naar de algemeene kerkelijke belangen, tot dat er nog een ander leeraar gekomen is en de gemeenten en kas behoorlijk zullen verdeeld zijn. Dus dat een bijzonder eigendom van ééne gemeente blijft, moet ook buiten de algemeene kas tot stand gebragt worden, ten zij er na dezen met algemeene goedkeuring anders mogt worden besloten.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Artikel 10 van die notule erken die selfstandigheid van elke gemeente, deur aan elke gemeente die reg te gee om in bepaalde omstandighede gelde wat vir ’n spesifieke doel gegee is, nie oor te betaal aan die algemene kas nie, maar in ’n eie kas te hou vir plaaslike gebruik. Dit is baie duidelik dat gemeentes in eie reg hiervolgens erken is. Die gevolgtrekking hieruit is dat daar alreeds in 1859 verskeie selfstandige gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek bestaan het.

Volgens Artikel 18 van 16 April 1859 *“Wordt met algemeene stemmen besloten, dat Ds. Dirk Postma nog eenen Leeraar voor onze Kerk in deze Republiek zal beroepen uit de Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk in Nederland.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Hierdie besluit is geneem voor die ontstaan van die gemeente Reddersburg in Mei 1859. Hoe daar aan hierdie besluit gevolg gegee is, is te vind in die 8 Junie 1859-verslag van ds. Dirk Postma aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk. Hierin doen hy die volgende beroep: *“Ook ik verzoek u, dit voor mij te doen, terwijl ik mij nog bij voortduring met die nieuw gestichte gemeenten in de voorbede van heel de Kerk in Nederland aanbeveel.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:30.) Van watter nuwe gestigde gemeentes word hier deur ds. Dirk Postma van gepraat? Dit kan net Mooirivier/Potchefstroom, Pretoria en Reddersburg (Vrystaat) wees. Uit hierdie getuienis behoort daar geen twyfel meer te wees nie dat die twee gemeentes, Mooirivier/Potchefstroom en Pretoria, wel voor die verslag gedateer 8 Junie 1859 ontstaan het.

Hiermee word ons ondersoek van die notule van die Tweede Algemene Kerkvergadering van 16 April 1859 afgesluit. Daarin het ons beduidende gegewens raakgeloop in verband met die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom, sowel as – reg uit die staanspoor - die ontplooiing van die

gereformeerde kerklike lewe in terme van selfstandige gemeentes. In die laaste paragraaf van hierdie hoofstuk word kortliks stilgestaan by die notule van die derde Algemene Kerkvergadering, wat op 27 Julie 1859 in Rustenburg bymekaar gekom het.

3.7 Die notule van die *Derde algemeene kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek, den 29 Julij 1859 te Rustenburg*

Die notule van die *Derde algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek* moet gelees word in die lig van wat in die voorafgaande deel van hierdie hoofstuk geskryf is. Dit is grootliks 'n bevestiging van die kerklike ontplooiing in terme van gemeentes in die onderskeie distrikte. Dit is reeds duidelik uit die konstituering van die vergadering. Afgevaardigdes van drie gemeentes neem sitting.

Tegenwoordig waren

van Rustenburg Ds. D. Postma, ouderlinge Ph Snijman, P. Venter, F. Robbertse, St. Kruger. Diaken D. Kruger.

Van Mooirivier

Ouderlinge Ph Schutte en J.A. Venter, diaken F. de Bruin.

Van Pretoria

Ouderlinge Ant. Erasmus en G. van der Linde, diakens R. Holsthuizen en J. Labuschagne (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

In artikel 6 is die besluit ten opsigte van spreekstem in die vergadering. *“Wordt met algemeene stemmen besloten deze Vergadering zoo algemeen mogelijk te houden, en dus ons ditmaal niet bij afgevaardigden van elken Kerkeraad te bepalen, gelijk de oproeping ook zoo algemeen was geschied, en den diakenen in deze vergadering ook eene beslisjende stem te geven.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Hier word 'n uitsondering gemaak ten opsigte van Artikel 28 van die 1859-Kerkorde, wat bepaal dat alleenlik *afgevaardigdes* van die Kerkrade beslissende stem sal hê in die Algemene Kerkvergadering.

In artikel 25 kom die onderskeid tussen 'n kerkraad en algemene vergadering weer langs duidelike lyne na vore: *“De vergadering gesloten met het lezen van Ps. 93 en toespraak, gez. Ps. 133:3 en dankzegging door den Leeraar. Hierop vertrekken de leden van de districten Mooirivier en Pretoria, maar de Kerkeraad van Rustenburg houdt nog zitting.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Die saak wat bespreek word, is die benoeming van Joh. Potgieter as diaken, asook tot vaste voorsinger en voorganger in godsdiens as die leraar afwesig is.

By hierdie vergadering word weer aandag gegee aan die moontlikheid om 'n tweede leraar te beroep. Tydens die tweede Algemene Kerkvergadering van 16 April 1859 (Artikel 18) is besluit om 'n tweede leraar te beroep vir die Suid-Afrikaanse Republiek. Met hierdie vergadering word dit so bepaal in artikel 9: *“De broeders van Pretoria en Zoutpansberg zullen met elkander raadplegen waar hun leeraar, als eerw. komt eerst zyn intrek zal nemen.”* Hieruit maak Van der Vyver (19..?:1) die gevolgtrekking dat dit 'n bewys is van die bestaan van Pretoria as 'n afsondelike gemeente. Hy merk verder op: *“Ons moet dus aanneem dat die gemeente gestig is op 7 April 1859 by geleentheid van die instelling van die ampte by Pienaarsrivier,...”* (19..?:2). Uit die konstituering van die Algemene kerkvergadering van 29 Julie 1859 is dit duidelik dat daar afgevaardigdes van Pretoria op die vergadering teenwoordig is, nie net van Pienaarsrivier (A. Erasmus) nie, maar ook van Kliprivier (G. van der Linde), albei wyke van distrik Pretoria. Hierby moet ook gevoeg word ouderling A. Venter wat by provisie aangewys is op 12 Februarie 1859 (Bylaag C, artikel 14). Op die volgende algemene vergadering wat op 21 November 1859 sou plaasvind, is daar ook afgevaardigdes van Zoutpansberg teenwoordig.

3.8 Samevatting

Met die vraag na die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom in gedagte, is in hierdie hoofstuk twee verdere oorspronklike bronne ondersoek en uitgeklaar. Die notules van die tweede en derde Algemene Kerkvergaderings het aan die orde gekom. Uit hierdie notules is vasgestel dat aan onderskeie Gereformeerde gemeentes na 14 Februarie 1859 beslag gegee is. Wie die notules goed lees, en ook die kernbegrippe daarin (soos wyk en distrik) na hulle onmiddellike betekenis insien, sal nie uit die bronne die kerklike lewe se ontwikkeling vanuit 'n oorheersende algemene kerkbegrip kan beskryf nie. Trouens, daar is met baie goeie rede vasgestel dat die Gereformeerde Kerk Potchefstroom sy ontstaan kan terugvoer na 20 Maart 1859.

Hiermee is alles nog nie gesê nie. In die volgende hoofstuk word die speurtog voortgesit. Dit knoop aan by die notule van die vierde Algemene Kerkvergadering wat op Rustenburg op 21 November 1859 byeenkom.

HOOFSTUK 4

DIE NOTULES VAN DIE VIERDE, VYFDE EN SESDE ALGEMENE KERKVERGADERINGS 21 NOVEMBER 1859 TOT 21 SEPTEMBER 1861

Vir die vierde hoofstuk is die notules van die *Vierde algemeene Kerkvergadering den 21 Novemb. 1859 te Rustenburg op verzoek van den Uitvoerenden Raad te zamen geroepen*, dié van die *Vijfde algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A Republiek den 19 Oct. 1860 te Rustenburg* en laastens die *Zesde Algemeene Kerkvergadering te Rustenburg den 21 Sept. 1861* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) van kennisleidende belang. Uit die vorige twee hoofstukke het dit duidelik geword dat na die aanvaarding van die Kerkorde op 10 Februarie 1859 gevolg gegee is aan 'n kerklike ontwikkeling waarin plaaslike gemeentes hulleself na binne gevind het en in 'n tipiese gereformeerde kerkregering, waarin die Woordbediening en 'n kerkraad na vore kom, gehandhaaf is. Die duidelikste aanduiding hiervan is uiteraard die teenwoordigheidsregisters by die onderskeie algemene kerkvergaderings.

Hierdie patroon, so is aangedui, impliseer 'n vroeë ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Meer nog. Dit moet ook ons begrip van wat in daardie eerste jare ekklesiologies en teologies gebeur het, rig. Hierdie studie kan dus nie bloot volstaan met die vasstelling van die datum van ontstaan van die plaaslike Gereformeerde Kerk distrik Mooirivier nie. By hierdie datum is veel meer op die spel. Dit word dubbel onderstreep indien die tersaaklike primêre bronne van die daaropvolgende jare nagegaan word.

4.1 Notule van die *Vierde Algemeene Kerkvergadering den 21 Novemb. 1859 te Rustenburg op verzoek van den Uitvoerenden Raad te zamen geroepen en volgende vergaderings*

By die vierde Algemene Kerkvergadering, wat op 21 November 1859 in Rustenburg byeenkom, is verteenwoordigers uit vier 'distrikte' (of te wel gemeentes) teenwoordig. Die skriba van die vergadering teken immers aan:

Tegenwoordig uit het *distrikt Rustenburg*:

Ds. D. Postma

ouderlinge Ph. Snijman, F. Robbertse, St. Kruger, P.Venter
diakens. D Kruger, T. van der Walt, L. van Wijk, J Potgieter.

Van distr. Mooirivier:

ouderlinge Ph Schutte, J Venter, J Bekker en diakens F. de Bruin J. Snijman.

Van distr. Pretoria:

ouderlinge Ant. Erasmus, G. van der Linde, J.A Venter en diakens J Labuschagne, R. Holsthuizen, Zach de Beer.

Van distr. Zoutpansberg:

ouderling P. van Staden, diaken H. Grobler. (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Vir die eerste keer is daar afgevaardigdes van die gemeente (distrik) Zoutpansberg. Tersaaklike inligting uit die *Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek*, No 1 en 2 (GKSAA: 1859-1862. 3.1.1) gee 'n duidelike beeld. Volgens die inskrywings in die lidmateregister was ds. Dirk Postma op 20 Augustus 1859 nog in Waterberg. Daarna vertrek hy na Zoutpansberg waar hy sou vertoef van 28 Augustus 1859 tot 11 September 1859 en 71 lidmate ingeskryf het (inskrwing nr. 623-667 en 747-751). Op 28 Augustus 1859 was hy te Rhenosterpoort (distrik Zoutpansberg) en

het hy 7 lidmate ingeskryf (inskrywing nr. 623-629). Op Saterdag 3 September 1859 by Schoemansdal skryf hy 39 lidmate in (inskrywing 630-667 en 747). In sy dagboek van 4 September 1859 meld ds. Dirk Postma: "Den 4 (Zond.) preek, doop en aanneming, ook eene jonge dochter gedoopt van 16 jare, op hare eie belijdenis en in den avond nog eene ouderling laten verkies en bevestig, naardien zich hier ook een 16 tal lidmate haddes aangesloten." (PV: Band 1:247) Verder meld hy op 9 September 1859 in sy dagboek: "Den 9, catechizatie, aanneem. Stemming van eene diaken en tweemaal preek." (PV: Band 1: 247.) Op 10 September 1859 word nog 12 lidmate ingeskryf te Rhenosterpoort. Op 11 September 1859 word 13 lidmate by Doornbult steeds in die distrik Zoutpansberg ingeskryf. Uit hierdie gegewens is dit duidelik dat dit nie hier ten eerste gegaan het oor kerkstigting of afstigting nie, maar oor hoe die Christusregering op 'n plek bedien word.

In sy rapport aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk gedateer 28 Februarie 1860 te Burgersdorp, verduidelik ds. Postma die uitgebreide werk in die drie lande wat hy moet behartig. Sy bediening strek van Zoutpansberg tot Middelburg (Kaapkolonie). "*En riep*" skryf hy, "*de toestand der in het Oosten gelegen gemeentes tot haar nu weder te keeren, dan zoude ik nog veel langer in dit land moeten blyven, maar de behoefte der gemeentes nu van Zoutpansberg tot in Middelburg, (Kaapkolonie) verpligt mij om maar altoos op reis te wonen.*" (HUA: Nr 75. Postma, 28 Febr. 1860:1.) Die gemeente Middelburg (Kaapkolonie) het eers in Desember 1860 ontstaan, maar 'n ouderling en diaken van Middelburg was ten tye van die skrywe in Februarie 1860 (volgens die notule van 24 Februarie 1860) deel van die kerkraad van Burgersdorp (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1).

Die dorp Zoutpansberg is in 1848 deur Hendrik Potgieter aangelê. "A. Duvenage as landdros en 'n paar heemrade om hom by te staan is kort daarna aangestel." (Reyneke, 1947:36.) Dit het beteken dat die distrik Zoutpansberg de facto reeds voor 1850 as distrik bestaan het. In hierdie distrik het dus aan die begin van September 1859 'n Gereformeerde gemeente tot stand gekom. Daarom is daar afgevaardigdes van die distrik Zoutpansberg op die vierde Algemene Kerkvergadering in November

van daardie jaar. Dit is dus moontlik om die ontstaan van die gemeente Zoutpansberg aan te dui as begin September 1859.

Die *Vijfde Algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek* vind plaas op 19 Oktober 1860 in Rustenburg. Die afgevaardigdes van drie gemeentes is teenwoordig: van Rustenburg, van Mooirivier en van Pretoria. “*De twee van Zoutpansberg ook niet gekomen mischien vanwege gebrek aan ...*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Volgens die samestelling van die Algemene Kerkvergadering was dit inderdaad ’n samekoms van verskillende gemeentes. In artikel 4 van die notule word gehandel oor die versorging van ds. D. Postma deur “*de onderscheidene gemeenten der Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek...*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

In die saamgestelde notuleboek (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) word die onderskeid tussen die Algemene Kerkvergadering en die samekomste van die plaaslike Rustenburg Kerkraad dus deurgaans gehandhaaf. Ter illustrasie kan verwys word na die notule van die “*Kerkeraadsvergadering van de gemeente te Rustenburg den 8 Oktober 1859*”. In die teenwoordigheidslys staan slegs aangeteken die name van die kerkraadslede van die gemeente Rustenburg: “*Tegenwoordig: Ds. D. Postma; Oudl.: Ph. Snijman, P. Venter, St. Kruger; Diak. : L. van Wijk; T. van der Walt; D. Kruger. J. Potgieter “verk. diak.”*”¹ (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

’n Enkele keer gebeur dit wel dat kerkraadslede of twee van ander gemeentes die plaaslike Rustenburgvergadering bywoon, maar dan word dit duidelik in die teenwoordigheidsregister aangeteken. Hieruit kan nie afgelei word dat ’n kerkbegrip

¹ Vergelyk ook *Kerkeraadsvergadering den 21 April 1860 van de gemeente Rustenburg*. (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1), *Kerkeraadsvergadering van de gemeente Rustenburg den 5 Jan. 1861* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). *Openb. Kerkeraadsvergadering te Rustenburg den 6 Julij 1861*, (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). *Gesloten Kerkeraadsvergadering van de Gemeente Rustenburg den 24 Augustus 1861* en *Kerkeraadsvergadering van de gemeente Rustenburg den 29 November 1862* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

vanuit die algemene kerk in die eerste jare toegepas is nie.² Dit geld ook vir die *Kerkeraadsvergadering van de gemeente Rustenburg den 6 April 1861* toe afgevaardigdes van Mooirivier en Pretoria ook sitting geneem het (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Die notule bestaan immers slegs uit 3 artikels, naamlik artikel 1: die opening; artikel 2: die besluit dat die volgende Algemene Vergadering aan die einde van September sal plaasvind en artikel 3: die afsluiting.

4.2 Die Zesde Algemeene Kerkvergadering te Rustenburg den 21 Sept. 1861

Vir die vraagstelling waardeur hierdie studie gelei word, is die notule van die sesde Algemene Kerkvergadering van buitengewone belang. Daarin word die afgevaardigdes van nog twee plaaslike gemeentes aangeteken, wat 'n bevestiging daarvan is dat die kerklike lewe langs die lyne van plaaslike kerke ontwikkel het. In die teenwoordigheidslys staan:

“Tegenwoordig:

Ds. D. Postma v.d.m. en praeses.

Van de gemeente Rustenburg:

Ouderl Ph. Snijman, F. Robbertse, P. Venter, St. Kruger

Diakens J.S. Potgieter, Tj. Kruger, D. Kruger, L. van Wijk, J. Venter, F. Eloff.

Van de gemeente Mooirivier

Oud. Ph. Schutte, J. Bekker, J.A. Venter

Diaken F. de Bruin, de diaken J Snijman wettig afwesig.

Van de gemeente Pretoria

Oudl. A. Erasmus, P. A. Venter

Diaken R. Holsthuizen. De ouderling G. vd Linde door ziekte...

² Sien byvoorbeeld *Kerkraadsvergadering van de gemeente te Rustenburg den 23 Desember 1859* toe “H. Grobler, diaken van Zoutpansberg” die vergadering bywoon (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Van de gemeente Lijdenburg³

Oudl. P. Coetzé

De diaken D. Coetzé deur afwesigheid verhinderd.

Van de Gemeente van Zoutpansberg

Ouderl. P. van Staden

Diaken H. Grobler met kennisgeving afwesig. Verhinderd door zijne omstandigheden.

Ook de Ouderling J. A. Venter van Waterberg verhinderd door zijne omstandighede met kennisgewing maar de diaken Z. de Beer van Waterberg zonder kennisgewing afwesig.”

(GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Die gemeentes Waterberg en Lydenburg het dus by gekom. Hoe het hulle tot stand gekom? Deur op hierdie vraag in te gaan, word aangesny by een van die kernvrae van hierdie studie, naamlik of dit in die eerste Algemene Kerkvergaderings gegaan het om 'n algemene kerkbegrip, waarin onderafdelings van 'n saamgestelde kerk verteenwoordig is, en of dit afgestem was op die samekoms van selfstandige kerke. Daarom word die ontstaansgeskiedenis van beide die gemeentes Waterberg en Lydenburg kortliks hieronder behandel.

4.3 Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Waterberg

In die konteks van hierdie studie is dit noodsaaklik om vas te stel wanneer Waterberg as burgerlike distrik verklaar is. Die distrik het aanvanklik deel uitgemaak van die distrikte Zoutpansberg en Pretoria. (Martins, 1957:7). Volgens Martins (1957:7,8) sou die situasie eers in 1866 verander toe daar deur 'n aantal burgers 'n versoekskrif aan die regering gerig is om 'n landdros vir Waterberg te benoem. Een van die voorwaardes van die Uitvoerende Raad was dat die naam van die nuwe dorp Nylstroom moet wees, wat dan aangelê moet word op die plaas Rietvallei aan die Nylrivier. “Op 28

³ Die twee afgevaardigdes van Lydenburg was die latere ds. M.P.A. Coetsee en sy broer D.C.P. Coetsee. Ds. Coetsee se noemnaam was Petrus en daarom slegs die voorletter P. hierbo.

Maart 1866 is besluit om Nylstroom as 'n dorp in Waterberg te stig en Waterberg as distrik goed te keur en te kombineer met Piet Potgietersrust.” (Martins, 1957:8,9.) Maar, hoe het daar in hierdie distrik 'n gereformeerde kerk gekom?

4.3.1 Onsekerheid oor ontstaandatum van gemeente Waterberg

Soos reeds elders opgemerk is die eerste notule van Waterberg gedateer 31 Julie 1863. Venter (1947?:141) skryf: “Hoewel die gegewens uiters skaars is, tog kan dit met sekerheid geboekstaaf word, dat die Gemeente Waterberg vroeg in die jaar 1859 gestig is.” Venter (1947?:142,143) skets die kerklike gebeure van 26 Februarie 1859 toe sewe lidmate ingeskryf is by Krokodilrivier en maak dan die volgende gevolgtrekking: “Uit bestaande gegewens kom dit my dus voor asof die Gemeente Waterberg op die 26e Febr. 1859 ergens tussen Rustenburg en Waterberg aan die Krokodilrivier gestig is met bogenoemde vaders en moeders as die beginners van die gemeente.” Hierteenoor is ds. D.N. Kotze nie so seker oor 'n presiese datum van ontstaan nie: “Ek kon nie daarin slaag om iets raak te loop waaruit 'n mens met sekerheid kan vasstel waar en wanneer presies die gemeente WATERBERG gestig is nie.” (Kotze, 1953?:134,135.) Hoe moet hierdie uiteenlopende standpunte uitgepluis word?

Dit is noodsaaklik om daarop te wys dat ds. Dirk Postma volgens sy rapport aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk nie op 25 of 26 Februarie 1859 melding maak van die verkiesing en bevestiging van ouderlinge en diakens vir Waterberg nie (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:17). Volgens die *Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek. No. 1 en 2* (GKSAA: *Gereformeerde Kerk, Lidmatenboek 1859-1862*: 3.1.1.) is daar op 26 Februarie 1859 sewe persone van Waterberg by Krokodilrivier, waaronder Zach. Jac. de Beer, ingeskryf. 'n Baie belangrike feit is dat die lidmate ingeskryf word as lidmate van Waterberg, *distrik Pretoria*. Daar is geen kerkregtelike gronde om 26 Februarie 1859 as die ontstaansdatum van gemeente Waterberg te aanvaar nie. Die beginsel staan egter vas dat waar God sy kerk vergader, moet daar ouderlinge verkies en bevestig word om te regeer (Nederlandse Geloofsbelydenis Art. 30).

4.3.2 Ouderling en diaken vir Waterberg

Met die besoek van ds. Dirk Postma in Augustus/September 1859 aan Waterberg is nog lidmate ingeskryf onder Waterberg, *distrik Pretoria*. Op 20 Augustus 1859 word 25 lidmate ingeskryf en op 17 September 1859 'n verdere 12 lidmate (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1). Volgens die dagboek van ds. Dirk Postma het hy op 21 Augustus 1859 'n ouderling en diaken vir Waterberg bevestig (PV: Band 1:245). Die ouderling was J.A. Venter (PV: Band 1:249). Uit vergelykende gegewens was die diaken Zach de Beer, wat herinner aan die gebeure op 26 Februarie 1859 aan die Krokodilrivier. Die laaste inskrywing van lidmate van Waterberg, *distrik Pretoria* in bogenoemde lidmateboek is op 24 Mei 1862. Op hierdie datum word 6 lidmate ingeskryf.

Op die vierde Algemene Vergadering wat op 21 November 1859 plaasvind, is oudl. J.A. Venter en diaken Zach de Beer teenwoordig as afgevaardigdes van *Pretoria*. Met die Vyfde Algemene Vergadering op 19 Oktober 1860 is albei weer teenwoordig as afgevaardigdes van *Pretoria* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Op die Sesde Algemene Vergadering van 21 September 1861 vind 'n merkwaardige verandering plaas. Hier word Waterberg die eerste keer afsonderlik met die konstituering genoem. Hiervolgens was oudl. J.A. Venter met verskoning afwesig en diaken Z. de Beer sonder verskoning afwesig. Op die Sewende Algemene Vergadering gehou op 24 Desember 1862 is die afgevaardigdes van Waterberg oudl. G. Zwanepoel en diaken Z. de Beer teenwoordig (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hieruit word afgelei dat tussen 21 September 1861 en 24 Desember 1862 'n tweede ouderling vir Waterberg bevestig is.

Met die konstituering van die Sinode 1863 te Rustenburg was die volgende afgevaardigdes van Waterberg aanwesig: Ouderlinge. J.A. Venter, G. Zwanepoel en Z.J. de Beer (Acta 1863:6).

Volgens Martins (1957:3) was die vroegste inwoners van Waterberg grootwildjagters en het “gedurende die wintermaande op uitgebreide jagtogte na die ‘bosveld’ gegaan”. In artikel 4 van die geslote vergadering te Rustenburg op 6 Julie 1861, kom die volgende voor: *“Wordt door den kerkeraad toegestaan, dat de Leeraar ook een Zondag naar het bosch veld zal gaan prediken, naardien daar vele menschen van onze gemeente zijn en de kommandant P. Kruger het bepaald heeft verzoekt.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863: 1.1.1.) Het hierdie opmerking iets te doen met die bediening van die Woord in Waterberg? Gee dit nie dalk ’n antwoord waarom Waterberg vir die eerste keer afsonderlik eers met die konstituering van die Algemene Vergadering op 21 September 1861 genoem word nie?

Die volgende merkwaardige inskrywing voor in die lidmateboek van die Gereformeerde Waterberg gee aanduiding dat die gemeente wel voor Januarie 1863 ontstaan het. Die “voorwoord” is geskryf deur ds. Dirk Postma self: *“Lidmatenboek van de Gereformeerde gemeente van Waterberg. Nota bene! Allen die vóór Januarij 1863 bij deze gemeente lidmaten zijn geworden, staan ingeschreven in het Algemeen Lidmatenboek der Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek, welk boek is gedeponereerd bij den Leeraar of kerkeraad dier gemeente te Rustenburg. D.Postma v.d.m.”* (GKSAA: Waterberg, Lidmatenboek 1863. 3.1.1.)

4.3.3 Beoordeling van bogenoemde gegewens

Die bevestiging van ’n ouderling en diaken op 21 Augustus 1859 in Waterberg omgewing kan nie as finale bewys vir die ontstaan van ’n gemeente dien nie. As dit wel die bewys van die ontstaan van ’n gemeente is, moet ons die bevestiging van ouderlinge en diakens in die wyke van distrikte Mooirivier/Potchefstroom (Gatsrand en Schoonspruit) en Pretoria (Pienaarsrivier, Kliprivier, *Apierivier* en Krokodilrivier) as die ontstaan van verskillende gemeentes beskou.

In hierdie studie is die rol van die Algemene Vergadering as ’n *meerdere* vergadering onteenseglik aangetoon. Soos hierbo opgemerk, is Waterberg se ouderling en diaken

op die Algemene Vergaderings van 21 November 1859 en 19 Oktober 1860 teenwoordig as afgevaardigdes van Pretoria, net soos die ouderlinge van wyke Pienaarsrivier en Krokodilrivier as afgevaardigdes van Pretoria teenwoordig was. Op hierdie stadium was Waterberg nog nie 'n distrik nie, maar het deel uitgemaak van die distrikte Zoutpansberg en Pretoria (Martins, 1957:7).

Dit gee nie 'n presiese antwoord op die vraag na die ontstaan van gemeente Waterberg nie, maar gee wel sekere aanduidings wat rigtinggewend mag wees, naamlik:

- Gemeente Waterberg het ontstaan voor die proklamering in 1866 van die distrik Waterberg.
- Gemeente Waterberg het wel voor Januarie 1863 ontstaan en het as gemeente afgevaardigdes na Sinode 1863 gestuur.
- Volgens die konstituering van die Algemene Vergaderings was Waterberg nog deel van distrik (gemeente) Pretoria tot ten minste 19 Oktober 1860.
- Op 21 September 1861 word Waterberg afsonderlik genoem op die Algemene Kerkvergadering. Alhoewel hulle wel genoem, maar nie op 21 September 1861 teenwoordig was nie, is twee afgevaardigdes op die volgende Algemene Vergadering van 24 Desember 1862 teenwoordig.

Die enigste gevolgtrekking waartoe ons kan kom, is dat dit beslis betwyfel moet word dat die Gereformeerde Kerk Waterberg in 1859 ontstaan het. Die waarskynlikheid dat die gemeente tussen Oktober 1860 en September 1861 ontstaan het, is meer aanvaarbaar. Dit kan wel aangeneem word dat die Gereformeerde Kerk Waterberg, as selfstandige gemeente, se afgevaardigdes (volgens artikel 28 van die 1859-Kerkorde) die Algemene Vergadering op 24 Desember 1862 bywoon.

Vervolgens verskuif die blik na die ontstaan van die gemeente Lydenburg.

4.4 Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Lydenburg

As gevolg van staatkundige en kerklike verskille het die inwoners van die distrik Lydenburg besluit om op 16 Desember 1856 van die Suid-Afrikaanse Republiek af te skei (Van Zyl, 1950:7). “Op 17 Desember 1856 is die nuwe republiek gebore, wat op 11 Maart 1857 amptelik geproklameer is tot ‘*De Republiek Lydenburg in Zuid-Afrika*.’” (Van Zyl, 1950:7.) Hierdie republiek het slegs drie jaar bestaan. Op 24 November 1859 te Rustenburg is ’n ooreenkoms bereik om Lydenburg weer by die Suid-Afrikaanse Republiek in te lyf. Op 4 April 1860 is hierdie ooreenkoms deur die Verenigde Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek en van Lydenburg in Pretoria bekragtig (Du Plessis, 1931:119) in terme van die “Herenigingsooreenkoms tussen die Suid-Afrikaanse Republiek en die Republiek Lydenburg” (Du Plessis, 1931:114). In artikel 8 van die ooreenkoms word die Nederduitse Hervormde (Gereformeerde) Gemeente (Du Plessis, 1931:116) se selfstandigheid erken. Let daarop dat die N.G. Kerk se selfstandigheid erken word en die staatskerk van die Suid-Afrikaanse Republiek, die Nederduitse Hervormde Kerk, nie as kerk afgedwing word op die Lydenburgers nie.

Geen melding word egter gemaak van die bestaan van die Gereformeerde Kerk (gemeente) Lydenburg nie. H.T. Bürhman wat ’n lid van die Volksraad en fungerende sekretaris was (Du Plessis, 1931:113), was baie goed bekend met ds. Dirk Postma en die gebeure rondom 10-14 Februarie 1859. Dit is immers dieselfde Bürhman wat by twee geleenthede aan ds. Dirk Postma skrywes gerig het, waarvan een in Desember 1858 en die ander 22 Maart 1859 gedateer is (P.V. Band 6/2. Dok. 96:310). In laasgenoemde versoek hy Postma om na Lydenburg te kom. Indien die Gereformeerde Kerk Lydenburg voor 24 November 1859 ontstaan het, is dit eienaardig dat net die Nederduitse Hervormde (Gereformeerde) Gemeente in die ooreenkoms genoem word.

Volgens Engelbrecht (1936:201) het H.T. Bürhman “op 3 Maart 1863 by die Gereformeerde Gemeente van ds. Postma op Rustenburg aangesluit”. Van Rooyen (1951:19) verskil egter hieroor: “Ook op kerklike gebied wou hy nie die kerk van

Lydenburg erken nie, nog minder die Hervormde Kerk in Transvaal. Hy het by Ds. Postma se kerk in Utrecht aangesluit". Ongelukkig bestaan daar nie 'n lidmateregister van Gereformeerde Kerk Lydenburg nie en kon die gegewens nie gekontroleer word nie. In die lidmateregister van Gereformeerde Kerk Rustenburg (GKSAA: Rustenburg, Lidmateregister 1863. 3.1.2) kom sy naam nie voor nie.

Gereformeerde Kerk Lydenburg word gewoonlik gereken as een van die ses gemeentes wat in 1859 in die Suid-Afrikaanse Republiek ontstaan het. Postma (1905:218) publiseer in hierdie verband 'n bydrae van ds. M.P.A. Coetsee (Sr.). Daarin meld ds. Coetsee dat ds. Dirk Postma Lydenburg besoek het saam met twee afgevaardigdes, naamlik A. Venter en *R. Holsthuizen* (Postma, 1905:222). Aanvanklik "*... werd besloten dat wij behooren zouden onder de Gemeente die te Pretoria stond gesticht te worden;...*" (Postma, 1905:223).

Die volgende more daag daar heelwat mense op en versoek ds. Dirk Postma "*alle zaken voor hen open te leggen*" (Postma, 1905:224). Hierop volg die belangrike besluit: "*Dienzelfden namiddag werd de Gemeente te Lijdenburg gesticht; tot Ouderling werd verkoren M.P.A. Coetzee (schrijver dezes) en tot Diaken D.C.P. Coetzee, mijn Broeder.*" (Postma, 1905:224.) Die probleem is egter dat geen datum vermeld word nie. Hierdie besoek van ds. Dirk Postma het ten minste drie Sondae volgens sy reisbeskrywing in beslag geneem (Postma, 1905:222-223). Ons sien dus hier dat die voorneme van ds. Dirk Postma soos in sy verslag aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk werklikheid word: "*... (Uit de andere districten waren hier ook vertegenwoordigers, maar de aanstelling van kerkeraden daarvoor werd uitgesteld, totdat wij in die districten zelve komen - dat nu ook het eerste werk zal zijn en de kerkeraad, volgens onze kerkorde, van eene gemeente, die wordt opgerigt, zelve moet verkozen worden.)*" (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:16) Hier vind ons nou 'n tweede distrik, wat nie te Rustenburg op 10-14 Februarie 1859 teenwoordig was nie, waarin 'n gemeente "*opgericht*" word. Die eerste distrik was Zoutpansberg.

M.P.A. Coetsee, wat tot ouderling verkies is met die stigting/ontstaan van Gereformeerde Kerk Lydenburg, is dieselfde persoon wat later predikant geword en, volgens die Almanak 2009 (2008?:604), die volgende gemeentes van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika bedien het: Middelburg Kaap Provinsie (1869-1889) en Lydenburg-Wakkerstroom (1889-1903). Hy word tydens die Sinode 1869 op 38 jarige ouderdom tot die bediening toegelaat (Van der Vyver, 1969:18). Volgens sy eie verslag is hy op 8 Augustus 1869 in die Gereformeerde Kerk Middelburg KP bevestig (Postma, 1905:281).

Wanneer het die stigting of ontstaan van Gereformeerde Kerk Lydenburg plaasgevind? Soos bogenoem moet 'n tydperk van drie Sondae gevind word waarin ds. Dirk Postma in Lydenburg en omgewing was. Ten minste vier rigtingwysers moet oorweeg word.

4.4.1 Briewe van die Coetsee broers

Die eerste rigtingaanwyser is twee briewe van die Coetsee broers aan ds. Dirk Postma, naamlik dié van M.P.A. Coetsee gedateer 18 Mei 1860 en D.C.P. Coetsee op 20 Mei 1860. Beide versoek ds. Dirk Postma om na Lydenburg te kom (P.V: Band 8/2. Dok. 409:373 en 407:366). In sy mededelings in die boek van Postma (1905:222) verwys ds. M.P.A. Coetsee ook hierna.

In die brief van M.P.A. Coetsee (18 Mei 1860) reageer hy op 'n skrywe van ds. Dirk Postma, gedateer 7 Mei 1860. Coetsee skryf dat hy al sedert Oktober 1859 wag op 'n berig om ds. Dirk Postma te kom haal. Hieruit is dit duidelik dat ds. Dirk Postma nie met sy besoek aan Zoutpansberg en Waterberg in Augustus/September 1859 Lydenburg ook besoek het nie. Verder vra hy dat "*oom Dolf Holshuizen of P.A Venter*" moet saamkom, sodat die sakramente bedien kan word. Dié twee broeders was ouderlinge van Pretoria. Dit is dus duidelik dat daar nie in Lydenburg 'n Gereformeerde gemeente was voor Mei 1860 nie.

In albei die Coetsee briewe word melding gemaak van 'n gebeurtenis in Junie 1859. In die brief van D.C.P. Coetsee die volgende: "... ik kan het noit beschreyven wat een elende dat over mejn is en de teijt van 11 manden". M.P.A. Coetsee skryf: "...want dink tog het is aan staan Junie 1860 al een jaar da dat ik op lijdenburg gewees....". 'n Moontlike oplossing hiervoor is te vind in 'n skrywe (moontlik 1904 geskryf) van M.P.A. Coetsee wat in 1905 gepubliseer is. Hierin meld hy dat hy op Lydenburg by landdros J. de Klerk van die koms van ds. Dirk Postma gehoor het (Postma, 1905:220). Hierdie mededeling van landdros J. de Klerk, wat pas van Rustenburg af gekom het, is aan M.P.A. Coetsee meegedeel nadat hy en sy broer in 1859 van 'n reis na Ladysmith terug gekeer het (Postma, 1905:220). Ds. M.P.A. Coetsee skryf : "*Thuis gekomen maakten wij druk klaar; mijn Broeder moest naar Rustenburg ook om een hunner kinderen te laten doopen.*" (Postma, 1905:220.)

Wanneer D.C.P. Coetsee egter in Rustenburg opdaag, was ds. Dirk Postma op reis in die Vrystaat (Gereformeerde Kerk Lydenburg, 1934?:4). Dit was vir hom 'n groot teleurstelling. Hiervan maak hy in sy skrywe van 20 Mei 1860 melding. Die moontlikheid dat hierdie gebeure afspeel gedurende Mei/Junie 1859 is baie sterk. Ds. Dirk Postma was vanaf 30 April 1859 tot 23 Junie 1859 in die Vrystaat (PV: Band 1. Dagboek Dirk Postma: 233-240).

Die mededeling van *landdros de Klerk* aan M.P.A. Coetsee, skep egter 'n probleem rakende die historiese korrektheid van die brief van M.P.A. Coetsee wat in 1905 (Postma, 1905: 218-231) gepubliseer is. De Klerk was nie in 1859 die landdros van Lydenburg nie. Die landdros, aangedui as J. de Clerq, is in November 1857 deur die burgers as landdros verkies (wat sy gewildheid beklemtoon het), maar hy het bedank en C. Potgieter is deur die Uitvoerende Raad aangestel (Du Plessis, 1931:49). J. de Clerq was dus wel die eerste landdros na die stigting van die Republiek Lydenburg, maar Potgieter was landdros van Lydenburg vanaf 1858 tot 1869 (Van Rooyen, 1951:17). J. de Klerk was gevolglik 'n *voormalige landdros* in 1859. 'n Verklaring van bogenoemde is dat die brief van ds. M.P.A. Coetsee soos opgeneem in die boek van Postma (1905) op 'n bejaarde leeftyd van ongeveer 74 jaar geskryf is. Hierdie vergissing oor wie die

werklike landdros in 1859 was, asook die opmerking oor die stigting van Pretoria gemeente in sy brief, kan dus baie moontlik aan 'n geheuefout toegeskryf word. Ds. M.P.A. Coetsee het in 1903 geëmeriteer en is op 3 Oktober 1907 oorlede. In die lig hiervan moet feite in die brief, soos gepubliseer in 1905, van ds. M.P.A. Coetsee in 'n vergelyk met ander tersaaklike inligting vir historiese korrektheid getoets word.

4.4.2 Besluit Algemene Vergadering 21 September 1859

Die ontstaan van die gemeente moes volgens 'n mededeling van ds. M.P.A. Coetsee wel voor 21 September 1861 plaasgevind het. Hy vermeld dat hy spoedig na die “stigting” van gemeente Lydenburg 'n Algemene Vergadering moes bywoon (Postma, 1905:225). Die spesifieke besluit waarna hy verwys wat op die algemene vergadering geneem is, naamlik dat elke afsonderlike kerkraad van elke gemeente 'n brief aan die onderskeie Landdroste in die onderskeie distrikte moet stuur oor o.a. trougelde en die erkenning van huwelike, is in artikel 6 van die Algemene Kerkvergadering van 21 September 1861 geneem. Met die konstituering van die algemene vergadering was hy teenwoordig, maar aangedui as P. Coetzé, omdat sy noemnaam Petrus was (Postma, 1905:223). Lydenburg word dan ook met die konstituering op 21 September 1861 as “gemeente Lydenburg” aangedui. M.P.A. Coetsee woon die Algemene Vergadering as afgevaardigde van gemeente Lydenburg by.

Die gevolg van die besluit van 21 September 1861 was dat oudl. M.P.A. Coetsee en sy broer hierdie versoek, gedateer 22 Oktober 1861, by die landdros van Lydenburg ingehandig het (Van Rooyen, 1951:14). “Die gewoonte het naamlik ontstaan om, ten gevolge van die feit dat daar onsekerheid bestaan het aangaande die geldigheid van huwelike in die Gereformeerde Kerk, in die Hervormde Kerk te trou. Die Lydenburgers wil nou hê dat die lees van die geboorte en die huweliksbevestiging in die kerk waartoe die betrokke persone behoort, moet plaasvind. Bogemelde brief is deur die Landdros wat toesig en verantwoordelikheid gedra het oor die huwelike van sy wyk, vriendelik ontvang. Die belofte is gemaak dat met die volgende sitting van die hof van Landdros en Heemrade, aandag aan hierdie saak geskenk sou word. Met die daaropvolgende

sitting is die geldigheid van huwelike wat in die Gereformeerde Kerk voltrek word, erken.

Aangesien daar geen besware van die kant van die Volksraad gekom het nie, het hulle dus daarmee die stap van die Landdros van Lydenburg stilswyend goedgekeur. Daardeur is dus van staatsweë die selfstandigheid van die Gereformeerde Kerk te Lydenburg aanvaar.” (Van Rooyen, 1951:14.) Hierdie erkenning is volgens die besluite van die landdros en heemrade geneem op 5 Februarie 1862, artikel 4 (Van Rooyen, 1951:14).

4.4.3 Doop van kind van D.C.P. Coetsee

Die *Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek*, No 1 en 2 (GKSAA: Gereformeerde Kerk, Lidmatenboek 1859-1862. 3.1.1) bevat eweneens inligting wat lig werp op die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Lydenburg. In hierdie lidmateboek word Daniël Seas Petrus Coetzé en eggenote Elizabetta Vliemie op 3 November 1860 ingeskryf te Rustenburg met die volgende opmerking: *“als lidmaat overgekomen uit de Herv. K. tot deze Geref. K.”* (Inskrywing nr. 840). Hierdie twee name is die tweede inskrywing van “distrik Lydenburg”. (Die eerste was op 24 September 1859 van twee lidmate, Lois Lourens Holsthuizen en Anna Catharina van der Merve, wat by die byeenkoms te Pienaarsrivier teenwoordig was). Volgens die doopregister (GKSAA: Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., 1860-1862. 4.1.3) word hulle kind, Daniël Seas Petrus op 4 November 1860 gedoop. Hy is op 11 Augustus 1860 gebore. D.C.P. Coetsee het dus na Rustenburg gereis in November 1860. Hierdie inligting kom ooreen met die aantekening in die dagboek/memoriaal van ds. Dirk Postma. Hiervolgens was ds. Dirk Postma op 4 November 1860 in Rustenburg en het hy op 5 November 1860 na die Vrystaat en Kaapkolonie vertrek (PV: Band 2:11). Indien die Gereformeerde Kerk Lydenburg voor 4 November 1860 ontstaan het, bly dit 'n vraag waarom D.C.P. Coetsee Rustenburg toe ry en nie wag vir ds. Dirk Postma se besoek aan die gemeente nie.

4.4.4 Ds. Dirk Postma se besoek aan Lydenburg in 1861

Ds. Dirk Postma vertrek volgens sy dagboek/memoriaal op 5 Februarie 1861 na Lydenburg en Soutpansberg (PV: Band 2:12). Hy skryf op 13 Maart 1861 dat hy tydens die eerste helfte van die reis baie siek was (PV: Band 2:13). Hierdie inligting stem ooreen met ds. M.P.A. Coetsee se skrywe in die boek van Postma Jnr. (1905:223): *“Onze geliefde Leeraar was van af Pienaarsrivier in zeer zwakken toestand lijdende aan de maag, en die is in plaats van beter erger geworden. Wij hadden innig medelijden met hem en vreesden voor het ergste.”* M.P.A. Coetsee moes volgens reëlings vir ds. Dirk Postma op die plaas van Albertus Venter by Pienaarsrivier gaan haal (Postma, 1905:220). Die ooreenkoms dat albei bronne melding maak van die siekte van ds. Dirk Postma dui daarop dat dit baie moontlik dieselfde geleentheid was. Op 20 Februarie 1861 word 33 lidmate (nommers 883-915) ingeskryf onder die “distrik Lydenburg” in *die Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek*, No 1 en 2 (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1.). Onder hierdie name kom die naam van Maarten Petrus Albertus Coetzé (inskrywing nr. 904) voor.

Hierdie inligting is in ooreenstemming met inligting uit die dagboek/memoriaal van ds. Dirk Postma waarin hy meld dat hy op 5 Februarie 1861 na Lydenburg en Soutpansberg vertrek het. Hy het eers op 28 Maart 1861 op Rustenburg tuisgekom (PV: Band 2:13). In sy verhandeling oor die lewe en werk van ds. M.P.A. Coetsee (Jr.) kom J.L. Ras (1979:9-10) tot die gevolgtrekking dat hy die stigtingsdatum dokumentêr kan vasstel “as tussen 5-20 Februarie 1861”. My eie gevolgtrekking is inderdaad ook dat Gereformeerde Kerk Lydenburg in Februarie 1861 ontstaan het.

4.4.5 Beoordeling van gegewens wat 'n vroeëre datum as 1861 bepaal

4.4.5.1 M.P.A. Coetsee: Versoek om predikant te word

In 'n skrywe gedateer 8 Augustus 1898 deur ds. M.P.A. Coetsee (Postma, 1905:281) oor die Teologiese Skool te Burgersdorp (Postma, 1905:278) meld hy ongeveer 34 jaar later die volgende oor homself: *“Bij de stichting van eene gemeente werd iemand op een stem na nog jong zijnde tot ouderling verkoren. Na verloop van vijf jaren, werden twee afgevaardigden gezonden naar bovengenoemde persoon, met eenen Brief waarin genoemde ouderling werd uitgenoodigd zich over te geven om opgeleid te worden tot dat gewichtig werk.”* (Postma, 1905:278). Volgens ds. M.P.A. Coetsee is hy vyf jaar na die stigting van Gereformeerde Kerk Lydenburg versoek om predikant te word.

Volgens die dagboek van ds. Dirk Postma het ds. M.P.A. Coetsee (*Maartin Petrus Albertus Coetzé*) onder ds. Dirk Postma op 24 November 1864, saam met N.J.R. Swart en J.C. du Plessis *“officieel ingeschreven als mijne discipuli voor de H dienst”* (PV: Band 2: 22.). Dit sou dus beteken dat ds. M.P.A. Coetsee in 1859 as ouderling bevestig is met die stigting van Gereformeerde Kerk Lydenburg. Aangesien die presiese datums nie genoem word nie, kan hier dalk 'n vergissing wees van die bejaarde ds M.P.A. Coetsee en dit kon moontlik minder as vyf jaar gewees het. Hierdie gegewens is egter onvoldoende om die ontstaansdatum as 1859 te bepaal.

4.4.5.2 Was ds. Dirk Postma in Augustus/September 1859 in Lydenburg?

In 'n publikasie met die vyf en sewentigjarige bestaan van die gemeente Lydenburg (Gereformeerde Kerk Lydenburg, 1934?:4-5) word aangevoer dat ds. Dirk Postma in Augustus 1859 hierdie gebied besoek het. Volgens die dagboek van ds. Dirk Postma (PV: Band 1:245-247) het hy op 22 Augustus 1859 na Soutpansberg vertrek en op 7 September by Renosterpoort, in die distrik Soutpansberg aangekom. Distrik Soutpansberg en distrik Lydenburg is naburige distrikte. Hy meld egter niks van 'n besoek aan Lydenburg nie.

Vir die beoordeling van hierdie aanname is inligting in die *Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek*, No 1 en 2 weer van groot belang (GKSAA: *Gereformeerde Kerk in de Z.A.R., Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1.). Volgens die inskrywings in die lidmateregister was ds. Dirk Postma op 20 Augustus 1859 nog in Waterberg. Daarna vertrek hy na Zoutpansberg en is van 28 Augustus tot 10 September 1859 te distrik Zoutpansberg, waar hy 71 lidmate ingeskryf het (inskrif nr. 623-667 en 747-751). Op 28 Augustus 1859 was hy te Rhenosterpoort, distrik Zoutpansberg en het hy 7 lidmate ingeskryf (inskrif nr. 623-629). Op 3 September 1859 by Schoemansdal, distrik Zoutpansberg het hy 39 lidmate ingeskryf (inskrif nr. 630-667 en 747). Op 10 September 1859 word 12 lidmate ingeskryf op Rhenosterpoort en op 11 September 1859 'n verdere 13 lidmate op Doornbult, distrik Zoutpansberg.

Op 17 September is ds. Dirk Postma volgens die lidmateregister weer by Waterberg. Bogenoemde inligting stem ooreen met die inligting in die dagboek van ds. Dirk Postma (PV: Band 1:250). Hiervolgens was dit nie vir ds. Postma moontlik om Lydenburg in Augustus 1859 te besoek nie. Lydenburg se afgevaardigdes woon die eerste keer die Algemene Vergadering eers op 21 September 1861 by.

In die hierbo genoemde brief van M.P.A. Coetsee (gedateer 18 Mei 1860) skryf hy dat hy al van Oktober 1859 wag om ds. Dirk Postma te gaan haal. Dit is dus baie onwaarskynlik dat ds. Dirk Postma gedurende Augustus/September 1859 Lydenburg besoek het.

4.4.6 Notuleboek van Lydenburg

Verdere getuienis oor die ontstaan van die gemeente Lydenburg is in die eerste notule van die notuleboek van Gereformeerde Kerk Lydenburg. Volgens die notule van 16 Januarie 1863, artikel 4, is die gemeente in Februarie 1860 gestig. Het die skriba hier 'n datumfout begaan? Word hier nie dalk bedoel Februarie 1861 nie? Gegewens uit die *Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek* No 1 en 2 (GKSAA: *Gereformeerde Kerk, Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1.) wys daarop dat ds.

Dirk Postma nie in Februarie 1860 enige lidmate in daardie gebied ingeskryf het nie. Volgens die dagboek/memoriaal van ds. Dirk Postma was hy van begin Januarie 1860 tot helfte Maart 1860 in die Vrystaat en Kaapkolonie werksaam (PV: Band 2:2-7).

Met betrekking tot hierdie eerste notule van Gereformeerde Kerk Lydenburg gedateer 16 Januarie 1863 kom twee sake na vore:

- Eerstens: Volgens die skrywe van ds. M.P.A. Coetzee (Postma, 1905:230) is daar 'n tweede ouderling en diaken verkies, naamlik tot ouderling, veldkornet E.A. Venter en tot diaken, M.J. Venter. Dit het gebeur tydens die tweede besoek van ds. Dirk Postma aan Lydenburg in Januarie 1863 (Postma, 1905:227). Hieroor skryf Van der Linde (1980:6): “Op 16 Januarie 1863 het die kerkraad bestaan uit ouderling P. Coetsee en diaken D. Coetsee. By hierdie geleentheid is egter nog 'n ouderling, Erasmus Venter, en ook 'n diaken, Martinus Venter, verkies en bevestig.”
- Tweedens: Volgens artikel 4 van die notule van 16 Januarie 1863 (GKSAA: Lydenburg, Notuleboek 1863. 1.1.1) is daar reeds vroeër kennis gegee van die stigting van die gemeente, maar aangesien dit nie wettig onderteken is nie, is dit nie erken nie. Hierop word besluit om weer 'n verklaring uit te reik wat almal self moet onderteken. Op 17 Januarie 1863 onderteken 40 lidmate die “Watervalsrivier”-verklaring (Ras, 1979:144). Dit beteken dus dat die stigting nie op 17 Januarie 1863 plaasgevind het nie, maar wel op 'n vroeëre datum. 'n Kopie van die lys word dan volgens besluit by die lidmateboek van Lydenburg gevoeg. Ongelukkig kon die kopie nie opgespoor word nie, aangesien die lidmateboek verlore geraak het.

4.4.7 Gevolgtrekking

Na beoordeling van die gegewens wat 'n vroeëre datum as 1861 voorgee, is dit duidelik dat die aanvanklike gevolgtrekking dat die Gereformeerde Kerk Lydenburg in Februarie 1861 ontstaan het, dus gehandhaaf kan word. Geen voldoende getuienis is beskikbaar om 'n ander datum as die ontstaansdatum te aanvaar nie.

4.5 Samevattende gevolgtrekking

Ons reis deur die notules in die jare 1859 tot 1861 bring ons dus tot die volgende gevolgtrekkings:

Eerstens: Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Rustenburg is 11 Februarie 1859.

Tweedens: Op 12 Februarie 1859 is die grondslag gelê vir die ontstaan van nog twee gemeentes wat afgevaardigdes sou stuur na die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek, naamlik bo en behalwe Rustenburg, ook Mooirivier/Potchefstroom en Pretoria. Op 16 April 1859 is drie gemeentes verteenwoordig, naamlik Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom en Pretoria.

Derdens: Op 21 November 1859, sowel as 19 Oktober 1860 is daar vier gemeentes: Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom, Pretoria en Zoutpansberg.

Vierdens: Op 21 September 1861 is die gemeentes Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom, Pretoria, Lydenburg en Zoutpansberg se afgevaardigdes teenwoordig, en Waterberg se afgevaardigdes is met verskoning afwesig.

Die laaste saak waarmee ons ons in hierdie hoofstuk moet besig hou is die besluite van die Sesde Algemene Kerkvergadering wat op 21 September 1861 op Rustenburg vergader het. Wat het hierdie vergadering besluit wat van toepassing is op die sentrale vraag van die studie?

4.6 Besluite van die sesde Algemene Kerkvergadering 21 September 1861

In Artikel 6 van die notule van 21 September 1861 word gehandel oor die huwelikskennisgewing aan die staat of landdros, die sogenaamde gebooie wat afgekondig moes word en die erkenning van huweliksbevestiging deur die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek. Die volgende besluit word geneem: *“Tevens, dat de kerkeraad van de gemeente Rustenburg maar terstond bij hunnen Landdrost hieromtrent eene memorie indienen en de andere kerkeraden hiervan eene copie nemen om het ook bij hunnen Landdrosten te beproeven.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Let daarop dat die verskillende kerkrade, soos afgevaardig na hierdie meerdere vergadering volgens Artikel 28 van die 1859-kerkorde, hulle onderskeie landdroste moet kontak. Hier is dus nie sprake van wyke nie, maar kerkrade van selfstandige gemeentes. Die “memorie” in artikel 6 aan die landdros begin dienoooreenkomstig met die woorde: *“De kerkeraad der Gereformeerde gemeente van het district Rustenburg, ...”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1).

Ouderlinge P.J.W. Schutte, T.J. de Bruin en diaken J.J. Bekker (van Mooirivier) het die opdrag baie vinnig uitgevoer. In hulle skrywe gedateer 7 Oktober 1861 aan landdros J.C. Steyn van die distrik Mooirivier skryf hulle as kerkraad *“der Gereformeerde Gemeente van het District Mooirivier”* (NA: S.S. 39 R. 4708 61). Landdros Steyn antwoord die volgende dag en stel dat hy geen ander kerk in die Republiek erken *“dan de Nederduitsch Hervormde Kerk volgens de Grondwet...”* (NA: S.S. 39 R. 4715 61). Die erkenning van burgerregte en huwelike wat bevestig word in die Gereformeerde Kerke sou eers na 'n skrywe van S.J.P. Kruger hieroor op 4 Augustus 1862 erken word (NA: S.S. 43 R. 304 62). Die punt egter hier is dat 'n selfstandige kerkraad met die besluit gehandel het.

Die onderskeid tussen die gemeente Rustenburg en die ander gemeentes kom in artikel 7 van die notule voor, waar die gemeentes as *buiten gemeenten* beskryf word: *“Orde op de collecten in de buiten gemeenten. Wordt, op voorstel van den Leeraar, besloten dat*

de collecten van elke buiten gemeente in een boekje genoteerd, zullen ondertekend worden door een der aanwezige kerkeradsleden en de algemeene kasjier kan dan weder bij ontvangst daarin kwiteren.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Die algemene kassier is die kassier van die Algemene kerkvergadering en nie die kassier van die gemeente Rustenburg nie.

In Artikel 10 van hierdie notule kom die versoek van die gemeentes in die Vrystaat en Kaapkolonie om *“zoodra er nog een Leeraar was gekomen met onze gemeenten zamen eene Synodale bijeenkomst te houden en wel de eerste keer te Reddersburg ...”*. Hierna vind die verkiesing plaas van ses afgevaardigdes uit die gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek na die Sinode te Reddersburg wat in 1862 sou plaasvind. *“Volgens de meeste stemmen moeten het zes ouderlingen zijn en deze met gesloten brief ... verkoren”* (Artikel 10: 21 September 1861). Hier funksioneer die Algemene Kerkvergadering soos 'n Klassis wat afgevaardigdes na 'n meerdere vergadering verkies, soos dit in Artikel 28 van die 1859-Kerkorde oor die afvaardiging van Kerkrade na die Algemene Kerkvergadering gereël word. Die volgende ouderlinge word verkies: Ph Schutte, P.A. Venter, P. Venter, F. Robberste, St Kruger en Ph Snyman (Sr). As sekundi word verkies J.A. Venter en G van der Linde. Met die konstituering van die Sinode 1862 is hierdie ouderlinge, tesame met ds. D Postma, teenwoordig as afgevaardigdes van die gemeentes van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek.

Aan die einde van die notule kom die volgende opmerking voor: *“Na het vertrek van de broeders der andere gemeenten, zat de kerkeraad van de gemeente Rustenburg nog...”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hieruit blyk dit weer duidelik dat die algemene vergadering wel 'n meerdere vergadering was.

4.7 Samevatting

In hierdie hoofstuk is die weg afgeleë langs notules wat ongeveer 'n tydperk van twee jaar gedek het. Dit het die wyse waarop nog drie gemeentes tot stand gekom het, ingesluit. Zoutpansberg, Waterberg en Lydenburg het dus as selfstandige gemeentes met hulle afgevaardigdes sitting op die Algemene Kerkvergadering geneem. Dit word ook onderstreep deur die feit dat die notule nou vir die eerste keer melding maak van afgevaardigdes van *gemeentes* wat ter vergadering verskyn. Besluite van die Algemene Kerkvergadering is ook deurgaans belyd met die ekklesiologiese uitgangspunt dat dit om 'n vergadering van kerke gaan, hoewel die notules van 'n *Algemene Kerkvergadering* praat. Dit het ook gebeur toe die Algemene Kerkvergadering afgevaardigdes na 'n Sinode moes aanwys. Daarmee het die Algemene Kerkvergadering homself duideliker as 'n Klassis (noord van die Vaalrivier) gaan identifiseer. Ekklesiologies was daar nou twee meerdere vergaderings: die *Algemene Kerkvergadering* en die *Sinode*. Met hierdie ontwikkeling word in die volgende hoofstukke gehandel. Die vraag is of dit (wat op die vergadering van 10-14 Februarie 1859 stoel), steeds versoenbaar is met die lyn wat uit plaaslike gemeentes ontplooi het?

HOOFSTUK 5

DIE ALGEMENE KERKVERGADERINGS EN DIE SINODES VAN 1862 EN 1863

In die inleiding is daarop gewys dat ons vraagstelling aan die geskiedenis veral op drie stelle dokumente fokus: die notules van plaaslike Kerkrade, die notules van die Algemene Kerkvergaderings en die handeling van die eerste sinodale vergaderings. Tot dusver was die primêre bronne wat nagevors is, hoofsaaklik die notules van kerkraadsvergaderings en dié van die Algemene Kerkvergaderings, wat telkens op Rustenburg vergader het. Op die sesde Algemene Kerkvergadering, gehou op 21 September 1861 is afgevaardigdes verkies om die eerste Sinode by te woon, wat beplan is vir 20 Maart 1862 en volgende dae te Reddersburg in die Oranje Vrystaat. Met die konstituering van die Sinode is die ekklesiologiese ontwikkeling wat ontkiem het uit die vergaderings van 10-14 Februarie 1859, verder gevoer. Nog 'n kerkvergadering het hom aangekondig.

Die eerste Sinode van 1862 het baie belangstelling gaande gemaak. Ds. J. Beijer beskryf dit so: *“Groot was de belangstelling bij velen, jegens deze eerste Synodale Vergadering; men zag met scherpe blikken op haar, en strak leende men in alles het oor. Het nog jeugdige Reddersburg, werd vervuld met tenten, wagens, karren en buggies, men zegt, dat er bij die gelegenheid, 154 paardenwagens zelfs waren; ja, de kerk was zoo opgepropt met menschen, dat velen genoodzaakt werden, terug te keeren en zelfs niet buiten, noch bij de deuren of vensters, eene staanplaats konden erlangen.”* (Beijer, 1865:119.)

Watter lig werp die konstituering van die Sinode op die vraag na die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom? En, watter kerkbegrip reflekteer die ontwikkeling van 'n Algemene Kerkvergadering na Sinode 1862? Impliseer dit die uitspeel in die hand van denke wat sterker opgestel is deur 'n algemene oorkoepelende begrip van die kerk ten koste van 'n benadering vanuit die plaaslike kerke? Of, gaan dit hier om bemiddelling tussen die twee? Hoe het die eerste en opvolgende Sinodes

hulleself bekend gestel? En, hoe het die Algemene Kerkvergadering in die noorde as 'n meerdere vergadering homself nou gesien?

5.1 Die eerste Sinode 1862

Soos gebruiklik, stel sinodale vergaderings hulleself onmiddellik in die notules bekend. Die opskrif van die notule (Acta 1862:5), nie die titelblad nie, is veelseggend in hierdie verband. Dit lui:

“Handelingen

Van de Eerste Algemeene Sijnodale Kerkvergadering, zamengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten, der Zuid-Afrikaansche Republiek, den Oranje Vrijstaat en – die de Kaapkolonie (Zuid Afrika) vergaderd te Reddersburg (Oranje Vrijstaat), den 20 Maart 1862 en volgende dagen.” (Acta, 1862:5.) Hierdie selfverstaan word woordeliks by die Tweede Sinode (1863) en Derde Sinode (1866) voortgesit. Dit is duidelik dat die *“Algemeene Sijnodale Kerkvergadering”* homself gesien het as saamgestel uit al die gemeentes uit die onderskeie republieke en die kolonie. Uit die Vrystaat en die Kaapkolonie was plaaslike gemeentes teenwoordig. Uit die Suid-Afrikaanse Republiek het afgevaardigdes ook gekom, maar hulle was deur 'n Algemene Kerkvergadering gestuur. Hier was dus 'n verskil, wat ook in die besprekings aandag geniet het.

Net soos in die geval van die eerste Algemene Kerkvergadering op 10 Februarie 1859, gaan dit hier om die samekoms van 'n eerste sinode. Die kerklike ontwikkeling in die onderskeie state het ook nie op dieselfde wyse ontwikkel nie. Die Algemene Kerkvergadering was 'n ontwikkeling eie aan die distrikte van die Suid-Afrikaanse Republiek. Met die saamroep van die Sinode moes hiermee rekening gehou word.

Wat het die samestelling *“uit al de Gereformeerde Gemeenten”* presies beteken? Gaan dit nog om gemeentes as sodanig? Of gaan hulle op in 'n samestelling? Kom hier ekklesiologies 'n sterker klem op die algemene kerk? Ten minste moet aangeteken word dat die plaaslike gemeentes volledig erkenning geniet in die samestelling van die Sinode. Dit geld vanselfsprekend vir die gemeentes suid van die Vaalrivier, maar ook vir

die gemeentes noord van die Vaalrivier. Dit is immers nie die Algemene Kerkvergadering wat sitting in die Sinode neem nie. En, in die aanwys van die afvaardiging kon ook nie bo-oor die bestaan van die Algemene Kerkvergadering gesprong word nie.

By die Sinode van 1869 lyk dit of die klem op die saamgestelde eenheid ekklesiologies tog 'n sterker houvas gekry het. Dit blyk al uit die subtiele verskil in die opskrif (en nie titelblad nie) van die notule: *Handelingen Van de Vierde Algemeene Synodale Kerkvergadering, zamengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, vergaderd te Potchefstroom (Zuid-Afrikaansche Republiek) den 17 den Mei, 1869, en volgende dagen.* (Acta, 1869:5.) Die verskil hang met 'n besluit van die vergadering saam, 'n besluit wat in Artikel 42 genotuleer is. “*Op verzoek van Ds Postma, wordt van de orde afgeweken en stelt hij voor dat voortaan de naam der Synode zal zijn: De Synodale vergadering der gereformeerde kerk in Zuid Afrika, omdat de kerk in de verschillende landen één geheel uitmaakt. Dit wordt met algemeene stemmen aangenomen.*” (Acta, 1869:13.)

In bogenoemde besluit verdwyn die begrip *algemeene* en word nie meer verwys na die twee republieke en die Kaapkolonie nie, maar na die “*gereformeerde kerk in Zuid-Afrika.*” (Acta, 1869:13.) Vir Postma is die rede voor die handliggend: “*omdat de kerk in de verschillende landen één geheel uitmaak.*” Die opskrif van die volgende sinodale vergadering in 1873 is: *Handelingen Van de Vijfde Algemeene Synodale Kerkvergadering, samengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika ,...* (Acta, 1873:5). Hier kom die woord *algemeene* weer voor. Die volgende vrae kom nou tog na vore: Kan die geloof aan die een heilige algemene Christelike kerk op hierdie manier verwoord word? Of, het Postma iets anders in gedagte gehad? Kom twee benaderings hier in 'n bemiddeling bymekaar? Aan die een kant dié waarin die gestaltegewing van die kerk verbind word met 'n algemene en selfs genootskaplike verstaan daarvan? Kerkhistories en teologies moet selfs gevra word of twee benaderings in die kerkbegrip by die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, wat sy oorsprong in die Algemene Kerkvergadering het, nie hiermee 'n verdere ontwikkeling

aankondig nie? Immers, met die verloop van tyd is die saak nie daar gelaat nie. Alhoewel “in *Zuid-Afrika*” konsekwent gebruik is, word in al die opvolgende handeling nog steeds vermeld dat die Sinodale vergadering saamgestel is uit afgevaardigdes van al die Gereformeerde gemeentes (meervoud) in Suid-Afrika. Dit geld vir die Acta 1873, Acta 1876, tot met Acta 1920.

In 1924 word “gemeentes” met “kerke” vervang en verdwyn die begrip ‘samestelling uit’: *Handelinge van die Een-en-Twintigste Sinodale Vergadering van die Gereformeerde Kerke in Suidafrika in sitting byeen te Rustenburg Transvaal op Saterdag 29 Maart–11 April 1924*. So sou dit bly tot 1930. In Acta 1933 word die naam verander na “Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.” In Acta 1936 word weer teruggekeer na die opskrif “Gereformeerde gemeentes in Suid-Afrika.” Dit geld vir Acta 1939, 1942, 1945, 1946, 1949 en 1952. In 1955 word weer teruggekeer na die bewoording: “Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika”. Die opmerking in die Acta (1955;79) is van belang: “Hoewel ons daarvan bewus is dat die naam streng gesproke Kerke moet wees, beveel ons tog die naam Kerk aan (met beklemtoning daarvan dat die naam nie in kollegialistiese sin bedoel word nie)” ’n Uitgebreide rapport word tydens die Sinode behandel. Die bewoording “Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika” word uiteindelik gebruik tot by die Sinode van 1982. In 1985 word ’n rapport goedgekeur om die naam te verander na Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (Acta, 1985 : 477).

Waarop kom dit neer? Die besluit van 1869 het dus ’n ongemak in die verband van Gereformeerde Kerke geskep. Daar was altyd ’n aanvoeling dat dit nie bely is met die uitgangspunt dat dit om plaaslike kerke in die eerste plek behoort te gaan nie. Hiermee is die vinger gelê op kerkregtelike en teologiese aksente in die vroeë primêre bronne, wat aandui hoedat uit die staanspoor van die kerklike ontwikkeling ná 1859 ’n saamgestelde kerkbegrip geakkommodeer is. Hiermee moet egter versigtig omgegaan word. Dit is ’n vervlegte aangeleentheid, wat nie sondermeer op die rekening van ds. Postma geplaas moet word nie. Hierbenewens kan dit ook nie so uit die bronne uitgelig word nie dat dit omgesit word in ’n siening van die kerklike ontwikkeling tot 1862, toe eers met die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde aan gemeentes as selfstandige

kerke hul regmatige ekklesiologiese plek toegeken is. In die verkenning van die bronne, so is aangedui, is op 'n 'algemene' of 'saamgestelde' kerkbegrip afgekom. Dit is voldoende uitgewys. Maar, en ook dit kom uit die primêre bronne, selfstandige gemeentes het reg van die begin af tot hulle reg gekom, ook in die Suid-Afrikaanse Republiek, waar 'n Algemene Kerkvergadering dikwels bymekaar gekom het. Hierdie Algemene Kerkvergadering was nooit 'n Algemene kerkraadsvergadering nie. Daarom is byvoorbeeld geargumenteer dat die bronne aandui dat die Gereformeerde Kerk Potchefstroom selfstandig tot stand gekom het voor 1863.

Die standpunt van Spoelstra in *Die Doppers in Suid Afrika* (1963:172) dat daar net een gemeente in die Suid-Afrikaanse Republiek, naamlik Rustenburg bestaan het en eers in 1863 ander selfstandige gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek ontstaan het, kan dus nie aanvaar word nie. Dit lyk eerder asof die omgekeerde plaasgevind het, naamlik dat die gemeentes wat vroeër ontstaan het, met die instelling van 'n sinode nou in 'n ekklesiologiese eenheid opgetrek is.

Die argument is hiermee nog nie heeltemal uitgemaak nie. Dit sal duidelik word in die paragrafe hieronder waar ingegaan word op die wyse van afvaardiging.

5.2 Afgevaardigdes as afgevaardigdes van gemeentes

Volgens die konstituering van die Sinode 1862 was verskeie ouderlinge en diakens van die gemeentes van Reddersburg, Colesberg, Middelburg en Burgersdorp teenwoordig en dan "*Afgevaardigden van de Algemene Kerkvergadering, der Zuid-Afrikaansche Republiek vanwege den verre afstand.*" (Acta, 1862:5,6.) Hieronder is oudl. P.J.W. Schutte, ouderling van Mooirivier/Potchefstroom. Hierdie afgevaardigdes is op die Sesde Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek amptelik verkies volgens die notule van 21 September 1861, Artikel 10. Wanneer die teenwoordigheidslys vergelyk word, is dit presies dieselfde ses afgevaardigdes wat op die Sesde Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek op 21 September 1861 verkies is (GKSAA:

Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Dit is juis in bogenoemde notule waarin al die gemeentes vir die eerste keer as *gemeente* tydens konstituering aangedui word. Hulle was Rustenburg, Mooirivier, Pretoria, Lijdenburg en Zoutpansberg. Waterberg was met verskoning afwesig.

Hoekom word die wyse van afvaardiging na Sinode 1862 op hierdie manier hanteer? Die antwoord is dat ds. Postma en die vergadering hier handel volgens die wyse waarop Artikel 28 van die 1859-Kerkorde (Bylaag A) reël hoe afgevaardigdes na die Algemene Kerkvergadering verkies moet word. Hoewel die Kerkorde nie vir 'n meerdere vergadering soos 'n sinode voorsiening gemaak het nie, is dit vanselfsprekend dat, toe daar wel na 'n sinode afgevaardig moes word, Artikel 28 van die 1859-Kerkorde dit sou reël. *“Die van de mindere tot de meerdere vergadering worden afgezonden, zullen hunne geloofsbrieven vertoonen van de genen, die hen zenden, zoo niet de geheele kerkeraad tegenwoordig is. En dezen zullen alleen eene beslisjende stem hebben.”* In Artikel 34 van die Kerkorde van 1859 (Bylaag A) word die aantal afgevaardigdes na 'n Algemene Vergadering bepaal, naamlik drie.¹ Aangesien daar nie 'n besluit was oor die getal afgevaardigdes na 'n sinode nie, is dit opvallend dat ses ouderlinge aangewys word om die Sinode by te woon. Hierdie ouderlinge word deur middel van geslote stembrief verkies soos die 1859-Kerkorde bepaal (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.).

Was hierdie afgevaardigdes van die Suid-Afrikaanse Republiek na Sinode 1862 beskou as afgevaardigdes van Rustenburg of van die gemeentes (meervoud) in die Suid-Afrikaanse Republiek? Die antwoord skuil (onder andere) in Artikel 30 van Acta 1862 (Acta, 1862: 12-15). Dit is 'n verklaring aan die Sinode *“der Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk in Nederland.”* Dit begin met: *“De Gereformeerde Gemeenten uit de Zuid-Afrikaansche Republiek, den Oranje Vrijstaat en de Kaapkolonie, vergaderd te*

¹ *“Tot de algemeene kerkvergadering, die geregeld alle jaren eens zal gehouden worden, zullen uit elke gemeente worden afgevaardigd twee ouderlingen met den leeraar, en bij gebrek van een leeraar, drie ouderlingen. De ouderlingen worden door de geheele vergadering benoemd, met gesloten briefjes. Zijn er meer dan een predikant in eene gemeente, die zijn alle geregtigd tot de algemeene vergadering en hebben beslisjende stemmen, behalve in zaken die hunne personen en gemeenten aangaan.”*

Reddersburg (Oranje Vrijstaat), op den 20 Maart 1862 en volgende dae... .” Dit word onderteken deur “*De afgevaardigde ouderlingen der Gereformeerde Gemeenten der Zuid-Afrikaansche Republiek ...*” (Acta 1862:12-15). Let daarop dat die meervoud “*Gemeenten*” gebruik word. Hulle teken nie as afgevaardigdes van ’n Algemene Kerkvergadering of van ’n groot oorkoepelende gemeente (Rustenburg) nie. Die afgevaardigdes van gemeentes uit die Oranje Vrystaat en Kaapkolonie het eweneens as sodanig die verklaring onderteken. Daar is in die notules genoeg gronde om daarby te hou dat die verbintenis met die plaaslike gemeente nie verbreek is nie.

Direk na Sinode 1862 skryf ds. Dirk Postma “*Aan de Hoog Eerwaarde Sijnode der Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk in Nederland*” die volgende oor die samestelling van die Algemene Sinode: “*De Gereformeerde gemeenten uit de Z.A. Republiek, Oranje Vrijstaat en Kaapkolonie, zijn te Reddersburg (Oranje Vrijstaat) op den 20 Maart 1862 vertegenwoordigt door hare opzieners en diakenen, zo veel mogelijk, zoo als uit de presentie lijst kan worden gezien. En hebben zich uit die drie landen tot eene Algemeene Sijnode verenigd.” (PV: Band 15. Deel 1: ongenommerde stuk.) Wat hom betref was dit dus nie die een gemeente (Rustenburg) wat deur die afgevaardigdes verteenwoordig was nie, maar *De Gereformeerde gemeenten uit de Z.A. Republiek,*”*

Verder moet die kerklike en teologiese agtergrond van ds. Postma ook in berekening gebring word. Hy kom uit die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk wat in 1840 die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 aanvaar het. Hiervolgens is vier vergaderings erken, naamlik kerkraad, klassis, provinsiale sinode en algemene sinode. Die kerkrade het die leraar en een ouderling na die klassis afgevaardig. Die klassisse het elk 2 leraars en 2 ouderlinge na die provinsiale sinode afgevaardig. Die provinsiale sinodes het elk 2 leraars en 2 ouderlinge uit hulle gebied na die Algemene Sinode afgevaardig. Dit was nie die gebruik om ’n direkte afvaardiging van gemeentes na die Algemene Sinodes te stuur nie (Herder, 2009). Hierdie wyse van afvaardiging is baie duidelik uit die konstituering van die Sinodes van 1849 te Amsterdam (*Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:430-431) die Sinode van 1854 te Zwolle,

(waar ds. Dirk Postma predikant was) en die Sinode van 1857 te Leijden (*Christeljk Afgescheidene Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:651-652). Ds. J Beijer, wat 'n leerling was van ds. Dirk Postma (Postma, 1905:179), was ook goed bekend met hierdie praktyk. Vir ds. Postma (as voorsitter van die Algemene Kerkvergadering) was dit gevolglik voor die hand liggend om die afvaardiging na die Sinode 1862 op hierdie wyse te reël.

5.3 Vraagstelling met betrekking tot die wyse van afvaardiging na Sinode 1862

Ds. J. Beijer som die afgevaardigdes soos volg op : *“In deze vergadering, zag men zitting nemen, 25 Eerw. Ouderlingen, uit drie Staten, - 17 Diakenen en twee Bedienaren des Woords ... ”* (Beijer, 1865, 120). Volgens die konstituering in artikel 2 (Acta 1862: 5,6) was die volgende teenwoordig:

Van de Gemeente Reddersburg (Oranje Vrijstaat) : Ds J Beijer, ses ouderlinge en ses diakens.

Van de Gemeente Colesberg (Kaapkolonie) : Vier ouderlinge en drie diakens.

Van de Gemeente Middelburg (idem) : Drie ouderlinge en drie diakens.

Van de Gemeente Burgersdorp (idem) : Ses ouderlinge en vyf diakens.

“Afgevaardigden van de Algemeene Kerkvergadering, der Zuid-Afrikaansche Republiek, vanwege den verren afstand.

Ds. D. Postma, Predikant te Rustenburg.

P.S. Sneijman Ouderling

P.Venter “

S.J. Kruger “

P.A. Venter “

P.J.W. Schutte, “

J.F. Robbertse, “ ” (Acta, 1862:6).

Vir die doel van hierdie studie is dit van besondere belang om weer duidelik te stel wie die afgevaardigdes van die Suid-Afrikaanse Republiek afgevaardig het. Hulle is nie benoem of afgevaardig deur die Kerkraad van Rustenburg nie. Wie het dit dan gedoen?

Die notule van die Sesde Algemene Kerkvergadering op 21 September 1861 gee die antwoord. In hoofstuk 4 (4.2) is die konstituering van hierdie vergadering breedvoerig bespreek. In Artikel 10 van hierdie notule kom die versoek van die gemeentes in die Vrystaat en Kaapkolonie om *“zoodra er nog een Leeraar was gekomen met onze gemeenten zamen eene Synodale bijeenkomst te houden en wel de eerste keer te Reddersburg ...”*. Hierna vind die verkiesing plaas van ses afgevaardigdes uit die gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek na die Sinode te Reddersburg wat in 1862 sou plaasvind. *“Volgens de meeste stemmen moeten het zes ouderlingen zijn en deze met gesloten brief ... verkoren ... ”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Hier funksioneer die Algemene Kerkvergadering soos 'n Klassis wat afgevaardigdes na 'n meerdere vergadering verkies, soos dit in Artikel 28 van die 1859-Kerkorde oor die afvaardiging van Kerkrade na die Algemene Kerkvergadering gereël word. Die volgende ouderlinge word verkies: Ph Schutte, P.A. Venter, P. Venter, F. Robberste, St Kruger en Ph Snyman (Sr). As sekundi word verkies J.A. Venter en G van der Linde. Dit is dieselfde ses primi afgevaardigdes wat die Sinode 1862 as afgevaardigdes van die gemeentes van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek bywoon.

Direk na die konstituering van die eerste Sinode (1862), word in artikel 3 die vraag gevra of die diakens wat afgevaardig was van die gemeentes in besonder van die OVS en Kaapkolonie, sittingsreg sou hê. Na bespreking *“... wordt eenparig goedgekeurd, om niet alleen den broeders Ouderlingen: maar ook den broeders Diakenen, ditmaal stem en zitting te verlenen; ...”* (Acta, 1862: 6).

Die wyse van afvaardiging deur die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek na die Sinode 1862 het blykbaar ook nie byval gevind nie. Daar is reeds in die vorige punt aangedui dat ds. Dirk Postma met die verkiesing van die ouderlinge as afgevaardigdes na Sinode 1862, dieselfde wyse volg as wat gebruik was in die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland. Hy was immers as een van die twee predikante afgevaardigdes van die provinsie Overijssel op die Sinode van 1857 te Leijden teenwoordig (*Christelijk Afgescheidene*

Gereformeerde Kerk. Algemene Synode, 1984:651-652). Hierdie wyse van afvaardiging is nie deur die Vrystaatse en Kaapse gemeentes gevolg nie.

Om die diskrepansie uit te skakel besluit Sinode 1862 (Artikel 20) in verband met albei sake, dat na die volgende Sinode soos volg afgevaardigdes gestuur sal word: *“Tot die vergadering, zal door iedere Gemeente, waar een leeraar is, worden afgevaardigd, twee broeders Ouderlingen en Predikant, voorzien met Instructie- en Lastbrieven, en daar, waar geen predikant is, drie broeders Ouderlingen; doch bij gebreke van het genoegzaam getal Ouderlingen, kunnen ook de broeders Diakenen hunne plaats vervangen.”* (Acta, 1862:10.) In hierdie besluit oor die diakens is 'n onmiskenbare ooreenkoms met Artikel 38 van die Dordtse Kerkorde.

5.4 Die Dordtse Kerkorde aanvaar

Dit is algemene kennis dat die Sinode van 1862 die 1859-Kerkorde ter syde gestel het. In die plek daarvan is die Dordtse Kerkorde aanvaar. Moet dit as 'n daad van kerkreformasie gesien word? Is hiermee 'n gereformeerde-teologiese greep gemaak om ekklesiologies 'n koers-korreksie te maak? Is hiermee wegbeweeg van 'n presbiteriaanse na 'n presbiteriale kerkbegrip? Met ander woorde, van 'n ekklesiologie waarin die kerkvergadering voor op gestel word na een waarin dit om die dienste (ouderling/presbiter) gaan? Die onderhawige studie argumenteer dat dit nie sondermeer die geval was nie.

Wanneer die Kerkorde wat op 10 Februarie 1859 goedgekeur is, bestudeer word, is dit opmerklik dat dit bedoel was as 'n interim Kerkorde. Artikel 4 bepaal byvoorbeeld by die beroeping en bevestiging van leraars dat die Algemene Vergadering oor die saak sou handel, omdat daar nog nie 'n klassis is nie. Die tweede deel van artikel 4 wat handel oor die ondertekening van die formulier lui so:

“Deze onderteekening kan geschieden in de algemeene vergadering en anders ook in den kerkeraad, altoos op een en dezelfde lijst, zoolang de kerk nog niet in klasjen is

afgedeeld. De onderteekening van de kerkorde zelve is een bewijs van zijne instemmen met dezelve, en die van de formulieren van eenigheid, geschiedt onder het daartoe gebruikelijk formulier. De bevestiging zal geschieden met oplegging der handen, zoo iemand dit te voren nog niet is geschied, alles naar het formulier daartoe in de Gereformeerde Kerk gebruikelijk.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Ook in artikel 24, sien ons die interim reëling van die Algemene Vergadering: *“Zoolang de gemeenten nog weinig zijn zullen er tweederlei kerkelijke zamenkomsten zijn, namelijk de kerkeraad en de algemeene kerkelijke vergadering.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Kerkorde-1859 het dus ook 'n sterk voorlopige karakter gehad, veral in die sin dat ds. Postma in die “Voorberigt” self voorsien het dat wysigings en aanpassings wat nie die Skrif en Belydenis in die gedrang bring nie, wel aangebring kon word. Dit was dus geen gefinaliseerde dokument nie.

Die besluit om in 1862 die Kerkorde van Dordrecht in die plek van die 1859-Kerkorde te aanvaar, is opgeteken in Artikels 14 en 19 van Acta 1862. Die volgende word besluit: *“Dat de Dordsche Kerk-orde, van 1618 en 1619, door deze Sijnode, wordt aangenomen, als algemeene Kerke-orde, voor de Gereformeerde Gemeenten, in de drie landen, Zuid-Afrikaansch Republiek, Oranje Vrijstaat en Kaapkolonie, om naar dezelve te handelen in de Kerkregering, voor zoover dezelve in deze onderscheidene landen, naar de gelegenheid der Gemeenten, kan worden toegepast.”* Artikel 19 lees: *“De vergadering acht dit beter, dan in de tegenwoordige omstandigheden, eene gewijzigde te ontwerpen, naardien de Kerk, nu voor het eerst Sijnodaal vertegenwoordigd is, èn–de gelegenheden der Gemeenten, nog zeer verschillend zijn, èn–de Gemeenten ook bestaan in drie landen, onder verschillende regeringsvormen; overigens wijst de Sijnode, de onderscheidene Gemeenten, op het geheele Kerkelijke Handboekje, om hetzelve in voorkomende gevallen te raadplegen.”* (Acta 1862:10.)

In bogenoemde besluit word die meervoud, *gemeenten*, gebruik as aanduiding vir die gemeentes in die drie lande. Dit is nog verdere bewys dat reeds in Maart 1862 gemeentes in die noorde bestaan het en die gemeentes nie wyke van die

Gereformeerde Gemeente te Rustenburg was nie. Let ook op die rede vir die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde, naamlik dat die gemeentes in drie onderskeie state bestaan. Hierbenewens moet daarmee rekening gehou word dat hulle dienooreenkomstig onder drie verskillende regeringsvorme leef. Die 1859-kerkorde is dus kontekstueel aangepas vir die situasie noord van die Vaalrivier. Die ekumenisiteit en katolisiteit van die Dordtse Kerkorde het genoeg konfessionele ruimte aangebied om in al drie lande van toepassing te wees.

Hierbenewens moet dit in aanmerking geneem word dat die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk nie die 1859-Kerkorde goedgesind was nie. In 'n ongedateerde skrywe word Postma daarvan beskuldig dat hy "*eigenmagtig*" opgetree het en eis die Sinodale Kommissie van sy afgevaardigde o.a. die volgende: "*3e Van U te vorderen afschaffing der bedoelde Kerkorde*" (PV: Band 8/2 Dok. 377:244). Ds. Postma antwoord hierop in Februarie 1861. Ons kan dus aanneem dat eersgenoemde brief teen die einde van 1860 gestuur is. Op hierdie stadium was ds. J. Beijer nog in Nederland. Was sy aandrang om die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 by Sinode 1862 te Reddersburg in te voer en die 1859-Kerkorde te verwerp, toe te skryf aan die feit dat hy "dogmaties en ekklesiologies Postma se meerdere" was (Spoelstra, 2009) of bloot eenvoudig omdat hy die standpunt van die Sinodale Kommissie deur wou voer? Sy kennis van die land was beperk, aangesien hy eers op 2 Februarie 1862 bevestig is en die Sinode 1862 op 20 Maart 1862 begin het.

Hiermee is die antwoord gegee op die vraag of hier ekklesiologies 'n koers-korreksie gemaak is. Om die bogenoemde twee kerkregtelike standpunte in te lees in die herroeping van een Kerkorde ter wille van 'n ander is na ons mening te ver gevoer. Omstandighede het hierin 'n belangriker rol gespeel.

5.5 Sinode 1863

Wat is die rede vir die oproep van Sinode 1863, skaars 'n jaar na die eerste Sinode 1862? Die antwoord is in Artikel 20 van Acta 1862: "*Werd ter sprake gebragt, of men*

vanwege de jong- en teerheid, en daarenboven de groote uitgestrektheid der Gereformeerde Kerk, in deze drie landen, ook eerder, dan volgens de Kerke-orde, over drie jaren zal zamenkomen, om Algemeene Sijnodale vergadering te houden? Is algemeen besloten, dat men voor ditmaal, op den eersten maandag van Junij 1863, weer Sijnodaal zal tezamen komen, zoo de Heere wil en wij leven, en wel alsdan te Rustenburg (Zuid-Afrikaansch Republiek).” (Acta 1862: 10.)

Die konstituering van Sinode 1863 (Acta, 1863:5,6) is soos volg:

“Van de Gemeente Rustenburg (Zuid-Afrikaansche Republiek):

Ds. D Postma, v.d.m. te Rustenburg.

P.Venter, Ouderling.

J.F. Robbertse

Van de Gemeente Potchefstroom (idem):

P.J.W. Schutte, Ouderling.

T.J. de Bruin,

G.J. Jansen van Vuren, Diaken.

Van de Gemeente Pretoria (idem):

P.A. Venter, Ouderling

A.P. Erasmus,

G.P.L. van der Linde

Van de Gemeente Waterberg (idem) :

J.A. Venter, Ouderling.

G. Zwanepoel,

Z.J de Beer

Van de Gemeente Lijdenburg (idem):

M.P.A. Coetsée, Ouderling

E.A. Venter

Van de Gemeente Zoutpansberg (idem):

P.J.C. van Staden, Ouderling.

H.J. Grobler

Van de Gemeente Reddersburg (Oranje Vrijstaat):

Ds. J. Beijer, v.d.m. te Reddersburg.

J.P. van der Walt, Ouderling.

P.J. Venter,

Van de Gemeente Burgersdorp (Kaapkolonie):

M.A. Pretorius, Ouderling.

J.C. Aucamp

P.G. van Wijk

Van de Gemeente Middelburg (idem):

H.T.J. van der Walt, Ouderling.

A.J. van der Walt

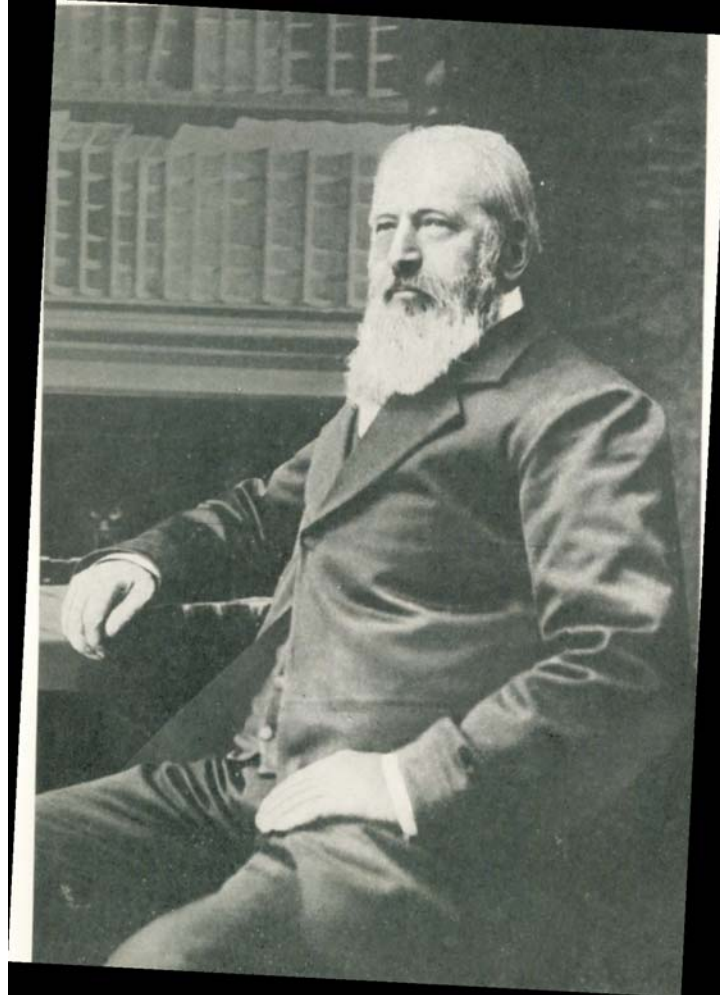
Van de Gemeente Colesberg (idem):

T.A. van der Walt, Ouderling.

S. Pretorius

A.L. Venter” (Acta, 1863:5,6.)

Die besluit om vanweë die jonkheid en teerheid van die gemeentes, asook die groot afstande weer as Sinode byeen te kom, was ’n goeie besluit en het bygedra tot die opbou van geloofsbande tussen gemeentes in die drie afsonderlike lande. Die konstituering van Sinode 1863, soos aangehaal, bevestig dat elke gemeente afsonderlik afgevaardigdes stuur, maar dan word die gemeentes duidelik volgens die drie lande ingedeel, naamlik van die Suid-Afrikaanse Republiek, die O.V.S. en die Kaapkolonie.

Prof. Dirk Postma (1818–1890). (Van der Vyver, 1958: Teenoor titelblad.)

Dirk Postma is op 10 Januarie 1818 in Dokkum, provinsie Friesland, gebore as jongste kind van Pieter Pieters Postma en Lolkje Arjens Boekhout. Hulle was lidmate van die Hervormde Kerk van Dokkum en klein Dirk (Durk volgens doopregister) is ook daar gedoop. Durk is die Friese vorm en Dirk die Nederlandse vorm (Van der Vyver, 1958:19-21). Die gesin het egter met die Afskeiding van 1834 saamgegaan en in 1838 het Dirk Postma belydenis van geloof afgelê in die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk. Hy is vyf keer getroud en het 21 kinders gehad volgens sy dagboek/memoriaal op 24 Junie 1881 (PV: Band 2:37) . Van der Vyver (1958:453) is, volgens sy navorsing, van slegs 20 kinders bewus. In sy 18 jaar as predikant in Nederland het ds. Dirk Postma vier gemeentes bedien, naamlik Minnertsga, Middelstum, Wildervank en Zwolle.

Hierdie wyse van afvaardiging deur elke gemeente na die onderskeie Sinodes van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika het voortgeduur tot 1958. Die wyse waarop die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk in Nederland na meerdere vergaderings afvaardig, word dus nie in Suid-Afrika verder voortgesit nie. Waar die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk nooit 'n direkte afvaardiging van gemeentes op die Algemene Sinodes erken het nie, word dit wel die gebruik in Suid-Afrika. Tydens die Sinode 1958 word besluit dat afvaardiging volgens Partikuliere Sinodes sal geskied (Acta, 1958:41-43). Vanaf 1961 word 'n gelyke aantal predikante en ouderlinge deur elke Partikuliere Sinode as afgevaardigdes na die volgende Sinode verkies.

Hiermee kan volstaan word. In die nagaan van die konstituering van die Sinodes (as 'n bykomende meerdere vergadering) het dit duidelik geword dat die aanvanklike afvaardiging van gemeentes via die Algemene Kerkvergadering (soos in die Christelike Afgeskeie Gereformeerde Kerk) die geval was, reeds by die tweede Sinode verander is. Dat die Algemene Kerkvergadering in die Suid-Afrikaanse Republiek afgevaardigdes aangewys het, dui ook nie daarop dat hy homself as 'n oorkoepelende gemeente vir almal in die hele Suid-Afrikaanse Republiek verstaan het nie. Gemeentes is dus nie eers ná die Sinode van 1862 in hierdie gebied geïnstitueer nie. Ons studie voer juis aan dat die notule van die Sinode nie 'van bo' af gelees moet word nie, maar 'van onder' af, vanuit die perspektief van die gemeente. In die Skrif gaan dit immers ook allereers om die plaaslike kerk. Daar laat Christus hom deur die Woord en die Gees bedien.

Ten slotte: Hoe is bogenoemde twee meerdere vergaderings in die vroegste beginjare gesien? In die *Almanak van de Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika voor het jaar 1872* (1871:46,47) beskryf die twee redakteurs, professore Dirk Postma en J. Lion Cachet die samestelling en werkswyse van die Sinode en die Algemene Vergadering soos volg:

“Al de gemeenten uit de drie landen worden om de drie jaren vertegenwoordigd in eene Algemeene Synodale Vergadering door eenen leeraar en twee ouderlingen van elke gemeente, bij gebreke van eenen leeraar drie ouderlingen, des noods kan ook een

diaken afgevaardigde zijn. De plaats der toekomstige zitting wordt tot nog toe bepaald door de Synode zelve als ze vergaderd is, dus nog niet aan ééne bepaalde plaats. In elk land wordt er jaarliks eenmaal of tweemaal eene Algemeene Vergadering gehouden, ook vertegenwoordigd door elke gemeente van het land respectievelijk even als in de Synode. In deze Vergadering worden zaken verrigt, die anders tot eene Classicale en Provinciale Kerkvergadering volgens Kerkorde behooren.”

Hierdie aanhaling wys op die besondere samestelling van beide meerdere vergaderings, naamlik dat elke gemeente afgevaardigdes (ouderlinge en slegs in geval waar daar nie voldoende ouderlinge is nie, 'n diaken) stuur. Hier kom die Christusregering deur die ouderlinge (presbiters) werklik tot sy reg.

In die laaste deel van hierdie hoofstuk skuif ons aandag weer na die noorde, na die Algemene Kerkvergadering, wat steeds byeengekom het. Die rede is om die kronologiese lyn van die ondersoek te behou, en om veral te let op hoe daar in hierdie Kerkvergaderings oor selfstandige gemeentes gedink is.

5.6 Die opvolgende Algemene Kerkvergaderings in die Suid-Afrikaanse Republiek

Na 1862 is steeds in die saamgestelde notuleboek (1859-1863) notules opgeneem van die Algemene Kerkvergaderings in die Suid-Afrikaanse Republiek tot met die Algemene Kerkvergadering van 23 Oktober 1863 (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1). Die sewende Algemene Kerkvergadering vind plaas op 24 Desember 1862 te Rustenburg. Die volgende afgevaardigdes van gemeentes is teenwoordig, naamlik: van Rustenburg, van Mooirivier, van Pretoria, van Lydenburg en van Waterberg. Op hierdie vergadering word 'n preekrooster saamgestel vir die gemeentes en die verdeling van verantwoordelikheid ten opsigte van die versorging van die predikant. Dit beteken dat die patroon van voor die Sinode van 1862 gewoon gehandhaaf is. Dit gebeur ook by die *Achste Algemeene Kerkvergadering te Pretoria den 23 Oct. 1863*. Die afgevaardigdes “van Rustenburg”, “van Pretoria”, “van Mooirivier” is teenwoordig. “*De broeders van Lijdenburg, Zoutpansberg en Waterberg door oorlogsomstandigheden*

belet.” Vir Postma was dit nie ’n uitgemaakte saak dat die vergadering kon voortgaan nie, aangesien 3 gemeentes nie teenwoordig is nie. Weens dringende sake besluit die vergadering om wel te konstitueer.

Artikel 7 van die *Achste Algemeene Kerkvergadering te Pretoria den 23 Oct. 1863* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) handel oor die toekoms van die Algemene Kerkvergadering. *“Wordt besloten vervolgens de Algemeene Kerkverg. in deze Republiek zamen te stellen volgens art. 34 onzer (gewijzigde) kerkorde, naardien wij nu ook hebben eene Synodale bijeenkomst, in de welke ook zwaren zaken kunnen behandeld worden.”* Die vergadering bepaal ook verder dat die Algemene Vergadering in die toekoms te Pretoria in die maand Oktober gehou sal word.

Bogenoemde besluit is baie belangrik. Die eerste Algemene Sinode in 1862 het die 1859-Kerkorde ter syde gestel en die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 aanvaar. Die besluit van 23 Oktober 1863 beteken dat daar nie ten volle afgesien is van die 1859-Kerkorde nie. Ten opsigte van die vorige Algemene Vergaderings was daar nie ’n streng toepassing op die aantal afgevaardigdes na die Algemene Vergadering nie, soos duidelik blyk uit die teenwoordigheidslys. Met hierdie besluit word die samestelling van die Algemene Vergadering volgens artikel 34 van die 1859-Kerkorde strenger toegepas, naamlik slegs drie afgevaardigdes van elke gemeente (Sien Bylaag A).

Die begrip ‘Algemene Kerkvergadering’, wat nie in die Dordste Kerkorde voorkom nie, het inslag gevind. Kerkhistories word dit in Suid-Afrika verbind met die bekende Algemene Reglement van 1816, wat ’n omskrewe genootskaplike kerkbegrip huisves. Uit die studie tot dusver behoort dit duidelik te wees dat die begrip ‘Algemeene Kerkvergadering’ soos dit in die tersaaklike notules na vore kom, inhoudelik nie uit die hout van die Algemene Reglement van 1816 gesny is nie. Dit was ’n meerdere vergadering, waar afgevaardigdes van gemeentes sitting geneem het.

Hierdie insig staan dus teenoor die bevinding van Spoelstra (1963:172) waar hy hom soos volg uitlaat oor ds. Dirk Postma se kerkbegrip: “Dit tree helder aan die lig in die

naam waarmee die eerste Kerk hom bekend maak en waar die Kerkraad van Rustenburg hom net ná die stigtingsnaweek self omvorm tot 'n Algemene Kerkvergadering om met die owerheid te kan onderhandel namens die Kerk in die Republiek.” Hierdie stelling neem nie in ag dat die Eerste Algemene Kerkvergadering reeds op 10 Februarie 1859 begin het nie. Dit neem ook nie ag dat die 1859-Kerkorde die Algemene Kerkvergadering as 'n meerdere vergadering omskryf nie. Die notule van die derde Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek op 29 Julie 1859, artikel 6, lui so (ten opsigte van afgevaardigdes van kerkrade en die teenwoordigheid van diakens): *“Wordt met algemeene stemmen besloten deze Vergadering zoo algemeen mogelijk te houden, en dus ons ditmaal niet bij afgevaardigden van elken Kerkeraad te bepalen, gelijk de oproeping ook zoo algemeen was geschied, en den diakenen in deze vergadering ook eene beslisjende stem te geven.”* Hieruit is dit duidelik dat die Algemene Kerkvergadering, volgens Artikel 34 van die 1859-Kerkorde wel saamgestel is deur afgevaardigdes van Kerkrade en soos die 1859-Kerkorde bepaal, 'n meerdere vergadering was.

5.7 Die voortgaande deurwerking van Kerkorde 1859 met betrekking tot die Algemene Kerkvergadering

Ondanks die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 het die Algemene Vergaderings as meerdere vergaderings tot 1925 in die Suid-Afrikaanse Republiek, tot 1926 in die Kaapkolonie en tot 1946 in die Oranje Vrystaat byeengekom. In die *“Verzameling van de besluiten der Algemeene Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten in de Kaapkolonie”* wat in 1875 uitgegee is, word in Artikel 1 die volgende gestel: *“Is besloten door al de gemeenten, dat er jaarlijks eene Algemene Vergadering zal gehouden worden, ...”* (Gereformeerde Gemeenten in de Kaapkolonie, 1875:Artikel 1). Die kontinuering van 'n Algemene Kerkvergadering het ook by ander kerklike vergaderings beslag gekry.

Tydens die vier-en-twintigste Algemene Vergadering van die Gereformeerde Gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek (Transvaal), gehou te Pretoria op 26

Oktober 1876, is die bepalinge van die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Gemeentes in Transvaal goedgekeur (*Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek*, 1878:57). In artikel 1 word bepaal dat 'n Algemene Vergadering uit drie afgevaardigdes van elke Kerkraad saamgestel sal word. Die Kerkorde van 1859 het toe nie meer bestaan nie, maar het nog steeds deurgewerk in die kerklike lewe. Hierdie Kerkorde het immers bepaal dat 'n algemene vergadering 'n meerdere vergadering is wat saamgestel word deur drie afgevaardigdes van elke Kerkraad (Artikel 34 van 1859-kerkorde: Bylaag A).

In 1876 besluit ook die Sesde Sinode van die Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika om 'n "*Verzameling van de Algemeene Bepalingen der Synoden der Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika*" uit te gee. In artikel 32 word die Algemene Vergadering beskryf: "*1. De Synode verklaart, dat onze Algemeene Vergaderingen in elk land voor als nog in zich vereenigen de werkzaamheden van anders Classicale en Provinciale Vergaderingen van welke onze Kerkorde spreekt.*" (*Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika*, 1876:53.) Volledigheidshalwe is daar nog 'n omskrywing van wat bedoel word met 'n Algemene Vergadering in die "*Verzameling van de Bepalingen der Algemeene Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten in de Zuid Afrikaansche Republiek*" wat in 1898 uitgegee is. Artikel 1 bepaal die samestelling van die Algemene vergadering: "*Besloten dat de Algemeene Vergadering uit drie afgevaardigden van elken Kerkeraad samengesteld zal worden, en dat zij eens alle jaren gehouden zal worden op daarvoor bepaalden tijd en plaats.*" (*Gereformeerde Gemeenten in de Zuid Afrikaansche Republiek*, 1898:5.)

Die notules van die eerste agt Algemene Vergaderings is te vind in die gesamentlike notuleboek van die Gereformeerde Kerk Rustenburg en die Algemene Vergaderings in die Suid-Afrikaanse Republiek. (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Die negende Algemene Vergadering, gehou op 21 Oktober 1864 te Pretoria, begin met 'n nuwe notuleboek (GKSAA: Algemene Vergadering Transvaal, Notuleboek. 1.1.2) waarin net die notules van die Algemene Vergadering opgeneem word. Hierin volg numeries van die tiende tot die ses-en-sestigste notule van die Algemene Vergaderings van die Gereformeerde Kerke in hierdie gebied.

Die laaste Algemene Vergadering in die Transvaal vind plaas op 10 Januarie 1925, met die notule opskrif: “Notule van die 66ste Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerke in Transvaal in sitting te Middelburg op 10 Januarie 1925 en volgende dae.” (GKSAA: Algemene Vergadering Transvaal, Notuleboek. 1.1.5.) Die volgende notule in dieselfde notuleboek begin met die opskrif: “Notule van die 1ste Provinciale Sinode van die Gereformeerde Kerke in Transvaal in sitting te Pretoria op 16 Jan. 1926 en volgende dae.” Elke gemeente vaardig nog steeds af, maar die gemeentes is in die konstituering volgens klassisse ingedeel.

Op 10 Januarie 1925 word ’n besondere tydperk in die geskiedenis van kerklike vergaderings van die Gereformeerde Kerke noord van die Vaalrivier afgesluit. Die besondere betekenis en rol van hierdie kerklike vergadering, veral in die beginjare van die onderskeie gemeentes, behoort nagevors te word.

Maar genoeg. Ons gevolgtrekking is duidelik: Die *Algemene Vergadering* was nie ’n vergadering van wyke in ’n bepaalde land soos die Kaapkolonie of die Suid-Afrikaanse Republiek nie, maar is beskou as ’n meerdere vergadering van selfstandige gemeentes in die drie bepaalde state, naamlik die Suid-Afrikaanse Republiek, die Oranje Vrystaat en die Kaapkolonie. Op hierdie vergaderings is spesifieke sake hanteer wat nie op ’n Kerkraad se tafel tuishoort nie, asook sake wat van belang was vir die bepaalde land. Weereens is ons gevolgtrekking nie op een lyn met dié van Spoelstra nie. Hy skryf: “Die eerste ‘Algemene Vergaderinge’ was ’n verteenwoordigende kerkraadsvergadering van net een kerk of gemeente met kerkraadslede in ander regeringsdistrikte.” (Spoelstra,1963:172.)

Die begrip *Algemene Kerkvergadering* wat so diep inslag gehad het in die kerkregtelike taal en struktuur van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, verdien wel ’n kritiese aantekening. Dit is ’n begrip vreemd aan die gereformeerde konfessie en uitgangspunt. Daarom kan dit in die hand van veralgemening, misleiding of selfs misverstand speel. Dit het inderdaad gebeur. Die uitgangspunt dat naburige kerke met mekaar in ’n verband leef omdat Christus deur die Woord en Gees die verband versamelend,

beskermend en onderhoudend lê, gaan in die begrip *Algemene kerkvergadering* verlore. 'n Regstelling kom in die jare twintig van die 20ste eeu, toe 'n klassikale indeling vanweë 'n sinodale besluit kom (Acta, 1924: 47). Of hierdie uitgangspunt daarin gehuisves word, is ook 'n vraag wat aandrang op kerkhistoriese ondersoek.

5.8 Samevatting

Die Eerste Algemene Kerkvergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is gehou op 10 Februarie 1859. Die opskrif van die eerste Kerkorde wat op 10 Februarie 1859 goedgekeur is en wat in die 1859-1863 notuleboek van Rustenburg en die Algemene Vergadering voorkom, maak daarvan melding. Hierdie opskrif lui so: *“Kerkorde voor de Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek, zooveel mogelijk gevolgd naar de Kerkorde der Synode, gehouden te Dordrecht, in Nederland, in de jaren 1618 en 1619. Aangenomen en vastgesteld in onze eerste algemeene kerkvergadering van heden den 10 Febr. 1859, gehouden te Rustenburg.”* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Hierdie Kerkorde het die samestelling van die Algemene Kerkvergadering as 'n meerdere vergadering bepaal. In die beredenering hierbo is aangedui hoedat die Algemene Kerkvergaderings 'n beduidende rol gespeel het in die ontwikkeling van die kerklike lewe van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika in die jare direk na 1859. In die Algemene Kerkvergadering het die 1859-Kerkorde homself gehandhaaf vir baie jare wat daarna sou kom. En, hierdie Kerkorde het nie voorsiening gemaak vir 'n saamgestelde oorkoepelende en algemene kerk, met vertakkinge in die distrikte nie. Hy het die Algemene Kerkvergadering laat saamstel uit plaaslike gemeentes, wat in eie reg geleef het. Daarom is die Kerkorde van 1859 een van die belangrike dokumente waarop hierdie studie sy argument grond dat die Gereformeerde Kerk Potchefstroom reeds voor 1863 ontstaan het. Soos in hierdie hoofstuk aangedui, is dit bevestig deur die eerste Sinodes.

Samevattend kom die ontwikkeling op die volgende neer:

- Op 12 Februarie 1859 is die grondslag gelê vir die ontstaan van nog twee gemeentes, naamlik bo en behalwe Rustenburg, ook Mooirivier/Potchefstroom en Pretoria.
- Op 16 April 1859 is drie gemeentes verteenwoordig op die tweede Algemene Kerkvergadering, naamlik Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom en Pretoria.
- Op 21 November 1859, sowel as 19 Oktober 1860 is daar vier gemeentes: Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom, Pretoria en Zoutpansberg.
- Op 21 September 1861 is die gemeentes Rustenburg, Mooirivier/Potchefstroom, Pretoria, Lydenburg, Zoutpansberg verteenwoordig en Waterberg is met verskoning afwesig.

Hierdie gemeentes vaardig dan ook, deur verkiesing, op 21 September 1861 afgevaardigdes af om die Sinode van 1862 te Reddersburg by te woon as afgevaardigdes van die gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek.

Tot dusver is dikwels daarop gesinspeel dat ds. Postma in vele opsigte die rigting bepaal het. Dit is met name vergestalt in die Kerkorde wat hy in 1859 skryf. Gevolglik is dit van pas om ook dieper in te vra na sy kerkregtelike struktuur en begroning van hierdie Kerkordelike oortuigings. En, om dit in verband te bring met die ontstaan van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. In die volgende hoofstuk word dit onder die loep geneem.

HOOFSTUK 6

DIE KERKORDE VAN 1859

Vanuit die primêre bronne het hierdie studie tot dusver 'n perspektief op die belangrike kerkhistoriese gebeure tussen 1859 en 1863 beredeneer wat in werklikheid verskil van die gangbare menings soos uitgedruk in die kerklike historiografie. Die primêre bronne laat ons nie toe om die teologiese en ekklesiologiese ontwikkeling soos dit vergestalt is in die totstandkoming van 'n aantal plaaslike kerke en 'n verband van kerke wat in twee kerkvergaderings gekonkretiseer is, kerkisties uit te klaar as die stigting van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Ook nie om dit (ten minste tot 1862) te beskou as 'n kollegialistiese wegspring waarvan die skeefgroei eers by die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde by Sinode 1862 reggetrek is nie. In die bestudering van die bronne is met voorbedagte rade weggestuur van 'n aanleun teen of benutting van sekondêre literatuur, juis vanweë die standpunte wat daarin aan die orde kom. Dit is standpunte wat nie vry geraak het van die tipiese polemie en apologetiek eie aan die Afrikaanse kerkgeskiedskrywing van die 20ste eeu nie.

In die vorige hoofstukke is dikwels verwys na die 1859-Kerkorde wat op 10 Februarie 1859 aanvaar is. Hierdie Kerkorde het begeleidend gefunksioneer in die kerklike ontwikkeling wat sedert sy aanvaarding in die Suid-Afrikaanse Republiek beslag verkry het, toe die een na die ander plaaslike kerk ontstaan het. 'n Fundamentele beswaar teen die Kerkorde is dat dit in die hand van 'n kollegialistiese kerkbegrip gespeel het en ekklesiologies gevolg gegee het aan 'n algemene kerk waarvan die gemeentes in die distrikte deel gevorm het. Hierdie gevolgtrekking word deur die onderhawige navorsing nie gehandhaaf nie. Dit beteken egter nie dat die Kerkorde van 1859 hiermee as suiwer gereformeerde beskou word nie. Die ontstaan van plaaslike kerke in eie reg waarborg nog nie dat die Kerkorde vry gekom het van tydgenootlike en pragmatiese oorwegings wat 'n ekklesiologiese verskuiwing weg van Dordt veronderstel het nie. Dit was immers nie die Dordtse Kerkorde wat op 10 Februarie 1859 aanvaar is nie, maar 'n wysiging. Die teologies-kritiese vraag aan die Kerkorde van 1859 moet dus gevra word.

In hierdie hoofstuk word die Kerkorde van 1859 (Bylaag A) gevolglik geweeg. Dit is trouens die laaste belangrike primêre bron, omdat dit eweneens in verband staan met die ontstaan van Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Hierdie weeg van die 1859-Kerkorde hang uiteraard saam met die teologiese en ekklesiologiese benadering en oortuigings van die opsteller daarvan.

6.1 Ds. Dirk Postma en die Nederlandse agtergrond

Ds. Dirk Postma se teologiese oriëntering as predikant in Nederland in die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk en die gebeure rondom die Afskeiding van 1834, het waardevolle ondervinding verleen vir dit waaraan hy moes help beslag gee in Suid-Afrika. Die Sinode van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk het in 1836 te Amsterdam die Kerkorde van Dordrecht 1618/1619 as Kerkorde aanvaar (Acta, 1836, Art. 28). In 1837 word 'n gewysigde Dordtse Kerkorde aanvaar. Die Kerkorde bevat 100 artikels (*Christelik Afsgekeide Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:1154). Die Sinode van 1840 het egter met 'n groot meerderheid besluit om in die lig van besware teen die gewysigde Kerkorde, terug te keer na die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 (*Christelik Afsgekeide Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:1164).

Ds. Dirk Postma word in 1846 verkies as voorsitter van die Sinode van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk. Volgens Acta 1846, artikel 92, word die probleem behandel dat die Kerkraad van Assen nie die Dordtse Kerkorde aanvaar nie. *“Hierover oordeelt de Synode, dat met zulke gemeenten op de navolgende wijze zal gehandeld worden: dat men ze in de Vergadering der Classis als broeders aanmerke, die geene beslissende stem hebben, noch ergens toe kunnen benoemd of afgevaardigd worden.”* (*Christelik Afsgekeide Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:412.)

Hierdie enkele opmerkings beklemtoon dat ds. Dirk Postma nie net baie goed bekend was met die Dordtse Kerkorde van 1618/1619, maar ook met die wyse waarop dit aan die kerk 'n orde voorsien het. Met hierdie besondere agtergrond en die leierskap wat hy

in sy bedieningstyd in Nederland geopenbaar het, is dit duidelik dat die Kerkorde wat hy in Januarie 1859 in die Suid-Afrikaanse Republiek begin opstel, nie anders kon as om op die patroon van die bekende, d.w.s. die Dordtse Kerkorde te wees nie.

6.2 Ds Dirk Postma se onmiddellike motivering

Drie predikante uit Nederlandse agtergrond en opleiding het in die uiteenloop van die ou historiese Kaapse Kerk in die noorde tussen 1853 en 1866 'n deurslaggewende rol gespeel. Ds. Dirk van der Hoff, teologies geskool in die 19de eeuse teologie soos aan die Universiteit van Leiden gedoseer, ds. Frans Lion Cachet, wat aan die Vrye Skotse Seminarium te Amsterdam opgelei is en dan ds. Dirk Postma, wat pas na die 1834 Afskeiding sy teologiese opleiding kerklik ontvang het. Onderskeidelik het die Nederduitsch Hervormde Kerk (Van der Hoff), die Gereformeerde Kerk (Postma) en die Nederduitse Gereformeerde Kerk (Transvaal) (Lion Cachet) hulleself na binne geïdentifiseer en ekklesiologies gekonsolideer. Nie een van die rolspelers kon die situasie vanuit 'n historiese onderkenning of ervaring beoordeel nie. Waardeur hulle hulle laat lei het, is dus teologies – 'n saak wat in die Afrikaanse kerkhistoriografie onderskat word - van groot belang. Uiteraard fokus hierdie studie op die motivering van ds Dirk Postma. Wat skryf hy self in hierdie verband?

Alreeds op 4 Desember 1858 skryf hy oor kerklike spanning in sy verslag aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk: *“Dezen dag bemerk ik ook klaar, dat het hier reeds vóór mijne komst op het punt van scheuring stond. Mijn arbeid en zucht daartegen is: Och, Heere! mogt het nog kunnen voorkomen worden.”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:1.) Hierdie verwydering en die diepte daarvan – dit was vir hom bekende terrein - herken hy onmiddellik. Hy het die konfessionele eenheid tussen hom en diegene wat hulle nie met die Nederduitsch Hervormde Kerk kon vereenselwig nie, ontdek. Op 6 Februarie 1859 skryf hy in sy dagboek: *“Den 6 (Zond.) hoor ik eerst Ds. Vd. Hoff prediken, wel regtzinnig, doch de mensch wordt niet ontdekt; het eis: Doet dat en Gij zult leven! Ik voel een vuur in mijne*

beenderen branden, want het menschdom is hier blind en onkundig, en, O velen leven zoo gerust buiten God in de wereld en in zonden.” (PV: Band 1:203.)

Teenoor die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk nagenoeg 'n jaar later merk hy op: *“Men verzekert mij (en ik moet het gelooven) dat, in het gemeen de praedistinatie niet wordt geleerd, ...”* en verder dat sommige sogenaamde regsinnige predikante *“eenvoudig Remonstranten zijn”* (HUA: Nr 75. Postma, 28 Febr. 1860:2). In sy beskouinge oor die uiteenloop van kerke in Suid-Afrika (Bylaag E) wys hy daarop dat dieselfde ook geld ten opsigte van die *“Kaapsche kerk”*: *“5. Hare eigene leden, die sinds jaren dorsten naar de van ouds bekende Gereform. Leer, dienst en tucht veracht en mishandelt zij, wanneer deze, uit gewetens bezwaar, hare instellingen niet mede eerbiedigen, maar tegenstaan.* (HUA: Nr 75. Postma, 28 Febr. 1860: Bylaag). Verderaan gaan hy voort en stel sy oortuiging: *“11 ... Uit deze beschouwing kunt Gij wel beseffen, dat ik groot teleurstelling heb omtrent de Kaapsche kerk, sedert ik de zaken beter heb leeren kennen, maar gevoel mij gedrongen der waarheid getuigenis te geven, want deze moet boven alles bemind worden. En ik kan en durft geen ander oordeel over den toestand der zaken hier te lande vellen; en daarom met de Kaapsche kerk ook geene kerkelijke gemeenschap hebben.”* (HUA: Nr 75. Postma, 28 Febr. 1860: Bylaag.) Die Nederlandse leeskring sou hierdie ontknoping onmiddellik in verband met die eie kontemporêre geskiedenis gebring het. In die Kaapprovinsie sou dit lei tot die ontstaan van die Gereformeerde gemeentes in die distrikte Burgersdorp, Colesberg en Middelburg.

Dit is geen wonder dat Ds. Postma in sy dagboek van 10 Januarie 1859 aanteken: *‘Want ik zie, dat God mij roept om mij tegen een beginsel van hierarchie te stellen. Ik zie ook den geest, die zich onder de leiding van v.d. Hoff openbaart’.* Ds. Postma antwoord dan ook, nadat die besluit van die Algemene Vergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk oor die gesange aan hom meegedeel was: *‘Het doet mij innig leed, dat ik mij, volgens Gods Woord, niet gerechtigd acht, om UEw. als Algemene Kerkvergadering, onder uw genomen besluit, met het oog op de geopenbaarde gevoelens, de hulp onzer Kerk toe te zeggen. Ik acht, dat ik gisteren dit genoeg uit*

Gods Woord en de Gereformeerde Kerkregering heb aangetoond, daarom zal ik hierover niet meer uitweiden.' En as die beswaarde broeders daarna op Pretoria hom in sy tent besoek dan sê hulle aan hom: *'Het was hen nu onmogelik om onder zulk een overheerschend Kerkbestuur langer in die Kerklike Gemeenskap te blijven'. "* (Du Plessis, 1925:35.)

Meer nog. In 'n brief aan ds. H. de Kock gedateer 14 Januarie 1860 antwoord Postma op vrae oor sy beroep na Reddersburg. Die brief, namens die Kerkraad, is in die handskrif van ds. Postma, wat hy ook onderteken as konsulent van Reddersburg. Hierin word die volgende gemeld: *"Wat de kerkregering betref, onze onkunde verhinderd ons speciaal aan te toonen wat al in die menigte reglementen ongereformeed was, maar dit zagen en gevoelden wij, dat de kerkregering ons te wereldsch was"* (PV: Band 8/2. Dok. 383:272) en ook verder: *"En hebben dus naar het voorbeeld der Chr. Afg. Gereform. kerk in Nederland, het zv. gezangboek als kerkelijk gezangboek afgeschaft als mede het boek van kerkelijke reglementen, de kerkorde van Dordrecht 1618,1619 zoo veel mogelijk gevolgd."* (PV: Band 8/2. Dok. 383:273.)

Bogenoemde raadpleging van primêre bronne gee insig in die teologiese motivering van ds. Postma om betrokke te raak by 'n bediening en roeping wat hy nie kon weier nie. Samevattend stel hy dit self aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk: *"En hieruit ziet Gij meteen, dat het niet alleen de gezangen zijn, waarom men zich hier afscheidt. Neen, het is eenvoudig: Om Gereformeed te blijven en om met de haar nu bekendgewordene Gereformeerde Kerk in gemeenschap te staan."* (HUA: Nr 75. Postma, 28 Febr. 1860:3.)

6.3 Die Kerkorde van 1859

Aan die Algemene Kerkvergadering te Rustenburg op 10 Februarie 1859 hou ds. Postma 'n Kerkorde voor. Die inskrywing in sy dagboek op 5 Januarie 1859 gee aan hierdie Kerkorde 'n datum van ontstaan: *"...zoo heb ik dezen dag maar eerst eene kerkorde ontworpen, zoo veel mogelijk de Dordsche van 1618 1619 gevolgd, gewijsigd*

naar den toestand van dit land.” (PV: Band 1:188.) Hierdie opmerking in die dagboek stem ooreen met die wens van die 15 lidmate wat op 12 Januarie 1859 gemeenskap met die Nederduitsch Hervormde Kerk opgesê het. In die skrywe aan die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk wil hulle “... *wenschen te bestaan als eene Vrije Gereformeerde Kerk, overeenkomstig de leer, tucht en dienst der vaderen, zooals die zich te Dordrecht, in de jaren 1618 en 1619 hebben geopenbaard, in hunne Nationale Synode, de Kerkorde gewijzigd naar dat onze tegenwoordige omstandigheden het verorderen*” (*Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek*, 1878:11). Dit kan aanvaar word dat ds. Dirk Postma met die opstel van die 1859-Kerkorde, die betrokke lidmate geraadpleeg het oor die formulering van die Kerkorde. By die eerste Algemene Kerkvergadering op 10 Februarie 1859 is dit met algemene stemme aanvaar.

Hoe is van buite oor hierdie Kerkorde geoordeel? Die vroegste beoordeling kom uit die geleedere van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Die Algemene Kerkvergadering van hierdie kerk, in sitting aan die einde van April 1859 op Potchefstroom, gee uitvoerig aandag aan die Kerkorde en kom tot die volgende besluit:

“1. Dat niet één art. van de kerkorde van Ds Postma letterlijk overeenkomt met de Dordsche Kerkorde. 2. dat slechts 4 of 5 artt. in de hoofdzaak overeenstemmen. 3. dat vele artikelen geheel gewysigd, veranderd of saamgetrokken, terwijl andere weer weggelaten of ingevoegd zijn, zoodat de kerkorde van Ds Postma slechts 65 art. bevat en de Dordsche Kerkorde 86 artt.” (NHKA: Notule Algemene Kerkvergadering 26 April 1859 te Potchefstroom.)

Hierdie beoordeling staan in die konteks van die taak van 'n kommissie van genoemde kerkvergadering om saam met die Uitvoerende Raad van die Suid-Afrikaanse Republiek te Potchefstroom op 26 April 1859 vas te stel of die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek aan die vereistes van die grondwet voldoen. Hierdie ondersoek was na aanleiding van die kennisgewing op 12 Februarie 1859 aan die Uitvoerende Raad van die stigting van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse

Republiek (NHKA: Notule Algemene Kerkvergadering 26 April 1859 te Potchefstroom). In die verband skryf Scholtz (1956:158,159): “Hoewel die kommissie gerapporteer het dat *‘niet ééne art. van de kerkorde van Ds. Postma letterlijk overeenkomt met de Dordtsche kerkorde’*, so het die vergadering nogtans die volgende besluit aangeneem: *‘Daar de leer eener kerk uitgedrukt en gekend wordt uit hare belijdenisschriften, zoo verklaart de vergadering dat de kerk, die tot belijdenis heeft de Nederlandsche geloofsbelijdenis, den Heidelbergschen Catechismus en de Dordtsche leerregels, zooals die door de Nationale Synode te Dordrecht in 1618 en 1619 zijn vast gesteld, gewoonlijk genoemd, ‘De formulieren van eenigheid’, voldoet aan de vereischten van art. 20 der grondwet.’*”

Vanuit Nederland is die optrede van ds. Postma om ’n gewysigde Kerkorde op te stel baie sterk gekritiseer. Dit hang sekerlik daarmee saam dat hulle die plaaslike situasie nie goed begryp het nie en dat die aanvaarding van ’n Kerkorde die instituering van ’n kerkgemeenskap geïmpliseer het, wat nie binne die opdrag van Postma geval het nie. Daarbenewens het ’n gewysigde Kerkorde kerklike gemeenskap met Nederland nie aanbeveel nie. Die Sinode van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk het in 1860, art. 123 (*Christelik Afgescheidene Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:782), dus die optrede om ’n gewysigde Kerkorde op te stel sonder om die Sinode of die Sinodale Kommissie daarin te ken, afgekeur. Ds. Dirk Postma ontvang ook ’n reguit brief, vermoedelik einde 1860, van die Sinodale Kommissie waarin, sonder om doekies om te draai, geëis word dat hy moet afsien van die gewysigde Kerkorde (PV: Band 8/2. Dok. 377:244).

Tydens die plaaslike Sinode van 1862 op Reddersburg is daar ook ’n lang bespreking oor die gewysigde Kerkorde van 1859. “*Ds. J. Beyer erkende wel, dat de gewijzigde Kerkorde niet van de Dordtsche Kerkorde afweek; doch wilde toch de gewijzigde Kerkorde niet aannemen.*” (Cachet, 1909:56.) Dit is dus duidelik dat die Kerkorde van 1859, gewysig was, en nie net aangepas is by die landsomstandighede nie. Vyftig jaar later merk Cachet (1909:45) op: “*... Het is waar, dat sommige artikelen, die onmogelijk alhier konden uitgevoerd worden, gewijzigd waren, vooral ook omdat men hier sterk*

tegen eenige staatsinmenging was, maar in geen enkel kardinaal punt was men van Dordrecht afgeweken.”

In die nakomende wetenskaplike bestudering van die geskiedenis het die twee lyne van beoordeling hulleself gevestig. Krüger (1957:220) merk byvoorbeeld op: “Hierdie gewysigde Kerkorde deur ds. Postma opgestel, wyk egter nie af van die kerkregtelike beginsels van Dordrecht nie maar is slegs gewysig na landsomstandighede.” Spoelstra (1963:185) weer, hou vol: “Hoewel dit nie so bedoel was nie, het hierdie Postma-Kerkorde afgewyk van die Dordtse.” In 1979 kom Snyman (1979:13,14) tot die volgende gevolgtrekkings:

- “ 1. Ten spyte van die buitengewone omstandighede, die gevestigde kerklike gebruike, en die gebreke in sy kerkregtelike beskouings, het Postma met sy Kerkorde gepoog om terug te keer na die Gereformeerde Kerkregering soos dit sy neerslag gevind het in die DKO.
2. Tog kan die PKO nie sonder meer ’n DKO genoem word nie, omrede van verskeie formele en inhoudelike verskille.
3. Daar is egter ook groot en belangrike ooreenkomste tussen die twee Kerkordes, sodat Postma s’n ook nie heeltemaal los- of verskillend van die Dordtse gereken kan word nie.”

Hoe moet die twee lyne van beoordeling verreken word? Om mee te begin onderskat Pont die primêre bronne. Hy skryf: “Die enigste punt van verskil in die begin was die sing van die Gesange in die godsdiensoefening. Oor die leer of orde van die kerk is nie gehandel nie.” (Pont, 1978:270.) Aan die anderkant moet die bronne ook nie oorskat word in die sin dat daaruit uitgebeeld word as sou die daad van Postma hier ’n terugkeer na die vrome vaders, na Dordt 1618/1619 sou wees nie (sien bv. Van der Vyver, 1958:141-145). Met die mening van Spoelstra (1963:172) dat hierdie Kerkorde meegedoen het aan ’n ‘kollegialistiese omvorming’ van die Rustenburg kerk tot ’n algemene kerk, moet ook versigtig omgegaan word. Die beste is natuurlik om die Kerkorde self te beoordeel. Dit word in die argumentasie van hierdie studie juis hier

gedoen, omdat die ekklesiologiese struktuur en ontwikkeling waaraan die Kerkorde gevolg gegee het, reeds nagegaan is. Sy deurwerking in die kerkgeskiedenis as werklikheid is 'n belangrike meetsnoer in hierdie verband.

6.4 Beoordeling van die Kerkorde van 1859

Die noodsaaklikheid van 'n beoordeling van die 1859-Kerkorde is reeds aangetoon deur te wys op die voortbestaan van die Algemene Vergadering in al drie lande – en selfs tot na Uniewording - tot ten minste 1925. Die Algemene vergaderings in elke toenmalige staat het immers ondanks die besluit in 1862 om terug te keer na die Dordtse Kerkorde, steeds bly voortbestaan. Algemene Vergaderings in die Suid-Afrikaanse Republiek het tot 1925 (na 66 vergaderings), in die Kaapkolonie tot 1926 (na 63 vergaderings) en in die van die Oranje Vrystaat tot 1946 (na 83 vergaderings) saamgekom. Daarmee het die deurwerking van hierdie Kerkorde sy amptelike leeftyd (1859-1862) oorspan. In die geskiedskrywing van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika moet dus deeglik kennis geneem word van hierdie Kerkorde en die besondere rol en invloed daarvan op kerklike vergaderings. Die wysheid daarvan om 'n eie Kerkorde op te stel vir die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek en nie die Dordtse Kerkorde woordeliks te volg nie, kan wel bevraagteken word. Feit is: dit het gebeur. En, hierdie Kerkorde het die ontstaan van gemeentes tussen 1859 en 1862 begelei.

Die Kerkorde bestaan uit twee dele. Dit begin met 'n *Kort voorberigt*, waarin Postma teologies reflekteer op wat 'n Kerkorde bedoel is om te wees. Daarop volg die onderskeie artikels. Uiteraard moet op die *Kort Voorberigt* ook gelet word wanneer die Kerkorde beoordeel word.

Volgens die *Kort Voorberigt* is die Kerkorde bedoel vir elke kerkraadslid “*en ook belangstellende leden*”. Wat hom betref gee die eerste artikel 'n definisie van die Kerkorde, naamlik “*Om goede orde in de gemeenten van Christus te onderhouden, zijn noodig de diensten, zamenkomsten, opzigt der leer, de Heilige Sacramenten, Stichtelijke gebruiken en de christelijke straf.*”

Die uitgangspunt is dat die dienste, samekomste, die opsig van die leer (m.a.w. die bediening en onderrig van die belydenis), die heilige sakramente, die christelike tug en die stigtelike gebruike die goeie orde in die gemeentes van Christus onderhou. Oor hierdie sake handel die Kerkorde, skryf Postma. In die laaste artikel (65) “zien zij, dat de kerk zelve het regt heeft zulk eene kerkorde steeds naar de omstandigheden, in welke de kerk verkeert, te wijzigen en te veranderen. Namelijk de opzieners der kerk, algemeen vergaderd, om over de belangen der kerk te raadplegen, hebben daartoe het regt.”¹ (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Dit is opvallend dat die wysiginge en veranderinge van die Kerkorde, dit wil sê, dit wat nie meer ooreenstem met die Kerkorde van Dordt nie, Postma se pen ook in beweging bring. Uiteraard kon hy ook nie anders nie. Hy deel sy lesers mee dat die “wijzigen en verandering van de kerkorde ... niet op het wezenlijke deel derzelve (ziet)”. “De besturing der gemeente” word steeds aan weselik-eie aan die Kerkorde van Dordt gedoen. Die wysigings sien dus op “zaken, die door de opzieners naar de omstandigheden van land en kerk moeten geregeld worden.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Daarom is dit vir Postma so belangrik om te laat insien dat “het goddelijke altoos van het menselijke onderscheide” moet word. In die praktyk van die kerklike lewe kom dit so dikwels voor dat “men wat menselijk is, voor Goddelijk aan(ziet), en nietige gebruiken die op zich zelve genomen geheel menschwillige zaken zijn, acht men dan by zulkeene vergisting voor goddelijke instellingen.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Wanneer dit gebeur, kan selfs voorgangers wat “naar ‘s Heeren woord leven” mislei word en in 'n vergissing “eene vervolging tegen de vromen te weeg brengen.” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.) Daarom onderstreep ds. Postma dat, indien die “Gereformeerde Kerkregering” goed begryp wil word, die eerste en laaste artikels “naauwkeurig met elkander vergelyke” moet word. Dit is hoe hierdie Kerkorde begryp

¹ Artikel 65: “Deze artikelen, de wettelijke orde der kerk aangaande, zijn alzoo gesteld en aangenomen met gemeen goedvinden, dat ze, indien het voordeel der kerk het vordert, veranderd, vermeerderd of ook verminderd mogen en moeten worden. Dit te doen zal echter alleen staan bij de algemeene kerkvergadering. Inmidels zal elk trachten de onderhouding hiervan te bevorderen.”

en geïnterpreteer moet word. En voeg hy daaraan toe, moet Artikel 7 “*van onze Geloofsbelijdenis*” daarna gelees word. Met *Geloofsbelijdenis* bedoel Postma die Nederlandse Geloofsbelydenis. Artikel 7 handel oor die volkomenheid van die Heilige Skrif om alleen die reël van die geloof te wees. Niks anders nie. Op hierdie manier bring Postma, as gereformeerde predikant en teoloog, behendig Skrif, belydenis en kerkorde in ’n samehang. Dit gaan vir hom nie oor ’n hiërargie, waarin die Skrif die eerste posisie inneem nie, maar om ’n samehang, om ’n ruimte waarin die Skrif hom deur die Gees laat bedien in ’n kerkorde. “*En alzoo alles toetse en beproeve aan de H. Schrift; opdat men behoed blyve van ooit menschelijke verordeningen, bij eene groote vergisting voor goddelijk te houden; en men nimmer de gewoonte boven de waarheid Gods achte!*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Teen hierdie agtergrond is dit te verstane waarom Postma sy voorberig afsluit met verwysing na gebed. “*Eindelijk druk ik den wensch mijns harten uit, en het is mijne innige bede, dat Gods H. Geest, zou zweve over de kerk, over voorgangers en leden, ja, zoo wone en werke in hunne harten, dat de kerkorde minder noodig zij, althans niet om straffen toe te pasten. Laat ons dan,*” gaan hy voort, “*altijd veel om dien H. Geest bidden tot onze verlichting, heiliging, en leiding.*” (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

In die *Kort Voorberigt* van die 1859-Kerkorde reflekteer ds. Dirk Postma dus teologies en ekklesiologies op die Kerkorde wat aanvaar is. Hy bring dit in verband met die Skrif, met die Heilige Gees, met die belydenis en dus met die goeie orde wat in die gemeente deur Christus onderhou word. In hierdie sin is die Kerkorde uit die stam van Dordt, en die Dordtse teologie. Smit (1984:131) merk op: “Die kerkorde is primêr die produk van die Heilige Gees wat die opdrag daartoe en die beginsels daarvoor in die Heilige Skrif gegee het, en wat die vergadering van die kerke tot ’n gehoorsame erkenning daarvan lei.” Die bede van ds. Dirk Postma bly die gebed van die kind van God wat die kerk, die bruid van Jesus Christus en die Bruidegom liefhet.

Wanneer die Kerkorde van 1859 vergelyk word met die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 is daar nie net wat die aantal artikels betref nie, maar inhoudelik ook verskille. Artikels 44 en 50 is weggelaat, terwyl artikels 11 en 13 van die Dordtse Kerkorde saamgetrek is in artikel 9 van die 1859-Kerkorde. Nuwe artikels wat nie in die Dordtse Kerkorde voorkom nie is onder andere 21, 24, 35, 44, 49 en 50.

6.4.1 Ooreenkomste met die Dordtse Kerkorde

Die Kerkorde van 1859 stel die dienste eerste. Die *kerk* is nie die beginpunt of vertrekpunt nie. Hier verskil die 1859-Kerkorde radikaal van die wette en bepalinge van die Nederduitsch Hervormde Kerk wat in die eerste artikel die algemene vergadering as vertrekpunt neem (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:3). Van der Linde maak dit duidelik dat die kerkregering presbiteriaal is as “Christus sy Koningskap in die kerkregering verwerklik deur die presbiters of ouderlinge.” (Van der Linde, 1965:94.) Hy sê verder: “Die kerkraad bestaan dus uit ouderlinge en predikante.” (Van der Linde, 1965:97.) Spoelsta (1989:17) skryf: “Presbiteriale kerkregering verwys na ouderlinge wat primêr individueel en sekondêr gesamentlik vir die gemeente sorg dra.”

Die omskrywing van die sake wat in Artikel 25 van die 1859-Kerkorde op 'n Algemene Kerkvergadering as meerdere vergadering behandel word, verskil baie duidelik van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika se siening van die gesag van die Algemene kerkvergadering, naamlik: “*Art. 1. Het hoogste bestuurder der Nederduitsch Hervormde Kerk berust bij de Algemeene Kerkvergadering*” (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:5, sien ook die beoordeling van S. du Toit 1945:127.)

In die *Kort Voorberigt* tot die Kerkorde van 1859 (Bylaag A) teken ds. Dirk Postma 'n fundamentele uitgangspunt aan, naamlik dat die Gereformeerde kerkregering in alles getoets moet word of dit ooreenstem met God se Woord en dat menslike opvattinge nie met goddelike verordeninge verwar word nie. Snyman (1979:20) kom tot die volgende konklusie: “Alhoewel Postma ten opsigte van die mag van die meerdere vergaderings na die kollegialisme neig, ontkom hy tog aan die gevare daaraan verbonde deur ten

volle die hoogste gesag van Gods Woord in die kerklike samekomste te erken, soos blyk uit artikel 26 van sy Kerkorde.” In die praktyk sal dit beteken dat daar geen heerskappy deur stemming (meerderheidstem) behoort te wees nie, maar *mutuo consensu*. “Die kerklike vergaderings regeer nie van bo af nie. Kerklike mag is nie dwingend nie maar oorredend.” (Van der Walt, 1976:143.)

In Artikel 32 van die 1859-Kerkorde word duidelik bepaal dat ’n kerkraad bestaan uit predikant(e) en ouderlinge, wat juis dui op ’n presbiteriale kerkregtelike beskouing by ds. Dirk Postma. Artikel 32 bepaal: “*In elke gemeente zal een kerkeraad zijn, bestaande uit de dienaren des Woords en ouderlingen.*” Hierdie opvatting kom duidelik na vore in die afskeidsrede te Zwolle deur ds. Dirk Postma, wat hy op 21 Maart 1858 lewer. Daarin maak hy onderskeid tussen “*Den Kerkeraad en Diakenen ...*” (Postma, 1905:28).

Bogenoemde stem ooreen met artikel 37 van die Dordtse Kerkorde. Die verdere bepaling in artikel 32 van die 1859-Kerkorde dat diakens ook teenwoordig moet wees by die kerkraadsvergadering, maar sonder beslissende stem, kan vertolk word as ’n samevoeging van Artikels 37 en 38 van die Dordtse Kerkorde. Artikel 38 van die Dordtse Kerkorde bepaal dat diakens by die kerkraad gereken moet word as die aantal ouderlinge klein is. Hierdie artikel verskil van die Nederduitsch Hervormde Kerk daarin dat die kerkraad uit die predikant, ouderlinge en diakens van die gemeente bestaan soos dit uit die volgende blyk: “*Art. 1. De kerkeraden der gemeenten bestaan uit de predikanten, de ouderlingen en de diakenen der gemeenten.*” (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:8.)

’n Verdere ooreenkoms met die Dordtse Kerkorde, Artikel 35, is die beskouing oor kerkvergaderings in Artikel 30 van die Kerkorde van 1859, wat handel oor die voorsitter van ’n meerdere vergadering. “*.... Het ambt van den Praeses eindigt met de sluiting van de vergadering.*” (Kerkorde 1859, Artikel 30.) Hiermee word ’n belangrike beginsel gestel, naamlik dat meerdere vergaderings nie permanente strukture is nie. Die wyse waarop dit toegepas is met die eerste en tweede Sinode, 1862 en 1863, is ook belangrik. Ds. Dirk Postma was die voorsitter by die Sinode van 1862 en ds. J. Beijer

die voorsitter by Sinode 1863. Smit (1984:126) beklemtoon hierdie belangrike beginsel so sterk dat hy die volgende skryf: “Verder realiseer Christus se Koningskap uitdruklik in die wisseling van die presidium van die meerdere vergaderinge (artikel 41), ...”. In hierdie verband is Spoelstra (1989:251) ewe uitdruklik: “Hierdie artikel bepaal verder dat dieselfde predikant nie twee agtereenvolgende klassisse mag lei nie. Dit sny die wêreldse praktyk (Lk 22:24,25) om aan voorsitters besondere regeermag oor ander toe te skryf, af (kyk artt 35,84). Die Kerkorde wil so veel as moontlik vermy dat mense oor die kerk van Christus sal regeer (Pont 1981:150).”

Artikel 55 van die 1859-Kerkorde stel: *“In de openbare godsdienstoefening zullen alleen gezongen worden de Psalmen en Gezangen, waarvan de tekst in den Bijbel gevonden wordt en zoo als zij in 1773 in Nederland op rijm zijn gebracht. De anderen, die bij diezelfde berijming gevoegd zijn, worden in de vrijheid der Leeraren gelaten”* (Kerkorde 1859, Artikel 55). Die artikel is ’n redelike vrye weergawe van die Dordtse Kerkorde, artikel 69. Die verskil met die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika ten opsigte van die sing van gesange is duidelik in artikel 55 van die 1859-Kerkorde. Du Plessis som dit so op: “Hier staan dus, wat die Gesange betref, twee beginsels teenoor mekaar. Die een handhaaf die Gesange as ‘Christelik Gereformeed’, die ander verwerp hulle omdat hulle nie ‘Christelik Gereformeed’ is nie. Die een wil die vrye lied in die kerk hê, die ander wil in die openbare erediens die beginsel van Dordrecht gehandhaaf sien.” (Du Plessis,1925:54.)

Ten opsigte van die rol van die staat en die versorging van predikante, verskil ds. Dirk Postma ook van die standpunt van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Op die vergadering van 26 April 1859 te Potchefstroom waar die saak van hereniging bespreek is, konstateer ds. Dirk Postma dat hy oordeel dat die kerkraad die versorging van die leraar moet behartig (NHKA: Notule Kerkvergadering te Potchefstroom 26 April 1859 en volgende dagen:74). Hierdie beskouing was in teenstelling met die praktyk in die staatskerk dat die versorging van die predikante die verantwoordelikheid van die staat was. Ds. Dirk Postma was baie sterk gekant teen enige staatsinmenging (Cachet, 1909:45). “In hierdie saak het Postma ’n besondere suiwer siening gehad. Waar selfs

die Dordtse sinode nog te veel toegewings aan die staat gemaak het (Bouwman 1928, p. 311), het Postma vasgestaan op die beginsel: geen staatsinmenging in die kerk nie. Hy het dan ook alle stipulasies van die DKO wat staatsinmenging in die kerk toegelaat het, uit sy Kerkorde weggelaat.” (Snyman, 1979:29.) “Hierdie standpunte van Postma oor die verhouding kerk-staat is in lyn met wat die Skrif hieroor leer.” (Snyman, 1979:30.)

Artikel 63 van die 1859-Kerkorde bepaal: “*Geene gemeente zal over andere gemeenten, geen dienaar over andere dienaren, geen ouderling of diaken over andere ouderlingen of diakenen eenige heerschappij voeren.*” Hierdie artikel kom byna woordeliks ooreen met artikel 84 van die Dordtse Kerkorde. Hierdie uiters belangrike beginsel in die presbiteriale kerkreg van die gelykheid van kerke en dienste, word die “*canon aureus* van dié kerkorde genoem” (Van der Walt, 1976:148). Met hierdie artikel in die 1859-Kerkorde en die Dordtse Kerkorde word elke vorm van hiërargie verwerp.

6.4.2 Verskille met die Dordtse Kerkorde 1618/1619

Die 1859-Kerkorde dra ’n tydelike karakter. Artikel 24 stipuleer dat daar net twee kerklike vergaderings sal wees, omdat die gemeentes nog min is. Hier word nie soos in die Dordtse Kerkorde voorsiening gemaak vir ’n klassis en ’n Sinode nie, ook nie hoe die afvaardiging gereël word nie. Dit dra later by tot die verwarring in afvaardiging na die Sinode 1862 wanneer ds. Dirk Postma volgens die wyse wat in Nederland gebruik was, afgevaardigdes op die Sesde Algemene Vergadering van 21 September 1861 laat verkies, terwyl ds. J. Beijer met ses ouderlinge en ses diakens van Reddersburg by die Sinode opdaag en moontlik met sy advies ook byna al die ouderlinge en diakens van Colesberg, Middelburg en Burgersdorp opdaag.

Artikel 44 en 50 wat doopgeld en lidmaatskapsgeld bepaal, is werklik vreemd en sodanige bepalinge hoort nie tuis in ’n Kerkorde nie. Dit is in aansluiting by ’n Kaapse tradisie wat teruggaan op die tyd toe staatstoelaes verantwoordelik was vir die versorging van die predikant en hierdie soort ‘gelde’ dan aanvullend aangewend kon

word. Dit is aanduiding van 'n genootskaplike kerkbegrip, waarin die genootskap heffinge maak ter wille van sy funksionering. Sodanige bepaling in 'n Kerkorde is uiters gevaarlik en kan daartoe lei dat die *Kerkorde* in 'n *kerkwet* verander. Dit gebeur dan ook tydens die twaalfde Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek te Pretoria op 4 Oktober 1867. In artikel 2 (GKSAA: Algemene Vergadering Transvaal 1864-1904. 1.1.2) word gehandel oor 'n br. Heystek wat weier om sy kind te laat doop, omdat die kerkraad van Rustenburg doopgeld vra. Hy voer aan dat dit neerkom op simonie. Die advies van die Algemene Vergadering is dat voortgegaan word met vermaning, en by volharding, kerklike tug. Dan volg die skokkende besluit dat die vergadering by voorbaat met leedwese toestemming gee tot afsnyding. Ds. Dirk Postma is op hierdie stadium predikant van Burgersdorp (vanaf 1866), maar hy kan nie totaal verontskuldig word vir bogenoemde skokkende besluit nie.

Artikel 35 bepaal dat die oud-ouderlinge en oud-diakens tot die breë kerkraad behoort. Teenoor die sterk presbiteriale standpunt in artikel 32 dat 'n kerkraad uit ouderlinge en predikant(e) bestaan, wyk die samestelling van die breë kerkraad in hierdie opsig af van die Dordtse Kerkorde. Dit is ook in aansluiting by 'n Kaapse tradisie.

6.5 Samevatting

Die Kerkorde van 1859 huisves 'n ambivalensie. Dit is in meer as een opsig duidelik. Die dokument self gee in meer as een opsig blyke van 'n *samestelling*, eerder as 'n *gemeenskaplike* erkenning en ontvangs van die orde waarmee Christus die gemeente in die eenheid van die ware geloof vergader, beskerm en onderhou (Heidelbergse Kategismus Antwoord 54). In ons analise is 'n aantal artikels aangedui wat ooreenkom met die gees en formulering van die Dordtse Kerkorde. In hierdie sin stam dit uit 'n Nederlandse gereformeerde boom. Aan die ander kant is daar artikels wat uit 'n plaaslike tradisie kom en wat 'n ander manier van dink oor die kerk verteenwoordig. In alle eerlikheid gaan dit hierin nie om 'n gewysigde Dordtse Kerkorde nie, maar om die akkommodering van oortuigings wat aansluit by 'n genootskaplike kerkbegrip. Die

Kaaps-Hollandse kerk het juis aan homself in genootskaplike terme gedink en hom ook as sulks vroeg in die 19de eeu geïdentifiseer.

Hierdie ambivalensie, die klim in twee bome tegelyk, het die uiteenlopende beoordeling in die latere kerkhistoriografie in die hand gewerk. Ook dit was aanleiding daarvoor dat die gebeure tussen 1859 en 1863 so verskillend geïnterpreteer word. Op beide is vroeër in die studie reeds gewys. In ons beoordeling het ons die *Kort Voorberigt* van Postma ook laat aanspraak maak op oorweging. Daarin het hy sy siening van die wese van 'n Kerkorde, sowel as die manier waarop dit geïnterpreteer en bedien moet word, kortliks verwoord. Dit word bedienend vergestalt in 'n samehang, waarin die Skrif, wat hom laat bedien deur die Heilige Gees, in belydenis en orde geld. Hieruit is dit duidelik dat ds. Postma hom laat lei deur 'n gereformeerde oortuiging, ook toe die een plaaslike kerk na die ander na Februarie 1859 hulself (ook Gereformeerde Kerk Potchefstroom) in terme van die teologiese uitgangspunt van hierdie orde aangekondig het. Immers, ouderlinge het voorgestaan in 'n bediening vanuit die Woord.

Die kritiese analise van die 1859-Kerkorde, het inderdaad die sentrale argument van hierdie studie onderstreep. Die 1859-Kerkorde, opgestel deur ds. Dirk Postma, was gereformeerd genoeg om plaaslike kerke tot hulleself te laat kom. In die volgende hoofstuk kom die laaste aspek van die sentrale argument aan die orde. Dit gaan op die kerkbegrip van ds. Postma in. Moet ons aanvaar dat hy vanuit die algemene kerk gedink en gewerk het gedurende die eerste jare van sy bediening? Hy word immers daarvan verdink.

HOOFSTUK 7

DIE GANGBARE KERKBEGRIP

In hierdie hoofstuk word nog op een saak ingegaan wat in die primêre bronne na verantwoording en behandeling vra. Dit handel naamlik oor die kerkbegrip wat daarin na vore kom en met name word op dié van ds. Dirk Postma gefokus.

Wat bring die bronne aan die lig? Dikwels word gepraat van die *stigting* van 'n kerk of gemeente. Wat word hiermee bedoel? Speel hierdie soort tipering van wat gebeur nie in die hand van 'n genootskaplike kerkbegrip nie? Dit is immers nie die taal wat in die Belydenisskrifte, waaruit die gebeure wat in 10-14 Februarie 1859 ontspring, in doelbewuste verband staan nie. Om kerke te *vergader*, soos daarvan in die Dordtse Kerkorde (Artikel 7) gepraat word, is teologies en ekklesiologies tog eerder 'n begrip wat korreleer met die manier waarop Christus vir Hom, deur die Woord en Gees 'n gemeente vergader, onderhou en beskerm (Heidelbergse Kategismus Antwoord 54). Dit is dus 'n doelbewuste keuse in hierdie studie om nie die stigting nie, maar die ontstaan van Gereformeerde Kerk Potchefstroom na te vors. Met die begrip *ontstaan* word gepoog om meer klem te lê op dit wat Christus doen, naamlik om sy kerk/gemeente te *vergader*. Maar die term, *kerke vergader*, is afwesig in die primêre bronne. Beteken dit nou ook dat die *saak* afwesig was en dat daar dus naas die staatsondersteunde kerklike genootskap (die Nederduitsch Hervormde Kerk) 'n staatserkende maar vrye kerkgenootskap (die Gereformeerde Kerk) *gestig* is?

Om hierdie kritiese vrae te antwoord moet die primêre bronne dus weereens self aan die woord gestel word. Die bronne sal egter verstaan moet word in verband met die konteks waarin hulle staan of waaruit hulle gekom het. So word 'n haalbare perspektief op die aangeleentheid beredeneer. Die belang hiervan staan direk in verband met die sentrale argument van die studie. Die vasstelling van 'n datum van ontstaan (of toe die openbare erkenning van die versameling van die plaaslike kerk plaasgevind het) van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom, is immers onlosmaaklik verweef met die

ekklesiologie onderliggend aan sowel die 1859-Kerkorde, as aan die teologiese denkraam van Postma as voorganger.

By die eerste Algemene Kerkvergadering in 1859 is sondermeer aanvaar dat wat plaasvind, ook volgens wetgewing van openbare belang is. Daarom is offisieël kennis aan die owerheid gegee. Die hoofstuk begin met hierdie kennisgewing, omdat die kerk(e) wat tot stand kom hulle daarmee amptelik aankondig. Wat dit interessant maak is dat die aankondiging in drie onderskeie state plaasvind, waar die tersaaklike wetgewing verskil het. Deur dit te vergelyk, kan die kerkbegrip waarmee die aankondiging begelei is, des te beter gekarteer word.

7.1 Amptelike kennisgewings aan die onderskeie owerhede

7.1.1 Die kennisgewing van die ‘stigting’ van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek

In 'n vorige hoofstuk is reeds gewys op Artikel 20 van die Grondwet van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* en hoe die gebeure van 10-14 Februarie 1859 deur die Algemene Kerkvergadering belyn is. In hierdie paragraaf word die klem sterk gelê op die kerkbegrip onderliggend aan die kennisgewing aan die owerheid en nie soseer op die erkenning van plaaslike *gemeentes* soos in die voorafgaande argumentasies nie.

'n Kort oorsig van die geskiedenis van die instituering van kerke in die gebied noord van die Vaalrivier is op hierdie punt noodsaaklik. Die kerkgeskiedenis tussen 1836 en 1866 van en in hierdie gebied het in die daaropvolgende Afrikaanse kerkgeskiedskrywing van gereformeerde belydenis polemieë en apologetiek uitgelok. Dit staan afgeteken in ten minste drie perspektiewe: dié van die Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika (bv. Engelbrecht, 1936/53), dié uit die geledere van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika (bv. Scholtz, 1956) en laastens dié uit die penne eie aan die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (bv. Jooste, 1958). Kenmerkend hiervan is dat die kerke wat deur die werk van sendelinge gedurende hierdie tyd in Suid-Afrika ontstaan

het, doodeenvoudig nie verreken word nie. Dit is alreeds 'n aanduiding daarvan dat hierdie kerkgeskiedenis oor 'n tydperk van dertig jaar nie teologies-kritiese oorweging in die bestudering daarvan geniet het nie, maar vanuit 'n eie ekklesiologiese motief, of selfs bymotief, beskryf is. Kerke vanweë die werk van sendelinge was immers lank reeds aan die groei toe die eerste gemeente onder die emigrante in 1842 op Potchefstroom (deur 'n Amerikaanse sendeling met 'n kongregasionalistiese agtergrond) geïnstitueer is.

In die skets hieronder word krities met die bestaande kerkhistoriografie rekening gehou. Hierbenewens rus dit op 'n kerkhistoriese en teologiese tipering wat die gebeure vertolk as die *uiteenloop* van die historiese Kaaps-Hollandse Kerk. Daarin het kerklike en amptelike naamgewing na vore gekom, is stigtingsdatums aangedui en het kerklike vertolking en assosiasie die verstaan van die gebeure gekleur (Sien Brown, 1983). Op 26 Maart 1842 institueer die sendeling Daniël Lindley, wat tydelik 'n "bedienings heencome" onder die emigrante gevind het as gevolg van die onsekerheid en geweld wat opgeroep is deur die intog van die 'Groot Trek' in hierdie gebiede, 'n gemeente wat ooreenkom met die struktuur en tradisie van die historiese Kaaps-Hollandse kerk, te Potchefstroom (Scholtz, 1956:27). Daarna verloop daar tien jaar voordat ds. Dirk van der Hoff op 5 November 1852 in Kaapstad aankom en na die Suid-Afrikaanse Republiek vertrek waar hy as predikant sou dien. Sy inset sou lei tot die stigting van nog gemeentes en 'n uitklaring van die verhouding en verband met die Kaapse Kerk in 1853 sou meebring. In Augustus 1853 tydens 'n Algemene Kerkvergadering het dit daarop neergekom dat die gemeentes noord van die Vaalrivier hulle self as die selfstandige Nederduitsch Hervormde Kerk gaan orden het. Daarmee het 'n kerklike onderskeid gekom: in die Kaapkolonie het die Kaaps-Hollandse Kerk kragtens Ordonnansie 7 van 1843 regtens die naam Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika ontvang en sou met hierdie naam voortaan in die geskiedenis bekend wees.

In die jare wat na 1842 sou volg (in die noorde) was daar op politieke en kerklike gebied baie onsekerheid en spanning. Uiteindelik het dit in artikel 20 van die Grondwet van die Suid-Afrikaanse Republiek tot die erkenning van die Nederduitsch Hervormde Kerk as

staatskerk gelei. Dreyer (1995:164) meld die volgende: “Daarmee word die NHK in effek as staatskerk, en bevoorregte kerk, erken.” Pont (1978:263) skryf: “Dit het beteken dat die kerk deur die owerheid beskerm sou word en dat sy predikante deur die owerheid betaal sou word. ... Die Hervormde Kerk het staatskerk van die Z.A.R. gebly tot in 1886.” Ten opsigte van hierdie “salaris” van die predikant, meld Reyneke (1947:80) die volgende: “’n Belasting om die predikant, ds. Van der Hoff, se salaris te betaal, is in 1853 afsonderlik opgelê. Aanvanklik was dit 1 Rd per jaar vir mans bo 16 jaar en vroue bo 20. Later is dit tot 2 Rds. verhoog en is getroude vroue vrygestel.” (Rd. is Riksdaler en 2 Riksdaler het die waarde van 3 sjielings gehad (*Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, 1871:agterblad*).

Dit was die situasie waarmee Postma gekonfronteer is toe hy in Suid-Afrika aanland. Hy is daarin meegeneem en het ’n roeping opgevolg wat sou lei tot die Algemene kerkvergadering van 10-14 Februarie 1859. Met die “stichting” van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is besluit om kragtens Artikel 20 van die grondwet aan die owerheid hiervan kennis te gee. Artikel 20 van die Grondwet van die *Zuid Afrikaansche Republiek* bepaal: “*Het volk wil zijne Nederduitsch-Hervormde Godsdienstleer, zooals deze in de jaren 1618 en 1619 door de Synode van Dordrecht is vastgesteld, in haren grondbeginselen blijven behouden, en de Nederduitsch-Hervormde Kerk zal de Kerk van den Staat zijn.*” (*Zuid-Afrikaansche Republiek, 1885:5*) Hiervolgens het die Algemene Kerkvergadering op Rustenburg geoordeel om ’n kennisgewing van die ‘stigting’ aan die owerheid voor te lê. Ons vraag is: met watter kerkbegrip word in die kennisgewing gewerk?

Die kennisgewing op 12 Februarie 1859 aan die Uitvoerende Raad van die Suid-Afrikaanse Republiek was ’n kennisgewing “*Namens de Algem. Verg. der Gereformeerde Kerk in de Z. A. Republiek*” (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15). Hierbenewens is van die ‘stigting’ van “*de Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek*” aan die publiek kennis gegee (Postma, 1905:146). Volgens die kennisgewing aan die publiek in die “Staats Courant” van die Suid-Afrikaanse Republiek op 18 Februarie 1859 is die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek

gestig en kondig hy homself soos volg aan: “De Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek erkent de Belijdenis des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland, den Catechismus en de Leerregels der Synode van Dordrecht, gehouden in de jaren 1618 en 1619, als de volledige uitdrukking van haar geloof.” Hierdie verklaring is onderteken op 12 Februarie 1859 deur D. Postma en H.S Stroh (skriba) (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:15).

Wat word hiermee gesê? Is dit 'n klinkklare bewys dat hier institusioneel en nie konfessioneel nie oor die ‘gestigte’ kerk gedink is? Spoelstra dink in hierdie rigting en bring dit in verband met ds. Postma self: “Sy Kerkbegrip was gebonde aan die staatkundige reëling van die Republiek en daarom wou hy 'n Kerk op parallelle vlak naas die Volksraad daarstel. Dit tree helder aan die lig in die naam waarmee die eerste Kerk hom bekend maak ...” (Spoelstra, 1963:172.) Die vraag is of dit al is wat hieroor gesê moet word? Is hy heeltemal reg? Voordat hierop geantwoord word, is dit die moeite werd om te let op wat in die naburige Republiek en die Kaapkolonie in hierdie verband gebeur het toe die gereformeerde kerk aldaar sy ontstaan gevind het.

7.1.2 Kennisgewing aan die owerheid in die Oranje Vrystaat

Hoe is daar in die Vrystaat aan die owerheid kennis gegee van die totstandkoming van die gemeente Reddersburg? Hierdie gemeente het op die plaas van Johannes van der Walt ontstaan (PV: Band 7/2. Dok. 278:397). Alhoewel 12 Mei 1859 aanvaar word as die ontstaansdatum van Gereformeerde Kerk Reddersburg, het die dorp, asook die naam, nog nie op 12 Mei 1859 bestaan nie. Die volgende bevestig bogenoemde stelling: “Na hy enige dienste gehou het, word op 12 Mei 1859 die eerste gemeente in die O.V.S. gestig waarvan aan die President en die Uitvoerende Raad op 6 Junie 1859 kennis gegee is. Op dieselfde dag besluit die Kerkraad ook om 'n *‘plaats te koop voor eenen nieuwen aanleg van een dorp’* met die oog om daar *‘hunne kerk te bouwen’*. Die plaas is gekoop en daarop is later die dorp Reddersburg aangelê.” (Van der Vyver, 1958:272.) Van hierdie dorp skryf ds. Postma op 5, 6 November 1859: “Den 5 e 6 ben

ik in den Vrijstaat te Reddersburg (het nieuwe dorp, 7 uren te paard aan de andere zijde van Bloemfontein)." (PV: Band 1:252.)

Die lidmateregister van die Gereformeerde Kerk Reddersburg dui 'n vroeëre datum aan. Die kolomopskrif in die lidmateregister is: "*Aangenomen*" Onder hierdie item kom die inskrywing: "*Den 7 Mei 1859, op den dag der stichting der Gemeente.*" In die volgende kolom onder "*Aanmerkingen*" word die bron van die inligting aangedui "*Overgeschreven uit het Roosterboek, van Ds. D. Postma, door Ds. J. Beijer, Oct. 1862.*" (GKSAA: Reddersburg, Lidmateregister 3.1.2.) 'n Groot aantal lidmate word dan ingeskryf in die lidmateregister van Reddersburg. Die inskrywings no. 121 tot no. 165 is 7 Mei 1859 gedateer en die inskrywings no. 166 tot 218 is 10 Mei 1859 gedateer. Dit gaan dus hier om die 'stigting' van 'n selfstandige gemeente, wat onmiddellik kragtens die aangenome Kerkorde in 'n verband met die gemeentes noord van die Vaalrivier staan. Dit sou vergestalt word in die eerste Sinode 1862.

Van hierdie gebeure is die Uitvoerende Raad van die Oranje Vrystaat in kennis gestel op 6 Junie 1859: "*Ondergeteekenden hebben de eer eerbiedig ter uwer kennis te brengen, daartoe gekwalificeerd, dat in boven genoemden Staat op den 12 Mei 1859 gesticht is eene Gereformeerde Gemeente, die in Leer, Dienst en Tucht overeen komt met de Gereformeerde Kerk van Nederland, zoo als die zich heeft geopenbaard te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619." Dit word onderteken deur ds. Dirk Postma as "*Consulent en V.D.M. in de Z.A. Republiek*", asook ouderling J.P. van der Walt (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:26). Die kerklike situasie is in die Vrystaat anders deur die staat gereël as in die Suid-Afrikaanse Republiek. Die Grondwet van die Vrystaat is akkommoderend geformuleer:*

"Artikel XXIII: De bevordering van Godsdienst en Onderwijs is een onderwerp van zorg voor den Volksraad.

Artikel XXIV: De Nederlandsch Hervormde Kerk zal door den Volksraad bevorderde en ondersteund word" (Van Jaarsveld, 1971, 106-107).

Met 'Nederlandsch Hervormde Kerk' word bedoel die NG Kerk, wat in 1859 reeds uit 'n aantal gemeentes in die Vrystaat bestaan het. Hierbenewens het ander kerke (bv. die Anglikaanse Kerk en 'n aantal sendinggenootskappe) hulle ook reeds in die staat gevestig. Die twee artikels moet dus nie geïnterpreteer word as sou dit hier om 'n staatskerk gaan nie. Die owerheid sou ook nie 'n saak moes uitmaak of die Gereformeerde gemeente (Reddersburg) regtens aan vereistes van die Grondwet voldoen nie. Van belang vir hierdie studie is dat kennis gegee word van 'n selfstandige "Gereformeerde Gemeente" wat konfessioneel in 'n verband met die Dordtse Sinode van 1618-1619 staan. Hier is nie sprake van 'n algemene kerk waarin gemeentes gedeel het nie.

7.1.3 Kennisgewing aan die Kaapse Goewerneur

In die Kaapkolonie is ook aan die Goewerneur amptelik kennis gegee van die 'stigting' van die gemeente Burgersdorp. Die eerste inskrywing in die notuleboek van die kerkraad is insiggewend: "*Geschiedenis, en Notulen van de Gereformeerde kerk in de Kaap Kolonie, die gesticht is onder de leiding van den WelEeerw. Heer D. Postma, daartoe door de belanghebbenden uitgenoodigd, overeenkomstig de Gereformeerde Kerk in Nederland, zoo als zich die te Dordrecht in Nederland in de jaren 1618 en 1619 heeft geopenbaard in Leer, Dienst en Tucht.*" (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1.) Die vraag aan die primêre bron is afgestem op die kennisgewing aan die owerheid. Hoe is dit gedoen?

In die notule van die tweede sitting (23 Januarie 1860) van die kerkraadsvergadering wat op 21 Januarie 1860 begin het, word in artikel 2 genotuleer dat die kerkorde wat "*reeds in de Z.A. Republiek en Oranje Vrijstaat is aangenomen, wordt op verlangen des kerkeraads en der gemeente, van artikel tot artikel voorgelezen ... en zonder verandering aangenomen, ook voor de Gereformeerde Kerk in deze Colonie.*" (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1.)

Tydens dieselfde vergadering word in artikel 6 die volgende kennisgewing aan die owerheid goedgekeur, waarvan 'n afskrif aan die magistraat van Burgersdorp gestuur is:

“Aan Zijn Excell. den Gouverneur enz. voor de Colonie Kaap de goede hoop”

“... Op den 21 der maand Januarij 1860, is op ons uitdrukkelijk verlangen, door den WelEerw. Herder en Leraar, den Heer D. Postma, in het district Burgersdorp gesticht eene Gereformeerde gemeente, die in Leer, Dienst en Tucht overeenkomt met de Gereformeerde kerk van Nederland, zoo als die zich geopenbaar heeft in de Sijnode te Dordrecht, in de jaren 1618 en 1619. De kerkorde van diezelfde Sijnode, gewijzigd naar den tegenwoordige toestand van ons land en onze gemeente, is ook hare kerkorde.” (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1.) In artikel 7 word ook aan die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Burgersdorp 'n kennisgewing gestuur van die stigting van 'n Gereformeerde gemeente in die distrik Burgersdorp (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1). In die Kaapkolonie is alle kerke as genootskappe toegelaat om hulleself na binne te organiseer en te handhaaf. Hierdie reëling is in die kerkorde van De Mist (1804) reeds uitgestippel. Dit was dus in 'n totaal ander situasie waarin hierdie kennisgewing geformuleer is. Ekklesiologies kom dit ooreen met die kennisgewing wat in die Vrystaat opgestel is. Dit gaan om 'n selfstandige gemeente wat sy ontstaan in die openbaar aankondig. Die gemeente het hom oor die distrik Burgersdorp uitgestrek en ook lidmate van so ver as Middelburg ingesluit.

7.1.4. Gevolgtrekking

Opvallend is dat die situasie in die Suid-Afrikaanse Republiek verskil het van die ander twee state. Daar het dit gegaan om 'n bestaande en amptelik erkende staatskerk en om 'n konstitusionele uitklaring van die posisie van die “Gereformeerde Kerk”. Aan die staat is kennis gegee van die ‘stigting’ van hierdie kerk. *Kerk* word hier in die algemene sin van die woord gebruik. In die vorige hoofstukke is genoegsaam aangedui dat hier in werklikheid selfstandige gemeentes na vore kom, en nie opgaan in 'n algemeen landskerk of genootskap nie. In die Vrystaat en die Kaapkolonie reflekteer die amptelike

aankondiging die bestaan van 'n *gemeente*. Die uitdrukking “ook voor de Gereformeerde Kerk in deze Colonie” in die Burgersdorpnote kan gelees word as 'n aanduiding van 'n kerkbegrip wat geskoei is op die lees van 'algemeen genootskaplik'. Die feit van die (kerkhistoriese) saak is egter dat daar toe nie ander gemeentes in die Kolonie naas Burgersdorp gevorm is nie. Die ouderling en diaken vir Middelburg-omgewing was lede van die kerkraad Burgersdorp.¹ Dit gaan te ver om uit hierdie sinsnede 'n genootskaplike kerkbegrip af te lei.

Die begrip 'gesticht' is vreemd aan die konfessionele taal van die Dordtse Kerkorde. Dit is inderdaad taal wat tuishoort by die ekklesiologie van 'n genootskaplike kerkbegrip. Ten minste sal aangeteken moet word dat daar teologies nie genuanseerd genoeg met hierdie begrip omgegaan is nie. Wanneer die kerkbegrip van ds. Postma hieronder nagegaan word, word teruggekom op die begrip 'gesticht'. Voorlopig word opgemerk dat benutting van hierdie begrip nie uit die ander primêre bronne genoeg steun ontvang om daaruit tot die algemene gevolgtrekking te kom dat die totstandkoming van die Gereformeerde Kerk(e) gedurende die jare 1859-1863 binne die genootskaplike paradigma vertolk moet word nie. Dit sal duideliker word in die paragrafe wat hier onder volg.

¹ Op die kerkraadsvergadering te Burgersdorp van 24 Februarie 1860 word tydens die tweede sitting (25 Febr.1860) aangeteken dat ouderling A.P.J Steijn en diaken Tjaard Steijn, wat gedurende die rondreis van ds. Postma vir die distrik Middelburg as kerkraadslede verkies is, op die vergadering teenwoordig is. Diaken T. Steijn woon ook as diaken die kerkraadsvergadering van 23 November 1860 by as kerkraadslid van Burgersdorp. Tydens die Openbare vergadering van 26 November 1860 is A. Steijn en T. Steijn teenwoordig as kerkraadslede van Burgersdorp. Tydens hierdie vergadering word in artikel 5 die volgende gemeld: “*De ouderling van Middelburg deelt der vergadering mede, dat er onder Middelburg zeer velen gereed zijn zich aan te sluiten en begeeren nu ook als eene gemeente onder hun disitric te worden geordend.*” (GKSAA: Burgersdorp, Notule kerkraad. 1.1.1.) Die versoek word met blydskap goedgekeur deur die kerkraad van Burgersdorp.

7.2 Ds. Dirk Postma se kerkbegrip

7.2.1 Door mij gestichte Gereformeerde Kerk

Ds. Dirk Postma maak in sy vyfde rapport (afgesluit op 8 Junie 1859) 'n baie belangrike stelling aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk, naamlik: “ ... Wanneer dus onze kerk aan de uitbreiding van Gods Koninkrijk denkt, het is mijne innige bede, dat zij bij haar bijbelsch beginsel blijve, niet als genootschap, maar als kerk dat te doen” (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:29). Hy bepleit ook dat geordende predikante en nie sendelinge nie, uitgestuur sal word (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:29). In dié opsig het ds. Dirk Postma 'n baie suiwer siening van die taak en roeping van die kerk, in teenstelling met die praktyk van daardie dae dat sendinggenootskappe die evangelie uitgedra het. Hy wil hom ook nie laat vind vir 'n genootskaplike begrip van die kerk in hierdie verband nie. Sy klem lê op 'n lewe aan die hand van “*bijbelsch beginselen*”.

Dit beklemtoon hy in 'n brief aan ds. N.J. Hofmeyer, wat professor sou word aan die Teologiese Seminarium van die NG Kerk op Stellenbosch, ongeveer 'n maand later (12 Julie 1859). Daarin verantwoord hy hom aan hierdie alumnus van die Universiteit van Utrecht. “De kerk, wier Afgevaardigde ik was, bestaat in Nederland als de door Gods genade herstellde Gereformeerde Kerk, dit is bij mij ongetwijfeld. Zij is zich, door genade, ook harer zelfstandigheid en hemelsche roeping bewust. De door mij gestichte Gereformeerde Kerk in deze Republiek bestaat insgelijks zelfstandig, hebbende haar gezag alleen aan den Bijbel ontleend, en wenscht natuurlijk in de beste vriendschap met de Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk van Nederland te blijven, maar onder haar staat zij niet.” (HUA: Nr 75. Postma, 27 Januarij 1860:11.) Die “*door mij gestichte Gereformeerde Kerk*” is dus nie 'n onderdeel van 'n groter genootskap nie. Dit gaan om twee selfstandige kerke. Die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk het haarself nie oorgeplant nie. Dit gaan ekklesiologies dus om iets anders: om 'n verband vanweë die gemeenskaplike belydenis en nie om afstigting en oorplanting nie.

Tog bedien Postma hom van slordige teologiese uitdrukkings wat aantekening verdien. Om te praat van “*door mij gestichte Gereformeerde Kerk*” is inderdaad om genootskaplike taal te gebruik. Trouens, onbedoeld² weerspreek hy met hierdie uitdrukking ook die belydenis en sluit aan by die gangbare pragmatiese en algemene taalgebruik tipies van die 19de eeu om oor die uiteenloop van die historiese kerke te praat. Geen mens kan ’n kerk “stig” nie. En, Christus doen dit ook nie. Hy *vergader* sy kerk, wat ’n konfessionele uitdrukking is wat nader kom aan dit wat Christus deur die verkondiging van die Woord doen en konkreet gedoen het in die na vore kom van die onderskeie gemeentes na (en tydens) die Algemene Kerkvergadering van 10-14 Februarie 1859. Wat Hy daar gedoen het, kan nie kerkisties verstaan en toegepas word nie. Dit staan in ’n onlosmaaklike verband met wat Christus ook besig was om elders te doen, onder sowel mense wat die evangelie gehoor en geken het, as ook onder mense wat die evangelie nog nie gehoor en leer ken het nie. Wat laasgenoemde betref moet dit nie net ontsluit word uit ’n sendinggenootskaplike kerkbegrip en bediening nie. Ten spyte van genootskaplike strukture het Christus voortgegaan met sy werk.

Hierdie teologies-kritiese en konfessionele uitgangspunt in die beoordeling van die kerkgeskiedenis relatiewer die taal waarin rekord gehou is van gebeure. Maar, dit vra ook waarom die taalgebruik nie op een lyn was met die Skrifopenbaring en konfessie nie. Dit is ook op toepassing van die segswyses van ds. Postma. Om terug te keer na sy verduideliking aan Hofmeyer. Dat hy daar praat van *Kerk* in die enkelvoud, beteken tog ook nie dat die selfstandigheid van (Christelik Afskeie Gereformeerde) gemeentes in Nederland betwyfel moet word nie, net so ook nie die ontstaan van selfstandige gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek nie. Tog onderskei hy hier nie skerp genoeg nie. Bogenoemde siening van ds. Dirk Postma is inderdaad problematies. Snyman (1977: 39) stel die volgende belangrike beginsel: “Ons moet nog let op die

² Dit word bevestig in dieselfde brief as Postma voortgaan: “*Dat ik ook vrijmoedig eene zoodanige gemeente sticht, waar men dat verlangt en alzoo wenscht met ons in ééne kerk gemeenschap te staan, kan zeker evensmin gewraakt worden. Dat het mij echter eene diepe overpeinzing heeft gekost, toen ik daartoe in den Vrijstaat verzocht werd, mag Uew. vrij gelooven; maar, ik hierin volgende Gods voorzienigheid, durf nu geenen anderen weg betreden, dan waarin de Heere ons zelf geleid heeft. Ik zoek dat niet.*” (HUA: Nr 75. Postma, 27 Januarij 1860:12.)

meervoudige gebruik van *ekklêsia* (kerke, gemeentes) in die N.T. Paulus spreek van die kerke (gemeentes) van Galasië (1 Kor.16:1, Gal. 1:2), van Asië (1 Kor. 16:19), van Masedonië (2 Kor. 8:1), van Judéa (Gal. 1:22), van Sirië en Celicie (Hand. 15:47). Hier vind ons dan ‘provinsiale’ of ‘landskerke’. Nooit word hiervoor die woord kerk in die enkelvoud gebruik nie. Daar is in die N.T. geen enkele voorbeeld van dat kerke (gemeentes) van een land of provinsie ’n kerk genoem word nie. Ook nie eens die gelowiges van een land nie.”

Dat Postma dus hier in ’n algemene sin van die Kerk praat, verdien nadere ondersoek. Dit kom aan die orde hieronder.

7.2.2 De stichting onzer Kerk

In die vyfde rapport aan die Sinodale kommissie van die Christelik Afgeskeie Gereformeerde Kerk skryf ds. Dirk Postma oor wat hy die oggend van die 10de Februarie 1859 gedoen het *“ter voorbereiding van de stichting onzer Kerk”* (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:11). In die namiddag skryf 310 lidmate hulle name op, met as opskrif: *“Op 10 Februari 1859 den dag der Stichting der Gereformeerde Kerk, werden de volgende personen als lidmaten ingeschreven:-”* (Postma, 1905:134). Met die begrip “stichting” is reeds gehandel. “Onzer Kerk”, soos dit in ’n verskeidenheid bronne gebruik word, verdien nou die aandag.

“Onzer Kerk” slaan in die aanhaling hierbo op die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek. Dit laat die vraag ontstaan oor hoe ds. Dirk Postma en ander ‘stigterslede’ die begrip “ons kerk” beskou het. In die dagboek van Postma wat handel oor gebeure te Krokodilrivier op 25 Februarie 1859, kom die volgende voor: *“Den 25, daar aangekomen. Daar gekomen zijnde zien wij daar vijf wagens van Waterberg. Die menschen hadden zich nog altoos buiten de kerkelijke gemeenschap van dit land gehouden. Zij en meer anderen daar tegenwoordig sloten zich nu met blijdschap aan onze kerk aan, anderen deden voor het eerst belijdenis, 12 nieuwen leden; nu is ons getal lidmaten 360.”* (PV: Band 1:211.)

Hoe moet ons die begrip “ons kerk” of “onze kerk” interpreteer, asook die opmerking: “...nu is ons getal lidmaten 360”? Indien die Acta en rapporte van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk in Nederland nagegaan word, is dit duidelik dat ds. Dirk Postma op dieselfde wyse as sy medestaanders in Nederland met terme omgaan, wat uit die aard van die saak vanselfsprekend is. Dit is ook van toepassing op die woord “onzer kerk.” Dit gaan om die kerk in die algemeen. In die Acta van Sinode 1860 te Hoogeveen, artikel 123 word gehandel oor die “status” van ds. Dirk Postma as afgevaardigde. “Op de vraag, of Ds. D. Postma, thans als afgevaardigde onzer Kerk naar de Transvaal kan worden ontslagen?” (*Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk. Algemene Synode*, 1984:782.) Die woord “onzer Kerk” dui duidelik op die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk en hier word kerk gebruik as versamelnaam vir gemeentes. Hierdie woordgebruik het ds. Postma in Nederland geleer en gevolglik in Suid Afrika so gebruik.

Vanuit die presbiteriale kerkregering is die sending van ds. Dirk Postma na die Suid-Afrikaanse Republiek deur 'n Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk juis te wyte aan die bepaalde kerkbegrip van daardie tyd. Na regte moes ds. Dirk Postma deur 'n plaaslike gemeente gestuur word, maar nou word hy gestuur deur “onzer kerk”. “Die plaaslike kerk het die mag en outoriteit om Woord en Sakrament te bedien en kan dit deur middel van afgevaardigdes nie oordra aan meerdere vergaderings nie. Die meerdere vergaderings daarenteen kan volgens art. 30 van die Dordtse K.O., ook nie doen wat die bevoegdheid van die plaaslike kerk alleen is nie.” (Van der Vyver, 1958:412.)

Dit is tog insiggewend dat die eerste predikant, ds. N.H. Dosker, wat saam met ouderling J. van Andel na die Transvaal afgevaardig word, die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk gewys het op hierdie kerkregtelike probleem. In sy antwoord, gedateer 5 November 1857, aan die Sinodale Kommissie, skryf hy: “Ook U Ew. schrijven aan mij gerigt doet mij vragen, wanneer moeten wij gaan? Is het voor eenigen tijd? of moeten wij daar blijven? Het verblijf voor eenigen tijd aldaar kan niet bedoeld zijn - Want volgens Art. 14 onzer Kerkorder ‘mag geen dienaar

om eenige oorzaak zijnen dienst onderlaten zonder advies van zijnen kerkeraad,' – en de Synodale Commissie heeft mijnen kerkeraad nog niet geadviseerd. Maar mogelijk was U Ed. bedoeling om volgens Art. 7 van de kerkeorder – mij te zenden 'om kerken te verzamelen,' – dan echter rijst de vraag bij mij op; waartoe een Ouderling benoemd? Zend men ook Ouderlingen?" (Postma, 1905:7). Hy vra dan ook die effens siniese vraag: *"Hebben de Transvaalsche boeren behoefte aan Ouderlingen ...?"* (Postma, 1905:7). Dit is dus duidelik dat daar kerkregtelike vrae was oor die wyse van optrede deur die Sinodale Kommissie. Hierdie korreksie het nie navolging gevind nie. Vir die doel van hierdie studie word die saak egter hier gelaat.

Om terug te keer na die lidmaatregister van 10 Februarie 1859.. In die *"Algemeen Lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek"* No 1 en 2 (GKSAA: *Lidmatenboek 1859-1862*. 3.1.1) word die lidmate ingeskryf wat op 10 Februarie 1859 op Rustenburg openbare aansluiting gevind het met die "stichting." Die opskrif bo die name van die 310 lidmate wat op daardie dag ingeskryf is: *"Als lidmaat overgekomen uit de Nederd. Herv. tot de Gereformeerde Kerk, op den dag harer stichting."* Die opskrif toon duidelik aan dat dit lidmate was van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek, 'n selfstandige land met eie grondwet en bepaalde wette wat eerbiedig moet word. "Ons kerk" dui dus hier op die Gereformeerde Kerk in *de Z.A. Republiek*.

Op 16 April 1859 besluit die *"Tweede algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek"*, artikel 3 (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1), om ouderlinge Ph. Schutte (Moorivier) en Ph. Snyman (Rustenburg) saam met ds. Dirk Postma te stuur na die Oranje Vrystaat. Die sending is na 'n versoek uit die Vrystaat om te kom help om ook daar *"een leeraar uit onze kerk in Nederland te helpen beroepen."* "Ons kerk" het hier die betekenis van die kerk wat ds. Dirk Postma gestuur het, naamlik die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk in Nederland.

Op 29 Julie 1859, tydens die *"Derde algemeene Kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk in de Z.A. Republiek"* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-

1863. 1.1.1) word verslag gelewer van die sending na die Oranje Vrystaat. *“De commissie, benoemd in art. 3 der vorige vergadering doet verslag van hare reis naar den Vrijstaat. En deelt der verg. mede, dat zij op het verlangen der broederen aldaar eene Gereformeerde Kerk heeft gesticht, die met ons in ééne kerkgemeenschap wenscht te staan en ook onze kerkorde voor de hare heeft aangenomen. Tevens, dat zij ook hebben verzocht, dat Ds. Postma haar zoolang hare behoefte het vordert, mogt dienen als consulent, hetwelk zij de commissie, onder goedkeuring deze vergadering heeft toegestaan. ZEW. heeft op verlangen van dien kerkeraad dan ook reeds voor de Gereformeerde Kerk in den Vrijstaat eenen Leeraar beroepen uit de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland.”*

Hier word dit duidelik dat “ons kerk” tog weer ’n ander betekenis het. Vanuit die perspektief uit die Suid-Afrikaanse Republiek is die Gereformeerde Kerk in die Vrystaat nie “ons kerk” nie, maar wil tog ’n predikant beroep van “ons kerk” in Nederland en wil met *“ons in ééne kerkgemeenschap wenscht te staan”*. In die dagboek van ds. Dirk Postma vermeld hy van die *gemeente in die Vrystaat* (PV: Band 1:238). Hier word “kerk” en “gemeente” as sinonieme gebruik. Aan die Algemene Kerkvergadering in die Suid-Afrikaanse Republiek word kennis gegee van ’n “kerk” in die Vrystaat, maar aan die Uitvoerende Raad van die Oranje Vrystaat word kennis gegee van ’n “gemeente” in die Oranje Vrystaat (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:26). Die algemene “onzer kerk” van die Suid-Afrikaanse Republiek word dus nie oorgeplant op Vrystaatse bodem nie.

Die Sinode van 1863 (Artikel 45) hanteer die navraag van die owerheid en belangstellendes *“uit andere landen ... naar het getal Lidmaten onzer Kerk, ...”* (Acta, 1863:16). Die antwoord gee aanduiding van ’n kerkregtelike opvatting wat hierbo reeds aangedui is. Die opvatting sluit ook ds. J. Beijer wat die voorsitter was van Sinode 1863, in. *“Met het einde van het jaar 1862, was het getal Lidmaten, van al die Gemeenten der Gereformeerde Kerk, in de Zuid-Afrikaansche Republiek, tezamen 1079; - in de Gemeente van den Oranje Vrijstaat, 550; - in de Kaapkolonie: Burgersdorp, 850; Middelburg, 300, en – Colesberg, 260; het zielental kan men zekerlijk driemaal meer rekenen.”* (Acta, 1863:17.) “Onze(r) kerk” dui hier op die totale aantal lidmate van die

verskillende gemeentes van die Gereformeerde kerk in de Z.A. Republiek, Vrystaat en Kaapkolonie. Die onderskeid tussen die meervoud “gemeenten” en “gemeente” (net Reddersburg) in die O.V.S. is ook opvallend. In die geval van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek is die name almal opgeteken in die algemene lidmateregister van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek en nie in die lidmateregister van Gereformeerde Kerk Rustenburg nie. Dit is ook weer hier duidelik dat Sinode 1863 die woord kerk gebruik as versamelnaam vir gemeentes.

Tydens Sinode 1869 vind 'n duidelike klemverskuiwing plaas. In die *“Handelingen. Van de Vierde Algemeene Synodale Kerkvergadering, zamengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika, vergaderd te Potchefstroom, Zuid-Afrikaansche Republiek, den 17den Mei, 1869, en volgende dagen”* word die volgende in Artikel 42 besluit oor die naam van die sinode: *“Op verzoek van Ds. Postma, wordt van de orde afgeweken en stelt hij voor dat voortaan de naam der Synode zal zijn: ‘De Synodale vergadering der gereformeerde kerk in Zuid Afrika, omdat de kerk in de verschillende landen één geheel uitmaakt. Dit wordt met algemeene stemmen aangenomen.”* (Acta 1869:13.) Hier verskil ds. Postma van sy siening in 1861 dat die kerk gebonde is aan 'n betrokke land.

Samevattend is die gevolgtrekking dat die begrip “onzer kerk” as 'n versamelnaam in die algemeen vir gemeentes gebruik is. Ook dit stem nie heeltemal ooreen met die Dordtse Kerkorde se versameling van kerke (Artikel 7) nie. Waarby wel aangeknoop word is die algemene spraakgebruik van die 19de eeu, ondanks die aanvaarding van die Dordtse Kerkorde van 1618/1619 tydens Sinode 1862. Die woord kerk as versamelnaam vir gemeentes sal egter nog vir vele jare na 1860 gebruik word. Op die rekening van Postma alleen staan dit beslis nie.

7.2.3 Zoolang de gemeenten...

In die eerste hoofstukke van hierdie studie is dit uit die bronne dikwels onderstreep dat dit om plaaslike gemeentes rondom Woord- en sakramentsbediening, waarin die dienste as voorgangers opgetree het, gegaan het. Hierdie ontwikkeling is in 'n duideliker profiel in die primêre bronne afgeteken as die kerkbegrip wat in die twee sub-paragraawe hierbo behandel is. Hier word weer kortliks daarop gewys, omdat dit inderdaad fundamenteel is ten opsigte van die kerkbegrip wat uit die geskiedenis van destyds na vore kom. Daar word weggestuur van herhaling, sodat die lengte van die onderhawige sub-paragraaf nie as 'n aanduiding van die volle beredenering van die saak gesien moet word nie.

Die aanwending van 'n denkpatroon vanuit die algemene kerk, beteken nie dat daar nie verskillende selfstandige gemeentes ontstaan en bestaan het nie. Dit is van die begin af duidelik. In Artikel 24 en 25 van die kerkorde van 10 Februarie 1859 (Bylaag A) word immers onderskeid gemaak tussen die Algemene kerkvergadering en die plaaslike gemeentes wat as selfstandige gemeentes bestaan.

Artikel 24: "Zoolang de gemeenten nog weinig zijn, zullen er tweederlei kerkelijke zamekomsten zyn, namelyk de kerkeraad en de algemeene kerkelijke Vergadering."

Artikel 25 bepaal wat op 'n algemene kerkvergadering hoort: *"... In de algemeene kerkvergadering zal men alleen behandelen, dat op den kerkeraad niet kon worden afgehandeld en dat tot de algemeene kerkvergadering behoort."* (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1.)

Hierdie onderskeid is ook in Nederland gemaak. Indien die verslae van onder andere die Sinodale Kommissie van die Christelik Afsgekeie Gereformeerde Kerk nagegaan word, is dit opvallend. In die verslag aan die Sinode van 1860 te Hoogeveen skryf die kommissie die volgende oor sake wat hulle hanteer het: *"Sommige hebben betrekking*

tot de geheele Kerk, andere tot eenige plaatselijke Gemeente of ook tot bijzondere leden.” (Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk, 1984:802.)

Uit die bronne is dit duidelik dat ds. Dirk Postma ook sodanige onderskeid gemaak het, naamlik dat kerk meer op 'n versamelnaam van selfstandige gemeentes dui, soos wat dit blykbaar die gebruik was in Nederland. In Artikel 4 van die notule van 11 Februarie 1859 te Rustenburg (Bylaag C), word besluit oor die grensverdeling van die gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek. Soos reeds vermeld, word besluit dat die gemeentes nie noodwendig volgens die burgerlike distrikte ingedeel moet word nie. Maar, dit gaan om die lokalisering van gemeentes, waar die bediening afgegrens word, sodat geen verwarring ontstaan nie en dit nie as afdelings van die algemene kerk gesien word nie. Prinsipieel word hier 'n ander weg as dié van die Nederduitsch Hervormde Kerk gevolg. In die wette en bepalings van laasgenoemde gaan dit nie om 'n fundamentele onderskeid tussen kerk en gemeente nie: “*Artikel 1. De Nederduitsch Hervormde Kerk bestaat uit alle Hervormde Gemeenten in Zuid Afrika.*” (Nederduitsch Hervormde Kerk, 1904:3.) Daar is reeds in hoofstuk 5 oortuigend aangetoon dat die uiteenloop van die twee paaie in die kerkregering nog duideliker is, wanneer die 1859-kerkorde die Algemene Vergadering as 'n meerdere vergadering beskryf, terwyl die Nederduitsch Hervormde Kerk die Algemene Vergadering as die hoogste bestuur beskryf.

Om dus verder op hierdie saak in te gaan, sal beteken dat die sentrale argument van hierdie studie, soos verwoord in die vorige ses hoofstukke, weer herhaal sal moet word. Daar is oorgenoeg aanduiding uit die primêre bronne dat gemeentes uit die staanspoor hulleself gehandhaaf het. Dit is hier waar teologies aangesny moet word in die uitklaar van die vroegste geskiedenis, en nie by die verwysings na en vanuit 'n algemene kerkopvatting nie. Die opvatting van 'n algemene kerk het hom desondanks in die verdere verloop van die geskiedenis gehandhaaf. Dit moet kerkhistories nog uitgeklaar word. Volledigheidshalwe word enkele pennestrepe in hierdie verband hieronder gemaak.

In 'n rapport oor die naam van die kerk besin Sinode 1955 van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika veral oor die gebruik van die woorde "gemeente" en "kerk". Na 'n studie oor die historiese gegewens word die volgende afleidings gemaak :

- a. dat hoewel die Kerk tydens sy totstandkoming nie 'n offisiële besluit geneem het oor die naam nie, uit die stukke tog genoegsaam blyk dat die naam Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika stilswyend aanvaar is;
- b. dat die offisiële naam van die Sinode in 1869 vasgestel is as *De Synodale Vergadering der Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika*;
- c. dat naas die naam 'Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika', vanaf 1862 ook gesprek is van die Gereformeerde Gemeentes sowel wat betref die Kerkorde as die Handeling van sinodes;
- d. dat dus sowel die naam Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika as die naam Gereformeerde Gemeentes in Suid Afrika in die kerklike lewe geyk is" (Acta, 1955:74,75).

Sinode 1955 besluit dan oor die naam van die kerk, naamlik of dit Gereformeerde Kerk of Kerke in Suid Afrika moet wees; ook of die naam van die plaaslike kerk deur die naam : "Gereformeerde Gemeente ... " aangedui moet word. In 1955 redeneer die Sinode: "Hoewel ons daarvan bewus is dat die naam streng gesproke *Kerke* moet wees, beveel ons tog die naam *Kerk* aan (met beklemtoning daarvan dat dié naam nie in kollegialistiese sin bedoel word nie) ... " (Acta, 1955:79). Die uiteindelijke besluit oor die saak is dat die amptelike naam van die Kerk "Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika" sal wees (Acta, 1955:78) en die naam van die plaaslike kerk sal nie as "gemeente" aangedui word nie, maar as : "Die Gereformeerde Kerk ... " (Acta, 1955:82). Dit is eers sedert 1985 dat die naam "Gereformeerde Kerke in Suid Afrika" die korrekte kerkbegrip weergee (Acta, 1985:477).³

³ Vir duidelikheid moet gemeld word dat daar nie 'n onderskeid tussen die woorde *gemeente* en *kerk* is nie. Snyman (1949: 1) maak dit duidelik : "Die woord 'kerk' kom in ons Afrikaanse Bybel nie voor nie, wel in die Belydenis en K.O. Wat die gebruik betref is daar geen verskil nie, vgl. Art. 4 K.O., waar 'kerk' en 'gemeente' albei gebruik word vir die plaaslike gemeente. In Ef.1:22 word gemeente gebruik vir die kerk in sy geheel." (Opmerking : Prof. Snyman verwys hier na die 1933-Afrikaanse Bybelvertaling.)

7.3 Samevatting

Hoofstuk 7 is die laaste hoofstuk van die navorsing oor die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Hierin is die benutting en funksionering van die begrippe “onzer Kerk” en “gesticht” (én hulle variante) goed nagegaan. Hierin is ook rekening gehou met die aard van die dokumente waarin dit opduik. Die amptelike kennisgewings aan die staat is as sodanig beskou en implisiet onderskei van bronne wat direk met betrekking tot die kerk gestaan het. Die doel was om seker te maak of daar, ten spyte van genoegsame aanduiding uit die bronne van die ontstaan van *gemeentes* in die Suid Afrikaanse Republiek, nie tog gewerk is met ’n algemene genootskaplike kerkbegrip nie. Uit die kritiese bespreking hiervan het twee sake duidelik geword:

(1) Ds. Postma was nie bedag genoeg daarop om teologies en ekklesiologies fyn te onderskei wat besig was om te gebeur nie. Hy het met ander woorde nie altyd en konsekwent met die uitgangspunt wat hy in die “Voorberigt” van die 1859-kerkorde aan die orde stel, tred gehou nie. Hy het inderdaad genootskaplike terminologie gebruik.

(2) Word hierdie genootskaplike terminologie in hulle konteks gelees, en ook verreken teen die horison van die totale gebeure tussen 1859 en 1863, is daar nie genoeg rede om hieruit die *dominerende* van ’n genootskaplike kerkbegrip te rekonstrueer nie. Die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom vóór 1863 is die mees sprekende bewys hiervan.

In hoofstuk 8 word in ’n omvattende gevolgtrekking die resultaat van die studie saamgevat.

HOOFSTUK 8

SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

In hierdie kort slothoofstuk word die gevolgtrekking waartoe die studie gekom het, bondig saamgevat. Die kernvraag aan die bronne was om die datum van ontstaan van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom vas te stel. Was dit in 1863, of was dit in 1859? Dit is dan ook gedoen, met teologiese en kritiese onderskeiding en interpretasie. Die studie het vasgestel dat dit 1859 is.

Teen hierdie tyd moet dit ook duidelik wees dat daar veel meer in die spel gekom het as net die uitklar van 'n datum van ontstaan. Beide datums wat in die kerkgeskiedskrywing as die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom geïdentifiseer is, staan direk in verband met 'n kerkbegrip wat destyds die datum sou bepaal het. Diegene wat 1863 as die datum van ontstaan huldig, meen dat die eerste jare waarin die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 'gestig' is, gekenmerk word deur 'n oorkoepelende algemene kerkbegrip. Daar is 'n algemene kerk gestig, waarvan die plaaslike gemeentes as wyke of onderafdelings gefunksioneer het tot 1862. Eers toe is die selfstandige gemeentes as gemeentes gevorm. Vandaar die datum 1863. Hierdie algemene kerk word gewoonlik met die *kollegialisme* in verband gebring. Na ons oordeel sou 'n beter tipering *genootskaplik* wees, omdat dit kerkhistories verband hou met die genootskaplike begrip van die kerk soos gestruktureer in die onderskeie Algemene Reglemente in Nederland en Suid-Afrika gedurende die 19de eeu. Kollegialisme is ingebed in die Duitse en protestantse sisteem waarvolgens '*Landeskirchen*' ingerig word.

Die keuse vir 1859 draai die teologiese argument weer op sy kop. Dit het nie om 'n algemene genootskaplike kerkinkleding gegaan nie, maar om die totstandkoming van plaaslike gemeentes, wat in 'n Algemene Kerkvergadering saamgekom het. In hierdie opsig het 'n presbiteriale ontplooiing van die kerklike lewe na vore gekom: die een gemeente na die ander. Telkens met 'n eie kerkraad. Uit die primêre bronne is

geargumenteer dat dit inderdaad plaasgevind het. Daarom is 1859 aangewys as die jaar waarin die Gereformeerde Kerk Potchefstroom ontstaan het.

Die navorsing het ook uitgewys dat dit nie so eenvoudig is om die jare 1859-1863 kerkhistories en teologies netjies in een van twee kanne en kruike, naamlik 'n genootskaplike of 'n presbiteriale, te kry nie. So laat die kerkgeskiedenis hom nie oorvertel nie. Aan die hand van 'n teologies-kritiese ondersoeking van die bronne is die keuse vir 1859 uit die primêre bronne enersyds gegrond, maar is hierdie bronne ook krities getoets aan die gereformeerde belydenis. Daarom is deurgaans met aantekeninge op opvattinge en uitgangspunte gewys wat hiermee in stryd gekom het. Die begrippe 'stigting' en 'Algemene Kerkvergadering' is in hierdie verband byvoorbeeld uitgelig. Presies om hierdie rede was dit 'n uitgangspunt om nie met kerklike vooroordele die vroegste geskiedenis so te rekonstrueer dat die 1859-1863 gebeure as 'n model van 'suiwer kerkstigting' voorgehou is nie.

Die studie loop uit op ten minste drie belangrike gevolgtrekkings. Die eerste staan in verband met die 'stigtingsdatum' van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Die tweede fokus op die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Dertens word enkele aantekeninge gemaak oor die teologiese belang van 'n ontstaansdatum. As dit nie belangrik was nie, sou hierdie studie geen waarde gehad het nie.

8.1 Die 'stigtingsdatum' van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika

'n Teologiese en kerkhistoriese verstaan van die gebeure van 10 tot 14 Februarie 1859 dui daarop dat hierdie tydperk 'n proses was waartydens die grondslag gelê is vir die ontstaan van gemeentes in die Suid-Afrikaanse Republiek. Wanneer daar uitgegaan word van die presbiteriale beginsel dat die dienste die kerk voorafgaan, is dit duidelik dat die Gereformeerde Kerk Rustenburg op 11 Februarie 1859 ontstaan het. Die verkiesing en bevestiging van 'n ouderling en diaken vir Mooirivier/Potchefstroom op 12 Februarie 1859, asook die aanwys by "provisie" van 'n ouderling en diaken vir Pretoria,

is duidelike aanduidings dat die besluit oor die verdeling van grense tussen die onderskeie gemeentes of distrikte (artikel 4 van die notule op 11 Februarie 1859) konkrete beslag kry. Vir die kerkgeskiedskrywing en die herdenking van historiese datums, sou dit meer korrek wees om *10 tot 14 Februarie 1859* aan te dui as die datumgleuf waarop *“De geloovigen, die zich in de Z.A. Republiek hebben vereenigd tot eene Gereformeerde Kerk, zoo als die zich te Dordrecht in 1618 en 1619 heeft geopenbaard, hebben zich in hunne eerste zamenkomst geroepen geacht eene openlijke verklaring van hun geloof en godsdienst af te leggen, gelyk zy door dezen doen; ten einde een ieder hen kenne, en, die zich by die kerk wil voegen, wete wat ze gelooft en belydt ...”* (Kennisgewing van die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek soos in die Staatskoerant van 18 Februarie 1859: *In: Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1959:355*). Om met 'n enkele 'stigingsdatum' te werk, is om te min te sê.

Die onderskeie kerklike vergaderings wat gedurende hierdie vyf dae plaasgevind het, is voorafgegaan deur 'n Kerkorde wat rigting in die pioniersomstandighede gegee het. Alles het nie haarfyn volgens die Kerkorde gebeur nie. Hoogstens moet ons sê dat die Algemene Kerkvergadering in terme van die Kerkorde, plaaslike gemeentes se bestaansreg erken het, deurdat kerkrade uit en vir mense wat van ander distrikte teenwoordig was, op 'n ordelike wyse verkies en in die amp bevestig is.

8.2 Ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom

Volgens Spoelstra (1963:172) was daar een gemeente, naamlik Rustenburg in die Suid-Afrikaanse Republiek en “die stigting van die kerke Pretoria, Potchefstroom, Waterberg, Soutpansberg en Lydenburg kan nie voor 1863 gestel word nie.” In die lig van navorsing van hierdie studie, kan die stelling nie aanvaar word nie. Die opmerking van ds. Dirk Postma in sy vyfde rapport (8 Junie 1859) aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk, naamlik: *“(Uit de andere districten waren hier ook vertegenwoordigers, maar de aanstelling van kerkeraden daarvoor werd uitgesteld totdat wij in die districten zelve komen - dat nu ook het eerste werk zal zijn en de*

kerkeraad, volgens onze kerkorde, van eene gemeente, die wordt opgerigt, zelve moet verkozen worden),. (HUA: Nr 75. Postma, 8 Junie 1859:16.) bevestig dat hyself die ontstaan van selfstandige gemeentes in 1859 in ander regeringsdistrikte as 'n noodwendige gevolg van die gebeure te Rustenburg gesien het. Die Gereformeerde Kerk Potchefstroom het dus in die jaar 1859 ontstaan.

Op watter *datum* het die gemeente Mooirivier/Potchefstroom ontstaan?

Ons kan aanvaar dat met ds. Dirk Postma se besoek in April of later in 1859 aan Potchefstroom, die gemeente of distrik Mooirivier (Gereformeerde Kerk Potchefstroom) as gemeente bestaan het. Uit die notule van die Tweede Algemene Kerkvergadering te Rustenburg (16 April 1859), is dit duidelik dat daar reeds in April twee ouderlinge en twee diakens was vir (gemeente) Mooirivier.

Daarby is daar 'n datum en tyd bekend waarop die eerste kerkraadslede vir Mooirivier bevestig is, nl. die middag van 12 Februarie 1859. Die kerkraadslede is volgens die notule te Rustenburg van 11 tot 14 Februarie 1859 nie deur die gemeente Rustenburg verkies nie, maar deur die 36 lidmate van Mooirivier wat daar op Rustenburg teenwoordig was. Dit is gedoen volgens artikel 18 van die Kerkorde soos goedgekeur op 10 Februarie 1859. In die Kerkorde reël Artikel 32 dat "*In elke gemeente zal een kerkeraad zijn, bestaande uit de dienaren des Woords en ouderlingen.*" (Bylaag A.) In Artikel 18 van die Kerkorde (Bylaag A) word die wyse van verkiesing van ouderlinge en diakens beskryf. "*Elke gemeente zal zooveel ouderlingen en diakenen hebben als het haar zelve goeddunkt. Daar geen kerkeraad bestaat, kiest de gemeente onder de leiding van eenen leeraar. Vervolgens worden ouderlingen en diakenen verkozen door den breeden Kerkeraad*" en verder "*De kerkeraad kan ook een dubbeltal aan de gemeente voorstellen, ten einde de mans leden daaruit dan eene verkiezing doen.*" Indien die notule van 11–14 Februarie 1859 te Rustenburg (Bylaag C) nagegaan word,

is dit presies die wyse waarop kerkraadslede van distrik Mooirivier op 12 Februarie 1859 verkies is deur die lidmate van Potchefstroom/ Mooirivier (gemeente) self.¹

In die Dordtse Kerkorde van 1618 en 1619, word in Artikel 38 bepaal dat waar die aantal ouderlinge klein is, diakens by die kerkraad gevoeg word. "...dit moet egter altyd gedoen word waar die aantal ouderlinge minder as drie is" (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1998:21). Die Kerkorde bepaal slegs, "minder as drie" en nie die minimum nie. Jansen (1952:176) redeneer soos volg: *"In de regel moet een kerkeraad uit minstens drie leden bestaan, naar de oude stelregel: tres faciunt collegium d.i. drie vormen een college, bijv. twee ouderlingen en een diaken, of één predikant en één ouderling en een diaken. Alleen wanneer bij aftreding wegens vertrek enz. de kerkeraad niet meer aangevuld kan worden, moet men tijdelijk wel toelaten, dat de kerkeraad uit twee personen bestaat. Daarom staat er in het tweede deel van het artikel, dat in kleine gemeenten, waar het getal ouderlingen op minder dan drie is bepaald, bijv. op twee (of des noods tijdelijk op één), de diakenen bij de kerkeraad genomen moeten worden, want een kerkeraad moet uit minstens drie personen bestaan."* Spoelstra (1989:236) skryf: "Wanneer daar drie of meer ouderlinge (waarvan een 'n diaken mag wees) dien, kan daar 'n kerkraad ingestel word en funksioneer daar 'n komplette kerk." Hierdie gereformeerde uitgangspunt het ook deurgewerk in die eerste kerkrade.

Na die verkiesing en bevestiging van 'n ouderling en diaken vir *distrik Mooirivier* op 12 Februarie 1859, het ons twee kerkraadslede vir die distrik Mooirivier, te wete oudl. P.J.W Schutte en diaken Adr. Venter. 'n Tweede ouderling en diaken is teenwoordig tydens die Tweede Algemene Kerkvergadering te Rustenburg op 16 April 1859. Hulle

¹ Wat die Gereformeerde Kerk Lydenburg betref, geld ook besondere omstandighede. Ds. M.P.A. Coetsee skryf die volgende oor die stigting: *"Dienzelfden namiddag werd de Gemeente te Lijdenburg gesticht; tot Ouderling werd verkoren M.P.A. Coetzee (schrijver dezes) en tot Diaken D.C.P. Coetzee, mijn Broeder."* (Postma, 1905:224.) Vir die broeders was een ouderling en een diaken, tesame met die konsulent, voldoende om tot gemeentestigting oor te gaan. Die besondere omstandighede van die eerste jare moet in ag geneem word. Ds. Dirk Postma is die enigste predikant in die Suid-Afrikaanse Republiek. As predikant van Rustenburg tree hy op as "konsulent" van al die gemeentes wat ontstaan in die Suid-Afrikaanse Republiek, asook die Oranje Vrystaat en die Kaapkolonie. Dit word ook bevestig in die eerste notule van 11-14 Februarie 1859 dat die Eerste Algemene Kerkvergadering hom die opdrag gee om deur die Suid-Afrikaanse Republiek te reis.

is op 20 Maart 1859 in die “*distrik Mooirivier*”, wyk Schoonspruit, verkies en bevestig (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:20) volgens Artikel 18 van die Kerkorde wat op 10 Februarie 1859 aanvaar is.

Hierdie situasie rakende die getal ouderlinge het tot en met 17 April 1863 nie verbeter nie. In die notule van 17 April 1863 word met die konstituering van die “*Kerkeraad Vergadering*” die volgende ouderlinge en diakens genoem, saam met Ds. D. Postma: Ph. Schutte en F de Bruin as ouderlinge; Petr. Venter, as diaken en G. v. Vuuren as diaken *op togt* (Bylaag B).

Die voorneme van ds. Dirk Postma, soos beskryf in die vyfde verslag aan die Sinodale Kommissie, om die verkiesing (Artikel 18 van die 1859-Kerkorde) van ’n kerkraad vir gemeente (distrik) Mooirivier/Potchefstroom, het die naweek van 20 Maart 1859 in die wyk Schoonspruit, distrik Mooirivier, werklikheid geword. Dit moet as die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom aanvaar word. Diegene wat tot die dienste geroep was, en as sodanig op Rustenburg in die openbaar bevestig is, het gesorg vir die bediening van Woord en sakrament. Vanuit hierdie bediening het die plaaslike gemeente homself gevind. Die oomblik as hierdie gebeure as ’n daad van ‘stigting’ beskryf moet word, word dit wat Christus op sy manier doen, in die skadu gestel. Daarom is in hierdie studie eerder konsekwent van ’n ontstaansdatum gepraat.

8.2.1 ’n Kort oorsig oor die naamsverandering: Van Mooirivier na Potchefstroom

Potchefstroom is in November 1838 deur Hendrik Potgieter as eerste Emigrantedorp noord van die Vaalrivier aangelê (Badenhorst, 1939:9). Oor die naam skryf Badenhorst (1939:17,18): “Die naam Mooirivier of Mooiriviersdorp is ook dikwels gebruik, tewens ook Vryburg; die laaste is die naam wat Andries Pretorius aan Potchefstroom gegee het na die Sandrivierkonvensie. Vryburg is egter selde gebesig. Die offisiële naam was Potchefstroom, soos ds. D. van der Hoff reeds in 1853 getuig het. *‘Na een moeilijke reis met drie wagens, gedurende drie weke, ben ik den laasten Mei op de plaats mijner*

*bestemming aangekomen, dat is te zeggen op het dorp Potchefstroom, alias Mooirivier, alias Vrijburg; de officieele naam is Potchefstroom’.*²

Hendrik Potgieter en sy mense het aanvanklik “omtrent sewe myl bokant die teenswoordige Potchefstroom, gevestig op die plek wat nou as Ou Dorp bekend is”. (Potgieter en Theunissen, 1938:114.) “Ou Dorp was gedurende 1839-1841 die middelpunt van die Potgieter-trek. In 1841 was die dorpsvoor van die nuwe aanleg klaar en het die Emigrante Ou Dorp verlaat en daarheen getrek. Die nuwe plek het die naam Vryburg gekry, maar was ook as Mooiriviersdorp bekend. Die inwoners het ook byna van die staanspoor af die plek, ter ere van hul leier of chef, Potchefstroom genoem. Die laaste naam het hom op die duur gehandhaaf.” (Potgieter en Theunissen, 1938:115.)

Met sy reis na die Sinode 1863 beskryf ds. J. Beijer die dorp so: “ *21 Mei. ‘s Morgens, gingen we onze reis, weder biddende voortzetten; zoo langs de plaats Tijgerfontein, over Loopspruit, tusschen twee gebergten door, over vlakke velden, zoo door Mooirivier, op het dorp Potchefstroom, gemeenlijk Mooirivier genoemd. Potchefstroom, is zekerlijk eene van de grootste dorpen in Zuid-Afrika en eene der bevoorregste, wat water betreft; want zij is gelegen aan eene der fraaiste stroomen, ja wordt door dezelve doorsneden, vandaar de zoo groote waterërven, en is vol geboomte en goede tuinen, èn - heeft grooten handel. Dagelijks komen er wagens op de markt, met allerlei soort van producten; de voornaamste daarvan, zijn koorn en meel, leder en tabak, ivoor en struisvederen; doch weinig wol, in vergelijking van den Oranje Vrijstaat en de Kaapkolonie; zij is zeer groot, wanneer men de regtlijnige straat door gaat, is zij meer dan 1 uur lang; doch de huizen, zijn voor het meerendeel, armoedig gebouwd, alsmede vele ringmuren der tuinen, in een’ slechten staat en alle van klei gemaakt; zij is gelegen 7 uur ten noorden der Vaalrivier, 320 uur van de Kaapstad, 240 uur van Port Elisabeth, en plm. 100 uur van Reddersburg.*

² Die naam Mooirivier as alternatief vir Potchefstroom kom ook in die notules van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika voor. Die volgende dien as voorbeeld: “*Vierde Algemeene Kerkvergadering gehouden te Mooirivier den 26 sten December 1855 en volgende dag.*” In die notule word ook verwys na die “*kerkeraad van Mooirivier.*” (NHKA: Notule Algemene Kerkvergadering.)

Moorivier, heeft eigenlijk haren oorsprong uit fonteinen; want zij ontspringt op drieërlei plaats, wel 14 uur ten noorden van Potchefstroom, alhier oogen genoemd, en twee derzelve, ontstaan weder uit Wonder- en Holfontein; haar water is zilverwit, ...” (Beijer, 1864:10,11). Die inwonertal van Potchefstroom of Moorivier beloop teen ongeveer 1855 al sowat 2,000 (Potgieter, 1955:61).

In die notuleboek (GKSAA: Rustenburg, Notuleboek 1859-1863. 1.1.1) van die Gereformeerde Kerk te Rustenburg en die Algemene Vergaderings van die Gereformeerde Kerk in die Suid-Afrikaanse Republiek word konsekwent melding gemaak van die naam Moorivier of distrik Moorivier. In die eerste afsonderlike notule van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom op 17 April 1863 (Bylaag B) is die opskrif: “Kerkeraadvergadering den 17 April 1863.” (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863-1866 1.1.1). Die lidmateregister en die doopboek wat in 1863 begin, is albei van “*der Gereformeerde gemeente in het district Moorivier*”.

Wanneer het die naam verander na Gereformeerde Kerk Potchefstroom?

Vanaf 17 April 1863 word in die notules van Gereformeerde Kerk Potchefstroom steeds verwys na Moorivier of distrik Moorivier. Daar word wel op 17 April 1863, Artikel 8 (Bylaag B) besluit om op Potchefstroom kerk te hou: “*Over de Kerkplaats. Wordt besloten, zoo de Heere wil, dat de gemeente over drie maanden op het dorp Potchefstroom zal vergaderen.*” (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863-1866 1.1.1). Hierdie besluit was ’n rigtinggewende besluit ten opsigte van die oprigting van die eerste kerkgebou. Vanaf 1859 is daar op verskillende plekke in die distrik Moorivier eredienste gehou en sakramente bedien. Ds. Postma vertel in sy verslag (HUA: Nr. 75. Postma, 8 Junie 1859:20) by die inskrywing 18 Maart 1859 van sy arbeid te Schoonspruit, wat ’n wyk van distrik Moorivier was: kategese, voorbereidingspreek, doop, belydenisaflegging en verkiesing van ’n ouderling en diaken. Op 20 Maart 1859 bedien hy die nagmaal en bevestig ’n ouderling en diaken. Vanaf Schoonspruit vertrek hy na Potchefstroom en preek daar in die huis van H. Bosman.

In sy dagboek/memoriaal meld ds. Postma, net meer as 'n jaar later op 18 Maart 1860, die volgende: *“den 18 (Zond.) ... Nu zouden wij anders te Potchefstroom kerk gehouden hebben, maar, door dien mannen van name bedreigingen deden, had de ouderling het beter geoordeeld dit aan Schoonspruit te bestellen.”* (PV: Band 2:7.) Soortgelyke bedreiging word op 17 Julie 1862 nader omskryf. Landdros J.S. Steyn was sterk gekant teen die hou van eredienste deur ds. Postma. “Steyn het gedreig om die huis van die weduwe Lombard, waar Postma 'n diens sou hou, af te brand indien die Gereformeerdes daarmee voortgaan.” (Vergeer en Du Plooy, 2008:162.) Die oorspronklike brief is in die Postma versameling opgeneem (PV: Band 6/2. Dok. 123A:379).

In die notule van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom, gedateer 18 Julie 1863, word steeds gehou by *“deze gemeente van Mooirivier”* (Artikel 4). Op 'n buitengewone kerkraadsvergadering gehou op 18 November 1863, word 'n brief goedgekeur waarin aansoek gedoen word om kerkgrond.³ *“Weledele Heer! De kerkeraad der Gereformeerde gemeente van het distr. Mooirivier .. .”* (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863-1866 1.1.1). Terloops, die besluit om die *“kerkplaats”* te vestig op Potchefstroom sou uitloop op die bou van die eerste kerk en die ingebruikneming daarvan op 12 Januarie 1867. Die notule van 5 Februarie 1864, (artikel 3) vermeld dan ook dat die regering op aanbeveling van die landdros van Potchefstroom, versoek word om toekenning van grond vir die bou van 'n kerkgebou. In die versoek word die gemeente beskryf as *“...Gereformeerde gemeente van het district Mooirivier ... van het dorp Potchefstroom ...”*. (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863-1866 1.1.1.) Potchefstroom' begin dus sy verskyning in die notules maak. By die *“Openbare bijeenkomst van kerkeraad en gemeente van de Gereformeerde gemeente uit het distr. Mooirivier te Potchefstroom, den 2 Junij 1864”* is dit ook die geval.

³ Die argument van Spoelstra (1963:172, voetnote) dat: *“(iv) Die kerkplaas en aansoek om kerkgrond was altyd onlosmaaklik aan 'n gemeentestigting verbonde”* skep 'n probleem. Selfs al sou ons aanvaar dat 'gemeentestigting' op 17 April 1863 plaasvind (wat nie die geval is nie), word aansoek om kerkgrond eers in Julie 1863 gedoen. Stawende bewys is juis die brief aan die Uitvoerende Raad gedateer Julie 1863. Hierdie aansoek word geteken deur lidmate van die gemeente, maar ook deur *“...andere Burgers, die wel noch niet tot de Gemeente behooren, ...”* (NA: S.S. 49 R. 555 63). In die notule van 2 Junie 1864 (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek 1863-1866. 1.1.1) word aangeteken dat verlof gegee is dat 'n kerk gebou kon word.

'n Merkwaardige verandering vind plaas in 'n notule van die Kerkraad "*met eenige burgers van dit dorp*", gehou op 1 Mei 1865. Klaarblyklik gaan dit hier om 'n Boukommissie wat in verband staan met "*De kerkeraad der Gereformeerde gemeente te Potchefstroom ...*" Op 27 Oktober 1866 is die opskrif van die nuwe notuleboek wat verder gebruik word soos volg: "*Notulen der kerkeraadvergaderingen van de gemeente Potchefstroom van af den 27 Oktober 1866.*" (GKSAA: Potchefstroom, Notuleboek. 1.1.2.) Die eerste notule in hierdie notuleboek se opskrif is: "*Notulen van den Kerkeraadvergadering van de Gereformeerde Gemeente te Potchefstroom.*" Daarmee het die naamsverandering hom voltrek.

Samevattend: Die aanduiding *distrik Mooirivier* word tot ongeveer 1865 nog gereeld gebruik as aanduiding van die gemeente Mooirivier.⁴ 'n Goeie rede vir die geleidelike naamsverandering is dat die eerste kerkgebou in Potchefstroom in daardie tyd (1866) opgerig word en amptelik op 12 Januarie 1867 in gebruik geneem is. Die plan van die Ou Kerkie word in die notule van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom/Moorivier, gedateer 1 Mei 1865, so beskryf: "*Het plan van de kerk, buitenwerk 50 bij 20 vt. en hoog 15 v. onder de balken. Klipfondament één voet boven den grond en overigens van gebrande steen.*"⁵ Teen 1866 was die naam Potchefstroom gevestig en het die naam Mooirivier al hoe meer slegs verwys na die pragtige riviertjie met sy wilgerbome wat deur die mooi dorp vloei.

8.3 Ontstaansdatums teologies en ekklesiologies beskou

Reeds in Hoofstuk 1 is klem daarop gelê dat hierdie studie nie 'n blote soektog na 'n 'stigingsdatum' is nie. Wanneer die kerk van ons Here Jesus Christus in die gesigsveld tree en daar 'n orde en bediening aan die lig kom, gaan dit in die eerste plek om sy werk. Daarin bepaal die Woord en die Gees wat Hy vergaderend, beskermend en onderhoudend in hierdie verband doen. Vanuit hierdie konfessionele oorweegrede het

⁴ In die Acta van Sinode 1869 met die konstituering (1869:5) en die Almanak van 1872 (Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika, 1871:43) word die naam "Gemeente Potchefstroom" reeds gebruik. In artikel 91 van Acta 1869 kom 'n vraag van die gemeente aan die orde en dan word genotuleer: "*Gevraagd door den kerkeraad der gemeente Mooirivier.*" (Acta 1869:23.)

⁵ Vir meer besonderhede word verwys na die artikel van Van Vuuren in die feespublikasie: Gereformeerde Kerk Potchefstroom 1863-1988:32.

die navorser dus konsekwent vermy om van die 'stigting' van die kerk te praat, of om 'n 'stigtingsdatum' te identifiseer. Dit is begrippe wat tuishoort by 'n genootskaplike verstaan van die kerk as 'n (religieuse) instelling van die samelewing. Wat dus by Schoonspruit in Maart 1859 gebeur het toe die Woord en sakramente bedien is, staan in verband met die hoor van die stem van die Goeie Herder. Immers, Christus 'stig' nie sy kerk nie. Hy 'herstig' dit ook nie. Oor hierdie aangeleenthede praat die Bybel en die gereformeerde Belydenis anders. Vir die doeleindes van hierdie studie is aansluiting gevind by die Heidelbergse Kategismus, met name by die werkwoorde vergader, beskerm en onderhou. In hierdie begrippe kom die katolisiteit van die kerk van Christus na vore. Daarom is wat aan die Schoonspruit gebeur het, nie verhef tot die enigste 'openbaring' van die ware kerk nie.

Hierdie sekerheid gee vir die kerk 'n besondere troos. Dit is God wat die kerk in die woestyn vir 'n vasgestelde tyd (*kairos*) versorg (Openb. 12:14). Die Heidelbergse Kategismus bely juis hierdie beskerming en bewaring van die kerk in antwoord 54: "Dat die Seun van God uit die hele menslike geslag vir Hom 'n gemeente wat tot die ewige lewe uitverkies is, deur sy Gees en Woord in die eenheid van die ware geloof van die begin van die wêreld af tot die einde toe vergader, beskerm en onderhou en dat ek daarvan 'n lewende lid is en ewig sal bly."

Dit is vanuit hierdie perspektief dat die *ontstaansdatum* ook 'n *gedenkdatum* kan word. En, by die herdenking moet die *bediening* van die Woord van die Here aan die geskiedenis (ook die skeefgroei daarin) aan die woord kom. Dit wat Christus begin het, handhaaf Hy op dieselfde manier.

8.4 Konklusie

Hiermee het ons aan die einde gekom van ons vasstelling van die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Wat sit daar nie alles in die datum van ontstaan van 'n plaaslike kerk nie? Menslike gebreke? Beslis. Maar ook: Christus hou self sy kerk in stand. Aan Hom die dank.

BYLAAG A

Kort Voorberigt:

Heil den lezer!

Het is mij van onze algemeene kerkvergadering opgedragen deze kerkorde te laten drukken, ten einde elk kerkeraadslid gemakkelijk een exempl. daarvan kan ter hand gesteld worden, en ook belangstellende leden zich daarvan met geringe kosten kunnen bedienen.

Nu had ik het anders niet noodig geacht er een voorberigt by te schrijven; want het eerste artikel van de kerkorde zelve, zegt duidelijk waarvan de kerkorde handelt. Men lette daar wel op! Maar omdat ik ook zoo gaarne wil, dat men het laatste artikel goed versta, werd het mij toch eene behoefte een enkel woord voorop te zenden.

De lezers van deze kerkorde zien uit het eerste Art. waarover de kerkorde zal handelen, en, in het laatste, zien zij, dat de kerk zelve het regt heeft zulk eene kerkorde steeds naar de omstandigheden, in welke de kerk verkeert, te wijzigen en te veranderen. Namelijk de opzieners der kerk, algemeen vergaderd, om over de belangen der kerk te raadplegen, hebben daartoe het regt.

Maar die wijzigen en verandering van de kerkorde ziet niet op het wezenlijke deel derzelve, dat de besturing der gemeente naar ons word bevat, maar dat ziet op zaken, die door de opzieners naar de omstandigheden van land en kerk moeten geregeld worden. Dit, en dit ook vooral wenschte ik elk zoo gaarne onder het oog te brengen, opdat men het goddelijke altoos van het menschelijke onderscheide. Want, o, zoo ligt, ziet men wat menschelijk is, voor Goddelijk aan, en nietige gebruiken die op zich zelve genomen geheel menschwillige zaken zijn, acht men

dan by zulkeene vergisting voor goddelijke instellingen. En zulk eene vergisting, wanneer die ook in opzieners valt en hen misleidt kan eene vervolging tegen de vromen te weeg brengen, ofschoon zij naar 's Heeren woord leven. Het is dan mijn vriendelijk verzoek, dat men, om de Gereformeerde Kerkregering wel te verstaan naauwkeurig met elkander vergelijkte, het eerste en het laatste Art. dezer kerkorde en daarna leze Art. 7 van onze Geloofsbelijdenis. En alzoo alles toetse en beproeve aan de H. Schrift; opdat men behoed blijve van ooit menschelijke verordeningen, bij eene groote vergisting voor goddelijk te houden; en men nimmer de gewoonte boven de waarheid Gods achte!

Tevens maak ik de opmerking, dat men bij het huwelijk met de kerkorde moet handelen, wat sommige omstandigheden betreft naar de Constitusie van zijn land. Naardien de overheid doorgans daarin ook een deel heeft.

Eindelijk druk ik den wensch mijns harten uit, en het is mijne innige bede, dat Gods H. Geest, zou zweve over de kerk, over voorgangers en leden, ja, zoo wone en werke in hunne harten, dat de kerkorde minder noodig zij, althans niet om straffen toe te pasten.

Laat ons dan altijd veel om dien H. Geest bidden tot onze verlichting, heiliging, en leiding. Dit is het wat ik U beminde lezer! boven alles raad. En ben alzoo Uw DW Dienaar in Christus.

D. Postma V.D.M
(Junij 1859)

Dat was gezonden met de copie voor den druk, maar die gedrukte zijn nooit ter hand gekomen.

D. Postma.

**KERKORDE VOOR DE GEREFORMEERDE KERK IN DE ZUID
AFRIKAANSCH REPubLIEK,
zooveel mogelijk gevolgd naar de Kerkorde der Synode, gehouden te
Dordrecht, in Nederland, in de jaren 1618 en 1619.**

**Aangenomen en vastgesteld in onze eerste algemeene kerkvergadering
van heden den 10 Febr. 1859, gehouden te Rustenburg.**

Art. 1.

Om goede orde in de gemeenten van Christus te onderhouden, zijn noodig de diensten, zamenkomsten, opzigt der leer, de Heilige Sacramenten, Stichtelijke gebruiken en de christelijke straf.

Art. 2.

De diensten zijn drierlei : Der dienaren des Woords, der ouderlingen en der diakenen.

Art. 3.

De bediening des Woords en der H. Sacramenten wordt alleen betracht door hen, die daartoe wettiglijk beroepen zijn.

Art. 4.

De wettelijke beroeping dergenen, die te voren niet in dienst geweest zijn, bestaat:

Ten eerste, in de verkiezing van een bevoegd persoon, die zijne wettige papieren kan vertoonen. En deze verkiezing geschiedt door den breeden kerkeraad met voorweten van de algemeene vergadering.

Ten andere, in de examinatie, of onderzoeking beide der leer en des levens. In dit onderzoek zal, zoolang er nog zoo weinig gemeenten bestaan, geschieden door de algemeene kerkvergadering.

Het onderzoek kan maar alleen zijn naar zijne overeenstemming met de belijdenis des geloofs en of de attestatien eene goede getuigenis van zijn christelijk leven geven.

Ten derde, in de openlijke bevestiging voor de gemeente, na behoorlijke bekendmaking in de gemeente, en na de onderteekening van de formulieren van eenigheid der Gereformeerde Kerk, alsook van de figerende kerkorde.

Deze onderteekening kan geschieden in de algemeene vergadering en anders ook in den kerkeraad, altoos op een en dezelfde lijst, zoolang de kerk nog niet in klasjen is afgedeeld. De onderteekening van de kerkorde zelve is een bewijs van zijne instemmen met dezelve, en die van de formulieren van eenigheid, geschiedt onder het daartoe gebruikelijk formulier.

De bevestiging zal geschieden met oplegging der handen, zoo iemand dit te voren nog niet is geschied, alles naar het formulier daartoe in de Gereformeerde Kerk gebruikelijk.

Art. 5.

Aangaande de genen, die te voren reeds in de Gereformeerde Kerk gediend hebben, zal wel de zelfde orde in het beroepen en bevestigen worden gehouden, maar zal de algemeene kerkvergadering zich te vrede stellen met voldoende attestatien van zijne leer en leven van de kerk, die hij gediend heeft.

Art. 6.

De algemeene kerkvergadering heeft het regt ook personen, die zij voor het predikambt bekwaam vindt, te ordenen en te zenden om de kerk in het gemeen te dienen, zoo ze zich daartoe geroepen acht, of het zij ook om Gods koningrijk uit te breiden.

Art. 7.

Die als leeraar uit eene andere kerkelijke gemeente tot de onze overkomt, zal men met alle bescheidene zorgvuldigheid en voorzigtigheid an acht nemen.

Art.8.

De dienaar des Woords mag zijne gemeente niet verlaten noch eene andere aanvaarden zonder wettige losmaking van den breeden kerkeraad der gemeente, die hij dient, en hier van moet hij de wettige getuigenis vertoonen eer hij in de nieuwe gemeente kan bevestigd worden.

Art. 9.

Aan de andere zijde zal de kerkeraad zorgen voor het onderhoud van den leeraar. Ook wanneer hij door ziekte, ouderdom of andere onschuldige gebreken buiten staat is zijn dienstwerk te verrigten. Insgelijks ook zijne weduwee en wezen.

Art. 10.

De leeraar mag ook zijne bediening niet nalaten zonder bewilliging des kerkerads. Dan in een onvoorziens geval.

Art. 11.

De leeraar uit eene andere gemeente mag ook niet in eene andere gemeente de bediening vervullen zonder toestemming van den leeraar dier gemeente en bij afwesigheid van dien, zal hij dit van de ouderlingen moeten hebben.

Art. 12.

Dienzelfden regel zal men ook houden omtrent eenen leeraar van eene andere christelijke gezindte.

Art. 13.

Het ambt van de dienaren des Woords is: In de betrachtting van't gebed en de prediking des Woords aan te houden, de sacramenten te bedienen, op hunne medebroeders, ouderlingen en diakenen, mitsgaders op de gemeente goede acht te geven, en, wanneer het noodig is, met de ouderlingen de kerkelijke tucht uit te oefenen en te zorgen, dat alles in Gods gemeente met orde geschiede, naar 's Heeren Woord.

Art. 14.

De dienaren des Woords zijn allen gelijk in rang en waardigheid.

Art. 15.

De dienaars zullen hun best doen, om ook anderen op te leiden tot de H. dienst. En, als het kan, zal de algemeene kerkvergadering uit de bekwaamste en die in hunne godzaligheid en regtzinnigheid niet verdacht zijn, eenigen verkiezen tot profesjoren voor eene Theologische School. Zoolang deze niet bestaat, zal men zich van welvertrouwde Scholen buitenlands bedienen.

Art. 16.

Men zal trachten ook bekwame jongelingen uit ons midden te laten opleiden. En die zelft, bij goede aanleg, geen genoegzame middelen had, zoude men op algemeene kosten kunnen bevorderen.

Art. 17.

De kerkeraden zullen, zooveel mogelijk, ook zorgen voor goede schoolmeesters en over de zelve het opzicht uitoefenen.

Art. 18.

Elke gemeente zal zooveel ouderlingen en diakenen hebben als het haar zelve goeddunkt. Daar geen kerkeraad bestaat, kiest de gemeente onder de leiding van eenen leeraar. Vervolgens worden ouderlingen en diakenen verkozen door den breeden kerkeraad. En zullen, na de vereischte bekendmaking aan de gemeente, met het daartoe gebruikelijk formulier bevestigd worden.

De kerkeraad kan ook een dubbeltal aan de gemeente voorstellen, ten einde de mans leden daaruit dan eene verkiezing doen.

Art. 19.

Der ouderlingen ambt is, behalve het geen reeds gezegd is in art. 13, opzicht te hebben, dat de dienaren des Woords, mitsgaders hunne mede broeders en de diakenen hun ambt getrouwelijk bedienen en de gemeente, zooveel mogelijk, te bezoeken, om bijzonder de lidmaten der gemeente te vertroosten en te onderwijzen en ook anderen tot de christelijke religie te vermanen.

Art. 20.

Der diakenen eigen ambt is, de aalmoezen en andere arme goederen naarstelijk te verzamelen en dezelve naar eisch van behoefte, met gemeen overleg, uit te reiken, zoo wel aan den vreemdeling als ingezetene, als de nood dat vordert. De benaauwden te bezoeken en te vertroosten en wel toe te zien, dat aan de andere zijde de aalmoezen ook goed besteed worden. Zij moeten van hunne administratie aan den kerkeraad jaarlijks rekening doen, en inzage, zoo dikwijls als die vergadering zit en het verlangt.

Art. 21.

De kerkeraad zal ook één uit zijn midden benoemen, die de administratie van de kerkelijke goederen waarneemt. En eenen tweeden die contra boek houdt van de ontvangsten voor Kerk en armen.

Art. 22.

Ouderlingen en diakenen zullen vier jaren dienen en alle twee jaren zal het halve deel veranderd worden, ten zij het profijt der kerk dit anders vereischt. De afgaanden zijn herkiesbaar; reden van versooning moeten gehoord worden.

Art. 23.

Gelijk het ambt der christelijke overheden is, de H. Kerkedienst in alle manier te helpen bevorderen, dezelve met hun voorbeeld hunne onderdanen aan te prijzen en de predikanten, ouderlingen en diakenen bij hunne goede orde te beschermen, evenzoo zijn alle dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen schuldig de gansche gemeente vlijtig en in alle opregtheid in te scherpen de gehoorzaamheid, liefde en eerbiediging die zij de overheid schuldig zijn. En dienen zelve daarin voor te gaan met een goed voorbeeld; ten einde een ieder

in het zijne in de vreeze des Heeren alle naarstigheid aanwende tot wering van alle wantrouwen en de goede eendragt tusjchen kerk en staat altoos bevorderd worde.

Kerkelijke zamenkomsten

Art. 24.

Zoolang de gemeenten nog weinig zijn zullen er tweederlei kerkelijke zamenkomsten zijn, namelijk de kerkeraad en de algemeene kerkelijke vergadering.

Art. 25.

In deze zamenkomsten zullen geene andere dan kerkelijke zaken behandle worden. En dat op kerkelijke wyse.

In de algemeene kerkvergadering zal men alleen behandelen, dat op den kerkeraad niet kon worden afgehandeld en dat tot de algemeene kerkvergadering behoort.

Art. 26.

Zoo iemand niet kan berusten in de uitspraak van eene mindere vergadering, die mag zich op eene meerdere beroepen, en hetgeen eindelijk door de algemeene Kerkvergadering met de meeste stemmen besloten wordt, zal voor vast en bondig gehouden worden, ten zij het bevonden worde te strijden tegen Gods Woord of ook tegen de artikelen der algemeene kerkorde, die dan figeert.

Art. 27.

Alle kerkelijke zamenkomsten zullen met gebed geopend en met dankzegging besloten worden.

Art. 28.

Die van de mindere tot de meerdere vergadering worden afgezonden zullen hunne geloofsbrieven vertoonen van degenen, die hen zenden, zoo niet de geheele kerkeraad tegenwoordig is. En dezen zullen alleen eene beslisjende stem hebben.

Art. 29.

In alle zamenkomsten zal, zoo mogelijk, bij den Praeses een Scriba benoemd worden, die naarstig zal opschrijven hetgeen waardig is opgetekend te worden.

Art. 30.

Het ambt van den Praeses is, voor te stellen en te verklaren het gene te verhandelen is, toe te zien, dat een iegelijk op zijne beurt spreke, en die zich tegen de orde gedragen, zal hij te regt wijzen, en zoo ze niet hooren, zal hij over hen de behoorlijke censuur laten gaan. Het ambt van den Praeses eindigt met de sluiting van de vergadering.

Art. 31.

De algemeene Kerkvergadering benoemt voor zich een algemeenen correspondent, n.l. een van de Leeraren, zoo er meer dan één zijn, anders is de eene de aangewezene persoon.

Tot dezen correspondent komen alle buitenlandsche zaken en die van elken kerkeraad, welke tot de algemeene Kerkvergadering betrekking hebben. Hij doet hiervan aan de algemeene Kerkvergadering verslag zoo vaak die zit, en oefent de correspondentie naar hare voorschriften en geeft aan elk, die het verlangt, binnen en buiten lands zoo veel mogelijk getrouwe inlichtingen. In den kerkeraad is de leeraar de praeses en correspondent.

Art. 32.

In elke gemeente zal een kerkeraad zijn, bestaande uit de dienaren des Woords en ouderlingen. De diakenen zijn verplicht den kerkeraad bij te wonen en met hun licht en raad hun te dienen, maar de ouderlingen hebben benevens de leeraren alleen eene beslisjende stem. De kerkeraad zal zoo vaak het noodig en mogelijk is zamen komen, daartoe door den leeraar opgeroepen. Ten minste vóór elke Avondmaals bediening, die, zoo mogelijk in elke gemeente elk vierendeels jaars zal gehouden worden.

Art. 33.

Insgelijke zullen de diakenen over hunne zaken vergaderen, waarbij zich ook de leeraar, zoo veel mogelijk, zal vervoegen.

Art. 34.

Tot de algemeene kerkvergadering, die geregeld alle jaren eens zal gehouden worden, zullen uit elke gemeente worden afgevaardigd twee ouderlingen met den leeraar, en bij gebrek van een leeraar, drie ouderlingen. De ouderlingen worden door de geheele vergadering benoemd, met gesloten briefjes. Zijn er meer dan een predikant in eene gemeente, die zijn alle geregtigd tot de algemeene vergadering en hebben beslisjende stemmen, behalve in zaken die hunne personen en gemeenten aangaan.

In deze vergadering zal een van de leeraren bij beurt of bij verkiezing voorzitten. Dezelfde zal echter niet tweemaal op elkander volgende verkozen worden, zoo er meer dan één zijn.

De Praeses zal aan elken kerkeraad afvragen: of zij hunne kerkeradsvergadering houden; of de kerkelijke tucht naar behooren wordt uitgeoefend; of de armen en scholen bezorgd worden. Ten laatste, of er ook iets is, waarin zij de hulp der algemeene kerkvergadering behoeven. En wat er verlangd wordt, moet in geschrift vertoond worden, behoorlijk onderteekend.

Bij het houden van de algemeene kerkvergadering zal ook ten minste door een der leeraren gepredikt worden, en kan het, ook het H. Avondmaal bedienen worden. En zullen de leeraren deze predikatie en bediening bij beurte doen.

De algemeene vergadering zelve bepaalt de plaats en den tijd harer zamenkomst.

Art. 35.

Tot den breeden kerkeraad behooren ook de oud-ouderlingen en oud-diakenen en in deze zamenkomst hebben allen eene beslisjende stem.

Van de leer, sacramenten en andere plegtige zaken.

Art. 36.

De dienaren des Woords Gods zullen vóór dat ze hunne bediening aanvaarden de formulieren van eenigheid der Gereformeeere Kerk, zoo als die te Dordrecht in Nederland , 1618 en 1619 zijn vastgesteld, onderteeken. Insgelijks de bij deze kerk figerende kerkerode.

Art. 37.

De Profesjoren van eene Theologische School zullen die zelfde formulieren onderteekenen. En schoolmeesters de belijdenis des geloofs.

Art. 38.

Geen lidmaat der Gereformeerde Kerk dezès land zal in het openbaar schrijven of iets doen herdrukken aangaande de leer, zonder approbatie van de commissie, die daartoe benoemd is door de algemeene kerkvergadering. Een woord in couranten is hier onder niet begrepen, doch zal elk voorzigtig zijn en de gemelde commissie zal daarop naauwkeurig letten.

Van den doop.

Art. 39.

Het verbond Gods zal aan de kinderen der christenen met den doop, zoo spoedig mogelijk, verzegeld worden. En dat zooveel mogelijk in de openbare zamenkomst der gemeente. Wanneer de nood het anders vereischt, zal er nogtans eene korte predikatie bij gehouden worden.

Art. 40.

Als het mogelijk is, zullen de ouders zelve hun kind ten doop presenteren. Wanneer men doop getuigen neemt, die zullen onbesproken lidmaten moeten zijn. Niemand wordt echter verplicht doop getuigen op te geven.

Art. 41.

De leeraren zullen in het doopen van jonge kinderen en bejaarde personen de gewone formulieren gebruiken.

Art 42.

De bejaarden worden op hunne eigene belijdenis gedoopt. De kerkeraad zal met den leeraar uitspraak doen over groote kinderen, of ze nog als kinderen gedoopt kunnen worden, dan of ze op hunne eigene belijdenis kunnen worden gedoopt. Ouderdom en ontwikkeling beide in aanmerking genomen.

Art. 43.

De namen der gedoopten, even zoo van de ouders en getuigen, alsmede hunnen ouderdom en dag des doops zullen naarstig worden opgeschreven.

Art. 44.

Het doopgeld voor elk kind wordt bepaald op, vijf shillings. Is iemand onvermogend, dan geniet hij dat gratis.

Van het Avondmaal

Art. 45.

Men zal niemand ten Avondmaal des Heeren laten komen, dan die belijdenis van de Gereformeerde religie gedaan heeft. Hij moet tevens onbesproken van wandel zijn.

Die van eene zuster kerk eens mede wenscht te communiceren, moet daarvoor insgelijks bekend zijn en zich te voren bij den leeraar in persoon ofdoor tusjchen komst van eenen ouderling daartoe aanmelden.

Art. 46.

Ieder gemeente zal zulk eene manier van bediening des Avondmaals houden als zij zelve het stichtelijkst oordeelt. Als maar het voorschrift van Gods Woord gevolge wordt en hetgeen bij het gewoon formulier is bepaald. Alle bijgeloovige gebruiken zullen naarstig geweerd worden.

Art. 47.

Het H. Avondmaal des Heeren zal, zoo mogelijk, in elke gemeente om de drie maanden gehouden worden met behoorlijke voorbereidings- en dankpredikatie, als daartoe tijd en gelegenheid zal gevonden worden.

Art. 48.

De namen der lidmaten zullen naarstig opgeschreven, en de gemeente duidelijk voorgelezen worden bij hunne openlijke bevestiging. En deze zal op vast gestelde vragen openlijk voor de gemeente geschieden.

Art. 49.

Tot de aanneming zullen twee ouderlingen bij den leeraar zitten.

Art. 50.

Het lidmaatsgeld is bepaald op zeven shillings. Die onvermogen is, zal van de betaling ontslagen worden.

Orde op predik tijden

Art. 51.

De gemeenten zullen onderhouden benevens den dag des Heeren, den Kersdag, Paasch en Pinkster met den navolgen den dag, alsmede den Hemelvaart dag; en den nieuwjaarsdag godsdienstig aanvangen, naardien de Heere Jezus op dien dag is besneden. Hoe vaak op die dagen gepredikt zal worden, zal door den predikant met elken kerkeraad bepaald worden. Kan het, dan zal men ook op den laatsten dag van het jaar eene predikatie houden.

Art. 52.

In tijden van oorlog, pestelentie, of andere zware tijden zullen de dienaren des Woords trachten met bevel der overheid openbare vast – en bede dagen te houden. Weigert de overheid hiertoe mede te werken, dan zul de kerkeraad van elke gemeente daartoe met den leeraar besluiten. Doch zoo veel mogelijk door de kerk in het gemeen.

Art. 53.

De dienaren des Woords zullen, zooveel mogelijk, ook eenmaal op den dag des Heeren eene zondagsafdeeling van den Heidelbergschen Catechismus behandelen, volgens Godswoord, om de gemeente steeds in de aangenome leer te versterken.

Art. 54.

Zij zullen ook zoo veel mogelijk met groot en klein catechisatien houden over de bijbelsche geschiedenis en de leer des geloofs. En voor het laatst genoemde gebruiken de gewone leerboekjes der kerk, vooral kortbegrip en catechismus.

Art.55.

In de openbare godsdienstoefening zullen alleen gezongen worden de psalmen en gezangen, waarvan de tekst in den Bijbel gevonden wordt en zoo als zij in 1773 in Nederland op rijm zijn gebragt. De anderen, die bij diezelfde berijming gevoegd zijn, worden in de vrijheid der leeraren gelaten.

Over het huwelijk

Art.56.

De dienaren des Woords en ouderlingen zullen zoo veel mogelijk zorgen, dat er geene huwelijken gesloten worden in de verboden graden van bloedverwandschap, en dat ze, na voldoening aan de overheid, kerkelijk worden ingezegend.

Elk wordt vrijgelaten hoeveel hij bij die gelegenheid in de kerkelijke inkomsten als eene gift van dankbaarheid wenschte te storten.

Kerkelijke vermaningen en censuur

Art. 57.

Gelijkerwijs de kerkelijke straf geestelijk is en niemand van de straf der overheid bevrijdt, alzoo worden ook benevens de burgerlijke straffen de kerkelijke vereischt, om den zondaar met de kerk en zijnen naasten te verzoenen en de ergernisjen uit de gemeente van Christus te weren.

Art. 58

Wanneer dan iemand tegen de zuiverheid der leer of vromigheid des wandels zondigt, en het nog geene openbare ergernis gegeven heeft, zal men den regel onderhouden, welken Christus duidelijk voorschrijft, in Matt. 18.

Art. 59.

Zijn de zonden openbaar, of door verachting der vermaning openbaar geworden, zullen zij door den kerkeraad bestraft worden, zoo als tot de meeste stichting der gemeente, volgens Gods Woord nuttig zal geoordeeld worden.

Art. 60.

De kerkeraad kan besluiten iemand het H. Avondmaal voor eenen tijd te ontzeggen, met schriftelijke opgave der redenen; deze afhouding van het Avondmaal kan geschieden zelfs met bekendmaking van den naam, zoo het noodig mogt zijn, nadat alsvorens de zonde genoemd was en de gemeente vermaand tot het gebed voor den zoodanigen met verzwijging van zijn naam.

Maar eer de afsnijding plaats vindt moet de algemeene kerkvergadering hare goedkeuring er over hebben gegeven. Even zoo de wederopneming met hare goedkeuring.

Art. 61.

Wanneer de dienaren des goddelijken Woords, ouderlingen en diakenen een openbare grove zonde bedrijven, die de kerk schande aandoet, of ook bij de overheid strafbaar is, zal wel een ouderling of diaken door het oordeel van den breeden kerkeraad kunnen worden afgezet, maar een dienaar geschorst worden in zijn ambt, met behoud van tractement, tot dat eene algemeene kerkvergadering is zamen geroepen, die dan zal oordeelen hoe in het

onderhavige geval moet gehandeld worden. Gevoelt zij zich te zwak, zij zal daarover kunnen corresponderen met eene kerkelijke vergadering van eene bij ons geërkende zuster kerk.

Zoo in den kerkeraad geen leeraar is buiten den beschuldigde, ageert de oudste ouderling in deze zaak en roept ook, met een besluit van den kerkeraad, de algemeene vergadering bijeen. En, is in de algemeene vergadering geen leeraar behalve de beschuldigde, dan wordt bij meerderheid van stemmen een der ouderlingen tot praeses verkoren.

Art. 62.

Den genen, die vertrekken uit de gemeente zal eene attestatie van hun lidmaatschap en wandel mede gegeven worden onder het zegel der kerk, of door twee ondergeteekend , beide namens den kerkeraad.

Bewijs van lidmaatschap kan de predikant alleen afgeven volgens het register, of bij vacature de secretaris der boeken.

Art. 63.

Geene gemeente zal over andere gemeenten, geen dienaar over andere dienaren, geen ouderling of diaken over andere ouderlingen of diakenen eenige heerschappij voeren.

Art. 64.

In middel matige zaken zal men andere Christelijke gemeenten, binnen- en buitenlands, die een ander gebruik hebben dan wij, niet veroordeelen.

Art. 65.

Deze artikelen, de wettelijke orde der kerk aangaande, zijn alzoo gesteld en aangenomen met gemeen goedvinden, dat ze, indien het voordeel der kerk het vordert, veranderd, vermeerderd of ook verminderd mogen en moeten worden. Dit te doen zal echter alleen staan bij de algemeene kerkvergadering. Inmidels zal elk trachten de onderhouding hiervan te bevorderen.

Aldus gedaan en besloten in onze eerste algemeene zamenkomst te Rustenburg, den 10 Februarij 1859.

Namens de algemeene Kerkvergadering:

D Postma v.d.m. et praeses.

H.S. Stroh. Schriba.

BYLAAG B

Uit die notuleboek van Gereformeerde Kerk Potchefstroom (Moorivier)

Kerkerads vergadering, den 17 April 1863.

Tegenwoordig: Ds. D. Postma, v.d.m.

Ouderl.

Diaken

Ph. Schutte

Petr. Venter,

F. de Bruin

N.B! G. v. Vuren, diaken op togt.

Art. 1.

Geopend met gebed door den Leeraar.

Art.2.

Censura morum.

Art. 3.

Kasjier

Tot kasjier benoemd de diaken P. Venter.

Art. 4.

Kerkelijke boeken

De kerkelijke boeken, als: Dooplidmaten – Trouw- en kerkeraadboek, - zullen vooreerst berusten bij den ouderling Ph. Schutte.

Art. 5.

Inteekening voor tractement

Besloten, om de gemeente vrijwillig te laten intekenen voor het tractement van den Leeraar.

Art. 6.

Commissie voor de Volksraad

Naardien wij vernomen hebben, dat onze memories van de Algemene Kerkvergadering bij de eerste zitting van den Volksraad zullen voorgedragen worden, wordt het goed geacht, dat de Leeraar met eene commissie ook op de plaats der zitting zich vervoege, om des te beter op alles te kunnen acht geven. Uit dezen kerkeraad wordt tot lid dier commissie benoemd: Ph. Schutte, ouderling.

Art. 7.

Deputaten ad Synodum

Herinnerd aan onze e. k. Synodale vergadering te Rustenburg, bij de welke van elken kerkeraad drie afgevaardigden verwacht worden, zoo wordt bij de twee ouderlingen benoemd, volgens synodaal besluit, een diaken, n l. G. v. Vuren, en zoo deze wettig wordt verhinderd, zal de andere diaken verplicht zijn, zijne plaats te vervullen.

Art.8.

Over de Kerkplaats

Wordt besloten, zoo de Heere wil, dat de gemeente over drie maanden op het dorp Potchefstroom zal vergaderen.

Art 9.

Gesloten met gebed door den Leeraar.

Na sluiten voorgelezen, goedgekeurd en getekend.

D. Postma v.d.m.

P.J.W. Schutte, ouderl.

BYLAAG C

Notulen der eerste kerkeradsvergadering, te Rustenburg, den 11 Februarij 1859.

Tegenwoordig:

D. Postma, V.D.M.

Ouderlingen:

Piet Venter

Ph. Snijman

F. Robertse

St. Kruger

Diakenen

D.G.Kruger

H.S.Stroh

L. van Wijk

J. Bekker

ook zat hierbij de Heer Ph.
Schutte van Mooirivier.

Artikel 1.

N.B. Openbare zitting

De vergadering geopend met gebed door den Leeraar na het zingen van Ps 25:2.

Art. 2.

Houdt de Leeraar de volgende aanspraak:

Eerwaarde en veel geachte broeders in den Here!

Zonder partijdigheid of bijzondere voorliefde, oordeel ik toch, naar mijn inzicht, dat het billik is, dat ik Rustenburg vooreerst moet verkiezen tot mijne woonplaats en van daar uit de kerk door heel de Republiek bedien, zoo lang wij geene meerdere hulp hebben verkregen. Niet alleen, omdat ik Rustenburg voor onzen tegenwoordigen werkring het beste middenpunt acht, maar ook, en wel vooral, acht ik dat de broeders van Rustenburg door de voorzienigheid Gods hierop eenigzins aanspraak mogen maken; naardien zij in Gods hand het eerste middel

zijn geweest tot de zaak, die wij heden genieten. Immers zij waren reeds werkzaam om voor zich bepaald eenen leeraar te beroepen en hadden daartoe zelfs speciaal verloft gekregen van hunnen kerkeraad, alsmede van den edelachtbaren Volksraad.

Het zal mij dus aangenaam zijn, dat gij, uit aanmerking van het opgemerkte, met mij van dat zelfde gevoelen zijt.

En mogt uw hart vrijwillig bewogen zijn in liefde wat bij te dragen tot den bouw van eene kerk en pastorij te Rustenburg, zij zullen zeker die bewijzen uwer liefde met hartelijken dank ontvangen.

Ook ik zal u daarvoor zeer dankbaar zijn. En het zal ons grootelijks verblijden na dezen u tot dat zelfde einde te kunnen helpen.

Dat wij ons maar in geloof en liefde opmaken en bouwen! God van den Hemel zal het ons doen gelukken!

De geheele vergadering heeft met zew. voorstel zich vereenigd en terstond besloten tot het bouwen van eene kerk en pastorij te Rustenburg.

Art. 3.

H.S. Stroh tot scriba verkoren.

De broeder diaken H.S. Stroh, die reeds tot heden de aantekening voorlopig heeft waargenomen op verzoek des Leeraars, wordt nu met algemeene stemmen tot vaste scriba voor den kerkeraad van Rustenburg verkoren.

Art. 4.

Voorlopig besluit over de verdeeling der gemeenten.

Wordt gehandeld over de verdeling onzer kerk in onderscheidene gemeenten. En wordt besloten, dat men in deze verdeeling niet juist bij de burgerlijke distrikten behoeft te blijven. Het wordt aan den Leraar opgedragen, om hierin te handelen, zoo als het zew. het best voorkomt in zijne doorreis van de Republiek,

vooral de begeerte van het volk zelft en de gelegenheid der plaats en omstreken in acht nemende.

Art. 5.

Reis door de Republiek en eene zaak uit den Vrijstaat.

De Leeraar deelt aan de vergadering mede, dat zew. uit den Vrijstaat, van den heer Jacobus Venter, een bepaald verzoek heeft ontvangen om tot hen over te komen, ten einde ook daar eenen leeraar uit de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk van Nederland te helpen beroepen; want zew. al naar Neêrland had geschreven, maar was op zew. gewezen als haar afgevaardigde. Ingevolge deze zaak wordt gesproken of men dan met een ook voor de Republiek nog één of twee leeraren zal zien mede te doen overkomen, tegelijk met de famielie van onzen Herder en Leeraar, Postma. En wordt eindelijk besloten, dat de Leeraar eerst zoo veel mogelijk de Republiek zal doorreizen en daarna naar den Vrijstaat reizen, zoo de Heere wil, om dan na alles beter te hebben opgenomen te kunnen oordeelen. Mogt het uitvoerbaar zijn, de vergadering zoude het hartelijk verlangen.

Art. 6.

Over de terug gaven van de reiskosten van den Weleerw. Heer Postma.

In verband tot het vorig artikel spraken de broeders over de reiskosten van den weleerw. Heer Postma. Zew. heeft zich daaromtrent op de volgende wijze verklaard:

De Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk van Nederland heeft deze zending tot u uit reineliefde ondernomen, zoodat Gij niet te wachten hebt, dat u daaromtrent ooit een rekening zal worden toegezonden.

Waart gij nu vermogend, zoude ik u raden evenwel dat geld, al ware het heden weder terug te geven, want die kerk zoude daarmede weder een dergelijk liefdewerk uitoefenen, maar daar gij thans nog min vermogend zijt, raad ik u

daarmede maar vooreerst te wachten, tot dat u God in staat zal gesteld hebben en geeft het dan terug, of doet een dergelijk liefdewerk tot bevordering van Gods Koningrijk uit dankbaarheid aan God voor deze weldadigheid aan u bewezen. Gedenkt tevens Neêrlands Kerk, die u deze liefde heeft betoond steeds in uwe gebeden en doet weldadigheid aan haar, wanneer gij daartoe het vermogen hebt verkregen. Wilt nu liever er op denken, hoeveel gij naar uwe zwakke krachten bijeen zoudt kunnen brengen om meer leeraren te doen overkomen en Neêrlands Kerk zal u daarin, zoo veel zij kun helpen.

De broeders gevoelen zich over dit antwoord van zew. verheugd en verzoeken hem hunnen innigsten dank aan Neêrlands Kerk te willen betuigen van deze onbaatzuchtige hulpbetooning, bewezen uit ware broederliefde.

Art. 7.

Tractement van den Leeraar Postma, voorlopig bepaald.

Terwijl de Leeraar zich een oogenblik uit de vergadering moest verwijderen, spreken de broeders over zijn besoldiging; want, hoewel zew. daarover nog geen woord had gesproken, noch tot op dezen dag iets had ontvangen, oordelen zij zich geroepen daarover te bezinnen.

En wordt over deze zaak aldus besloten: Zew. het eerste jaar, te rekenen van 1 Februarij 1859 toe te leggen honderd en vijftig pond sterling, hopende dit naderhand te kunnen verhoogen. Tevens zullen zij voor kost en inwoning voor zew. zorgen, zoolang zijnen familie nog niet is gekomen en hopen tegen dien tijd om geschikte pastorij klaar te hebben.

Ook zal de kerkeraad zorgen voor een rijpaard van zew. op kosten van de gemeente, als zijnde eene behoefte van zijn evangelie dienst onder ons.

Zew. weder binnen gekomen wordt hem dit medegedeelt, met het verzoekt, wanneer zew. hiermede niet mogt kunnen uitkomen, dan gul en vrijmoedig te willen spreken. En wordt er bij bepaald, dat zew. elk vierendeels jaars zal worden uitbetaald. Zew. wordt gevraagd, of hij zich in de eerste plaats hiermede voldaan

gevoelde, anders was het vriendelijk verzoek der broederen, zijn bezwaren daaromtrent te mogen vernemen.

Zew. antwoord hierop en zegt, dat hij de broeders dankbaarheid schuldig is, dat zij alreede eene verzorging voor hem hebben gemaakt en hij hoopt, dat het in Gods gunst genoegzaam zal bevonden worden.

Hij wenscht ten alle tijde met de gemeente in al hare omstandigheden te deelen en tevreden te zijn, en hoopt dat van weêrszijden de liefde maar steeds meer en meer worde aangewakkerd, want hij wenscht hun ook niet boven hun vermogen te bezwaren.

Art. 8.

Over het laten drukken van de kerkorde en den Formulieren.

Wordt besloten de kerkorde op de geschikste wijze te laten drukken, alsmede het formulieren van de bevestiging van lidmaten. Welke bezorging aan den Leeraar wordt opgedragen.

Art. 9.

Kennisgeving aan andere kerken, met ons in de leer één zijnde.

Wordt besloten aan Neêrlands Kerk, uit welke de Leeraar afgevaardigd is, bij de plechtige dankbetuiging namens deze verg. behoorlijk van alles kennis te geven, alsmede aan de Synode van de Kaapsche Gereformeerde Kerk, en aan den naastgelegen Ring dier Kerk behoorlijk kennisgeving, ten einde wij de onderlinge vriendschap mogen bevorderlijk zijn tusschen de kerken, die met ons dezelfde belijdenis hebben. En zoo spoedig mogelijk zal men dit doen aan de Nederduitsch Hervormde Kerk in dezen lande.

Art. 10.

Deze zitting gesloten met dankzegging en het zingen van Ps. 6 enl uit den Avondzang.

Art. 11.

Den 12 Febr.

Allen tegenwoordig. De vergadering weer met gebed geopend.

Art. 12

Kennisgeving aan de Overheid.

Wordt besloten aan den Hooged. Heer Staats President en leden van den Uitvoerenden Raad nog dezen dag onze kerkelijke stukken met behoorlijke kennisgeving ter informatie van dezelve in te dienen.

En het is het verlangen der vergadering, dat de Leeraar met al de ouderlingen dit eigenhandig doet.

Art. 13.

Ouderling en diaken van Mooirivier.

Wordt goed gevonden voor het district Mooirivier eenen ouderling en eenen diaken aan te stellen. De leden van daar stemmen met den kerkeraad en zijn verkoren tot ouderl. de weled. heer Ph. Schutte en tot Diaken de wed. heer Adr. Venter, en goed gevonden hen heden middag in die bediening te bevestiging.

Art. 14.

Voor Pretoria bij provisie.

Voor Pretoria worden voorlopig benoemd, om by provisie te dienen, tot ouderling, A. Venter, tot diaken, B.G. Holsthuizen en G. Ph. Leo. v.d. Linde.

Art. 15.

De commissie heeft hare taak bij de overheid volbragt. Waarop deze zitting met gebed gesloten wordt.

Den 14 Febr.

Allen weder tegenwoordig.

Art. 16.

De vergadering met gebed geopend.

Art. 17.

Kennisgeving aan het Kerkbestuur in deze Republiek.

Wordt besloten en ook dadelijk volbragt, dat de Leeraar met al de ouderlingen de namen onzer gemeente met behoorlijke kennisgeving overhandige aan den Wel Eerw. Heer van der Hoff.

Art. 18.

Kennisgeving van de Overheid.

Ontvangen een schrijven van de Overheid, dat zij zich ter informatie zal wenden aan het Kerkbestuur van de Nederl. Herv. Kerk in dezen lande, volgens art. 23, der grondwet.

Voor kennisgeving aangenomen.

Art. 19.

Erven gratis aangeboden voor kerk en pastorij.

Worden erven aangeboden voor kerk en pastorij, geheel gratis, door den heer A. Smit twee, door den heeren H. Stroh en Collens één, door den heer St. Kruger,

eene halve, en door den heer W. Robinson, hoewel geen lidmaat onzer gemeente, ook een halve. Er wordt besloten op die laatst genoemde halve de kerk te bouwen.

Tevens biedt de heer Robinson aan, om zonder winst, ijzerwerk en glas mede te voeren uit de Kaapkolonie.

De kerkeraad neemt die geschenken en dat aanbod dankbaar aan en bij monde van den praeses worden de milde gevers hartelijk met eenen zegenwensch van den kerkeraad bedankt.

Art. 20.

De algemeene vergadering gesloten door den Leeraar met eene opwekkende en bemoedigende aanspraak, lezen Ps. 121 en gebed.

Art. 21.

De kerkeraad van Rustenburg, behalve J. Bekker, die met verlof was vertrokken, weder vergaderd en met gebed geopend.

Art. 22.

De bouw commissie.

Tot de uitvoering voor het bouwen van kerk en pastorie te Rustenburg benoemd eene commissie, n.l. de heeren St. Kruger, ouderl. en H. Stroh, diaken.

Art. 23.

De ouderling P. Venter wordt voorloopig opgedragen het bewaar van de kas, die dit ook aanneemt.

Art. 24.

Gesloten met dankzegging door den Leeraar, na 't zingen van Ps. 25:4.

Namens de verg. D. Postma praeses
 H . S Stroh. Scriba.

BYLAAG D

Ds. DIRK POSTMA SE RAPPORTE.

Ds. Dirk Postma het vanaf sy vertrek uit Nederland op 22 April 1858 gereeld rapporte aan die Sinodale Kommissie van die Christelik Afskeie Gereformeerde Kerk gestuur. In sy dagboek meld hy op 8 Junie 1859 dat hy die vyfde rapport afsluit. Hierdie rapporte is gepubliseer in die boek van Ds. Dirk Postma (Jnr) , *“De Geschiedenis van de Stichting en Ontwikkeling der Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika”* (1905:52-192), maar die oorspronklike word bewaar in Het Utrechts Archief (HUA).

Vir die doel van hierdie studie was dit noodsaaklik om die oorspronklike rapporte op te spoor. Hier volg ’n opsomming van die rapporte in die boek van Postma Jnr. en daarna ’n inventaris van die rapporte in HUA:

Eerste rapport vanaf 22 April 1858, gedateer 16 Julie 1858 (Postma, 1905:52-62). Handel oor sy reis, aankoms en verblyf in Kaapstad.

Tweede rapport vanaf 21 Julie 1858, gedateer 27 Augustus 1858 (Postma, 1905:63-75). Geskryf in Durban, Natal.

Derde rapport vanaf 1 September 1858, gedateer 9 Oktober 1858 (Postma, 1905:76-91) Geskryf in Pietermaritzburg.

Vierde rapport vanaf 10 Oktober 1858, gedateer 3 Desember 1858 (Postma, 1905:92-108). Geskryf in Rustenburg.

Vyfde rapport vanaf 3 Desember 1858, gedateer 8 Junie 1859 (Postma, 1905:109-178). Afgesluit in die distrik Bloemfontein. Hierdie rapport bevat waardevolle inligting oor tydperk Desember 1858 tot Mei 1859.

Sesde rapport vanaf 10 Junie 1859, gedateer 5 Augustus 1859 (Postma, 1905: 182-192).

Sewende rapport: In die dagboek van Dirk Postma meld hy op 1 Desember 1859 dat hy aan die begin van die maand sy **sewende rapport** na Nederland gestuur het. *“December 1 In’t begin van deze maand naar Nederland verzonden mijn zevende algemeen schrijven”* (PV: Band 1:254). Hierdie rapport is nie opgeneem in die boek van Dirk Postma (Jnr.) nie en ontbreek ook in die verslae in Het Utrechts Archief. Hierdie betrokke rapport sal handel oor die optrede gedurende Augustus tot einde November 1859. Dit is juis in die tydperk waar Zoutpansberg en Waterberg vir die eerste keer besoek is. In die dagboek van ds. Dirk Postma word wel iets deurgegee van sy optrede in die tydperk, maar die rapporte is oor die algemeen meer breedvoerig.

Agste rapport: Hierdie rapport is nie gepubliseer in die boek van Postma Jnr. nie, maar is wel in Het Utrechts Archief. Dit handel hoofsaaklik oor die bewegings van ds. Dirk Postma in die Vrystaat en Kaapprovinsie. Die rapport is gedateer 27 Januarie 1860 en geskryf te Middelburg (Kaapprovinsie). Ds. Dirk Postma maak in sy dagboek van 21 Januarie 1860 melding van die rapport (PV: Band 2:2).

Negende rapport: Hierdie rapport is geskryf te Burgersdorp, gedateer 28 Februarie 1860. Dit is die enigste van al bogenoemde rapporte wat opgeneem is in die Postma versameling die die GKSA (PV: Band 8/2. Dok. 405:356).

Met die verkryging van afskrifte uit Het Utrechts Archief is die Postma versameling in die Argief van die Gereformeerde Kerke in Suid Afrika aansienlik uitgebrei, aangesien die stukke aan die Postma versameling geskenk is.

Die inventaris is soos volg:

HUA [= Het Utrechts Archief], toegangsnummer 55 = Inventaris van de synodale archieven van de Gereformeerde Kerken in Nederland, tweede herziene uitgave, J.C. Okkema (Rijksarchief Utrecht, 1985).

Nr. 74: Ingekomen en minuten van uitgegane stukken betreffende kerkelijke aangelegenheden in de Transvaalse Republiek, 1857-1859.

Nr. 75: Ingekomen stukken van ds. D. Postma, 1857-1860.

= Brieven aan de synodale commissie

Zwolle, 25 november 1857

Zwolle, 30 december 1857

[Zwolle] 15 januari 1858

Zwolle, 11 febr. 1858

Nieuwe diep ... April 1858

+ 'De inhoud van mijne predikatie op het dek aan boord van de Estafette, den 9. Mei 1858.'

Kaapstad, den 16 Juli 1858.

Durban (Natal), den 22 Aug. 1858 (Moet wees 27 Augustus 1858-P.A. Coetzee)

Pieter Maritsburg, den 9. Oct. 1858 (10 bl)

Ladysmith, den 28 Oct. 1858 ('s morg)

Rustenburg [3 december 1858] (15 pp)

[8 juni 1859] (34 pp) (Distrik Bloemfontein)

Rustenburg, den 5 Augustus 1859 (8 pp.)

Rustenburg, den 5 December 1859

Middelburg, den 27 Januarij 1860 (16 pp.)

Burgersdorp, den 28 Febr. 1860

+ 'Mijne beschouwing over de afscheiding in Zuid-Afrika met het oog op de voorzienigheid Gods.'

BYLAAG E

'Mijne beschouwing over de afscheiding in Zuid-Afrika met het oog op de voorzienigheid Gods.'

HUA [= Het Utrechts Archief], toegangsnummer 55 = Inventaris van de synodale archieven van de Gereformeerde Kerken in Nederland, tweede herziene uitgave, J.C. Okkema (Rijksarchief Utrecht, 1985).

Burgersdorp, den 28 Febr. 1860

+ 'Mijne beschouwing over de afscheiding in Zuid-Afrika met het oog op de voorzienigheid Gods.'

1. De ware Gereformeerde Kerk herrijst door Gods genade weder in Nederland, tegenover de valsche, sedert 1834.
2. Zij zocht voor eenige jaren al eens kennis te maken met de Kaapsche kerk, deze beantwoordt dat wel vriendelijk, maar ontwijkend.
3. Tegenover betere kennis houdt de Kaapsche kerk het bepaald en volständig met de valsche kerk in Nederland.
4. Met schriften en daden miskent zij de ware herstelde Gereformeerde kerk in Nederland.
5. Hare eigene leden, die sinds jaren dorsten naar de van ouds bekende Gereform. Leer, dienst en tucht veracht en mishandelt zij, wanneer deze, uit gewetens bezwaar, hare instellingen niet mede eerbiedigen, maar tegenstaan.
6. En verbergt, zooveel mogelijk voor hen het bestaan der Hersteld Gereformeerde kerk in Nederland, en wordt ze door de omstandigheden genoodzaakt er zich over uit te laten, dan draagt zij den toestand dier hersteld Gereformeerde kerk valsch en verachtelijk voor.

7. Niet tegenstaande die verberging en lastering, is door Gods ondoorgrondelijke voorzienigheid de hersteld Gereformeerde kerk in de Z.A. Republiek herrezen.
8. En die hongerende en dorstende leden harer kerk nemen nu met ijver en hartelijke belangstelling kennis van de hersteld Gereformeerde kerk in Nederland en in de Republiek, en nemen nu hunne toevlugt tot dezelve.
9. Alzoo heeft God, niet tegenstaande de miskening door den mensch, ook de van ouds bekende Gereformeerde kerk in Zuid-Afrika te voorschijn geroepen, en gesteld tegenover de Kaapsch Nederd. Geref. Kerk, die het bepaald en volständig houdt met de valsche kerk in Nederland.
10. Had de Kaapsche kerk bijtijds gebroken met de valsche kerk in Nederland en zich geconformeerd met de hersteld Gereformeerde kerk aldaar, dan was men de afscheiding hier vóórkomen en degenen, die verlangen Gereformeerd te blijven, zóó als zich die kerk te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 heeft geopenbaard, zouden zich dan van haar niet hebben afgescheiden, maar Gode gedankt en zich zeer verheugd hebben, maar nu hebben zij zich geroepen gevoeld, volgens hunne Gereform. Geloofsbelijdenis, artt. 7, 27, 28 en 29, zich van haar af te scheiden en te vereenigen met- en te voegen bij die kerk, die als de ware Gereformeerde kerk weêr naar hen is bekend geworden.
11. Alzoo ontvangt de Kaapsche kerk nu loon naar werk.

De Afscheiding namel. tegenover haar voor hare miskening van het werk Gods in Nederland.

En dat van den Heere door zijne ondoorgrondelijke voorzienigheid.

Zij het haar nu niet tot een oordeel, maar nog tot eene tijdige bekeering!

Uit deze beschouwing kunt Gij wel beseffen, dat ik groot teleurstelling heb omtrent de Kaapsche kerk, sedert ik de zaken beter heb leeren kennen, maar gevoel mij gedrongen der waarheid getuigenis te geven, want deze moet boven alles bemind worden.

En ik kan en durft geen ander oordeel over den toestand der zaken hier te lande vellen; en daarom met de Kaapsche kerk ook geene kerkelijke gemeenschap hebben.

D. Postma, v.d.m.

OPSOMMING

Hierdie studie is kerkhistoriografies van aard en is daarop gemik om die ontstaansdatum van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom vas te stel. Die rede hiervoor is dat twee datums in hierdie verband aanvaar word: 1859 en 1863. Uit die primêre bronne, wat teologies-krities ondervra is, is tot die gevolgtrekking gekom dat 1859 in hierdie verband aanvaar moet word. In hierdie sin is die studie 'n bydrae tot die teologies-ekklesiologiese debat wat met die uitstekende studie van Spoelstra oor *Die Doppers in Suid-Afrika, 1760-1899* (1963) geïnisieer is. Uiteraard staan die gevolgtrekking teenoor dié van Spoelstra.

Die *eerste hoofstuk* bied 'n inleiding tot die navorsing aan. Dit fokus op die meriete, die objek (primêre bronne) en die metodologie van die studie. In *hoofstuk twee* kom die Kerkorde en notules van die Rustenburgvergaderings 10-14 Februarie 1859 aan die orde. Die *derde hoofstuk* behandel die notules van die tweede en derde Algemene Kerkvergaderings op 16 April en 29 Julie 1859. Die hoofstuk wat hierop volg (*hoofstuk vier*) gaan die notules van die vierde, vyfde en sesde Algemene Kerkvergaderings 21 November 1859 tot 21 September 1861 na. In die *vyfde hoofstuk* kom die Algemene Kerkvergaderings en die Sinodes van 1862 en 1863 aan die beurt. *Hoofstuk ses* gaan in op een van die belangrikste kerkregtelike dokumente, naamlik die Kerkorde van 1859. Wat hiermee saamhang, naamlik die gangbare kerkbegrip, kom in die volgende hoofstuk (*hoofstuk sewe*) onder die loep. Die laaste hoofstuk is die finale gevolgtrekking.

Die meriete van die ondersoek lê egter nie net in die vasstel van 'n kerkhistoriese datum nie. Die metode (teologies-krities) wat aangelê is het alle kerklike polemiek en apologetiek vermy. Sodoende is daar 'n nuwe en oorspronklike perspektief vir 'n sinvoller omgang met en begrip van die vroeë geskiedenis (1859-1863) van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika beredeneer. Deur die kerk van Christus as uitgangspunt te neem in die verstaan van die bronne, en dit in die lig van die Woord en gereformeerde belydenis te beoordeel, kom die verhaal tot sy reg binne die *katolisiteit* van die kerk.

SUMMARY

This study is conducted in the field of church historiography and is aimed at establishing the date of origin of the Reformed Church Potchefstroom. The reason is that both 1859 and 1863 are being accepted in this regard. The conclusion of this research opted for 1859. This is based on a thorough theological-critical questioning of all relevant primary sources. The study constitutes a reasoned contribution to the theological-ecclesiological debate that was initiated by the excellent work of Spoelstra *Die Doppers in Suid-Afrika, 1760-1899* (1963). Obviously the result differs from that of Spoelstra.

The first chapter presents an introduction to the study. It focuses on the merit, the object (primary sources) and methodology of the investigation. In chapter two the Church Order and minutes of the ecclesial meetings at Rustenburg between 10 and 14 February 1859 are traced. The third chapter engages the minutes of the second and third General Church Meetings on 16 April and 29 July 1859. The following chapter (chapter four) questions the minutes of the fourth, fifth and sixth General Church Meetings (21 November 1859 – 21 September 1861). Chapter five investigates the General Church Meetings and Synods of 1862 and 1863. One of the most fundamental ecclesiastical documents, the Church Order of 1859, is discussed in chapter six. Related to this is the accepted concept or understanding of the church, which is treated in chapter seven. The last chapter consists of the final conclusion.

The investigation is not only merited by the establishment of a date of origin. The method employed (theological-critical) avoided all ecclesiastical polemics and apology. Thus a new and original perspective on the early history (1859-1863) of the Reformed Churches in South Africa is argued. This ensures a meaningful engagement with and understanding of this history. This history comes to its own right within the parameters of the *catholicity* of the church, because the sources were understood in terms of the church of Christ and therefore against the horizon of the Word of God.

SLEUTELBEGRIJPE	KEY CONCEPTS
Gereformeerde Kerk Potchefstroom	Reformed Church Potchefstroom
Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika	Reformed Churches in South Africa
Kerkhistoriografie	Church Historiography
Dirk Postma	Dirk Postma
Kerkorde 1859	Church Order 1859
Algemene Kerkvergadering	General Church Meeting

BRONNELYS

BADENHORST, W.J. 1939. Die Geskiedenis van Potchefstroom: 1838–1938. (*In Van der Walt, A.J.H., Badenhorst, W.J., Coetzee, J.C. & Jenkins, E.H. 1939. Potchefstroom 1838-1938. Johannesburg : Afrikaanse Pers.*)

BEIJER, J. 1864. Journaal, gehouden van af Reddersburg (Oranje Vrijstaat) naar Rustenburg (Zuid-Afrikaansch Republiek), door J.Beijer, predikant der Gereformeerde gemeente te Reddersburg, Zuid-Afrika: Anno 1863. Kaapstad : Saul Solomon.

BEIJER, J. 1865. Journaal, gehouden van Reddersburg (Oranje Vrijstaat) naar en door eenige deelen van den Oranje Vrijstaat en die der Kaapkolonie in het jaar 1862. Tweede vermeerde druk. (*In Beijer, J. 1865. Journaal gehouden van Nederland naar Zuid-Afrika (Algoabaai) in het jaar 1861. Kaapstad : Saul Solomon. 5 volumes in boek.*)

BEIJER, J. 1865. Journaal, gehouden van af Reddersburg (Oranje Vrijstaat) naar Rustenburg (Zuid-Afrikaansch Republiek), in het jaar 1863. Tweede vermeerde druk. (*In Beijer, J. 1865. Journaal gehouden van Nederland naar Zuid-Afrika (Algoabaai) in het jaar 1861. Kaapstad : Saul Solomon. 5 volumes in boek.*)

CACHET, F. LION. 1882. De worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald. Amsterdam: J.H. Kruyt. Paarl : DF du Toit.

CACHET, J. LION. 1909. Gedenkboek van het 50-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika A.D. 1859 – 1909. Potchefstroom : A.H. Koopmans.

CHRISTELIJK AFGESCHEIDENE GEREFORMEERDE KERK. ALGEMENE SYNODE. 1984. Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869): met stukken betreffende de synode van 1843, bijlagen en registers. Utrecht : Den Hertog.

COETSEE, M.P.A. 1879. Twintig jare: gedachtenisrede, uitgesproke by die viering van het twintigjarige bestaan der Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika. Kaapstad: Saul Solomon.

COETZEE, J.V. & COETZEE J.Chr. 1938. Die Gereformeerde Kerk van Potchefstroom 1863 – 1938: die geskiedenis van die kerklike lewe en onderwys. Potchefstroom : Westelike Stem.

COETZEE, J. Chr. 1939. Die geskiedenis van die Onderwys in Potchefstroom 1838-1938 (*In* Van der Walt, A.J.H., Badenhorst, W.J., Coetzee, J.C. & Jenkins, E.H. 1939. Potchefstroom 1838-1938. Johannesburg : Afrikaanse Pers.)

d'ASSONVILLE, V.E. 1980. Kerkgeskiedenis in 30 lesse. Potchefstroom : Marnix.

d'ASSONVILLE, V.E. 1992. Gids vir Kerkgeskiedenis. Potchefstroom : Marnix

DE BOER, E.A. (eadeboer@tukampen.nl) 28 Sept. 2009. Betekenis van woord provisioneel. E-pos aan: Peet Coetzee (peetcoetzee@lantic.net)

DE KLERK, J. 1959. Die Gereformeerde Kerk en ons volkslewe (*In* DU TOIT, S., COETZEE, P.J., BINGLE, H.J.J., & VENTER, H. 1959. Eeufees te Rustenburg. Potchefstroom : PH Drukkery. p. 205-210)

DREYER, W.A. 1995. Kerk, volk en owerheid: 'n Hervormde perspektief. Pretoria: Universiteit van Pretoria. (Proefskrif – D. Div.)

DU PLESSIS, J.A. 1925. Die Gereformeerde Kerk en kerkregering gehandhaaf teen prof. dr. J. du Plessis van Stellenbosch deur prof J.A. du Plessis van Potchefstroom. Bloemfontein : Nas. Pers.

DU PLESSIS, T.A. 1931. Die Republiek Lydenburg (1856-1860) Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika. (Verhandeling-M.A.)

DU PLESSIS, W.P. 1984. Philippus Jacobus Wilhelmus Schutte as kerkman. Potchefstroom : P.U. vir C.H.O. (Verhandeling - Th. M.)

DU TOIT, S. 1947. Die Geskiedenis van die Gereformeerde Kerk. (*In* Van den Heever C.M. & Pienaar, P. de V. Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner: Deel 2. Kaapstad : Nasionale Pers. p. 249-292.

DU TOIT, S. 1945. Handleiding vir die studie van die kerkgeskiedenis. 2 de hers.uitg. Kaapstad : Nasionale Pers.

ENGELBRECHT, S.P. 1936. Geskiedenis van die Nederduits Hervormde Kerk in Afrika. Pretoria : De Bussy.

GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN DE KAAPKOLONIE. 1875. Verzameling van de besluiten der Algemeene Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten in de Kaapkolonie. Kaapstad : Saul Salomon.

GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN DE KAAPKOLONIE. 1883. Verzameling van de besluiten der Algemeene Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten in de Kaapkolonie. Kaapstad : Saul Salomon.

GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN DE KAAP KOLONIE. 1893. Verzameling van de Besluiten der Algemeene Vergadering van de Gereform. Gemeenten in de Kaap Kolonie. Paarl : D.F. du Toit.

GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN DE ZUID AFRIKAANSCH REPubLIEK. 1898. Verzameling van de Bepalingen der Algemeene Vergadering van de Gereformeerde Gemeenten in de Zuid Afrikaansche Republiek. Paarl : D.F. du Toit.

GEREFORMEERDE KERK IN DE ZUID AFRIKAANSCH REPUBLIEK. 1878. De Geschiedenis der Gereformeerde Kerk in de Zuid Afrikaansche Republiek (Transvaal) sedert 1858. alsmede de verzameling van de bepalingen der Algemeene Vergaderingen van de Gereformeerde Gemeenten in de Zuid Afrikaansche Republiek (Transvaal) vastgesteld in 1877. Kaapstad : Saul Solomon & Co.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1959. Die Gereformeerde Kerk in Suid Afrika 1859 – 1959. Gedenkboek by geleentheid van die eeufees. Uitgegee in opdrag van die Algemene Sinode deur die Deputaatskap vir die Eeufees. Johannesburg : Dagbreekpers.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1928?. Almanak vir die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika vir die jaar 1929 Jaargang 55. Bloemfontein : Nas. Pers.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1943? Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika vir die jaar 1944 Jaargang 69. Pretoria : Caxton.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1946?. Almanak van die Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika vir die jaar 1947 Jaargang 72. Stellenbosch : Pro Ecclesia.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1957? Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika vir die jaar 1958 Jaargang 83. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. 1958? Almanak van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika vir die jaar 1959 Jaargang 84. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

GEREFORMEERDE KERK IN SUID-AFRIKA. KLASSIS WATERBERG. 1959. Eeufeesgedenkalbum van die Gereformeerde Kerke in die Klassis Waterberg 1859 – 1959. Potgietersrus : Morester drukkerij.

GEREFORMEERDE KERK IN ZUID AFRIKA. 1871. Almanak van de Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika voor het jaar 1872 Jaargang 1. Colesberg : G.R. Wrakley.

GEREFORMEERDE KERK IN ZUID-AFRIKA. 1876. Verzameling van de Algemeene Bepalingen der Synode der Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika vastgesteld door hare Zesde Synode, te Reddersburg, Oranje Vrijstaat, in 1876. Kaapstad : Saul Solomon

GEREFORMEERDE KERK IN ZUID-AFRIKA. 1913? Almanak voor de Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika voor het jaar 1914 Jaargang 40. Pretoria : N.D. van der Reyden.

GEREFORMEERDE KERK LYDENBURG. 1934? Herdenking van die Vyf en Sewentigjarige bestaan van die Gereformeerde Gemeente Lydenburg, 1859-1934. s.l.:s.n.

GEREFORMEERDE KERK POTCHEFSTROOM. 1989. Gereformeerde Kerk Potchefstroom 1863 – 1959. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1985? Almanak van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika vir die jaar 1986 Jaargang 112. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1986? Die almanak van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika vir die jaar 1987 Jaargang 113. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1998. Kerkordeboekie van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika. Potchefstroom : Administratiewe Buro.

GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 2008? Die almanak van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika vir die jaar 2009 Jaargang 135. Pretoria : V&R Drukkery.

GIE, S.F.N. 1928. Geskiedenis vir Suid Afrika of Ons Verlede. Deel II 1975-1918. Stellenbosch : Pro Ecclesia Drukkery.

HERDER, A.W. (awherder@wol.co.za) 5 Aug.2009. Afvaardiging na meerdere vergaderings in CAGK. E-pos aan: Coetzee, P.A. (peetcoetzee@lantic.net).

JANSEN, JOH. 1952. Korte verklaring van de kerkorde der Gereformeerde Kerken. 3 de verm. druk. Kampen : J.H. Kok N.V.

JOOSTE, J.P. 1958. Die geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in Suid- Afrika 1859 – 1959. Potchefstroom : Potchefstroom Herald.

JOOSTE, J.P. 1959. 'n Kykie in die kerklike lewe van die gemeente Rustenburg gedurende die eerste paar jaar na die ontstaan daarvan. Rede gehou op 11 Februarie 1959 tydens hoeksteenlegging. (*In Gereformeerde Kerk Rustenburg. Gedenkuitgawe 1859 – 1959.*)

KAMFFER, H.J.G. 1999. Om een skerpe oog in't zeil te houden: die geheime diens in die Zuid-Afrikaansche Republiek. Vanderbijlpark : PU vir CHO. (Proefskrif-Ph. D.)

KOTZE, D.N. 1953?. Iets in verband met die ontstaan en geskiedenis van die Geref. Kerk in Noord-Transvaal. (*In Gereformeerde Kerk in Suid Afrika. 1953?. Almanak van die Gereformeerde gemeentes in Suid Afrika vir die jaar 1954 Jaargang 79. Pretoria : V&R. p. 133-139*)

KRUGER, L.S., DU PLESSIS, H.L.M., SPOELSTRA, B., & SPOELSTRA, T.T. 1966. Handleiding by die kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Potchefstroom : Pro Rege.

KRÜGER, B.R. 1957. Die ontstaan van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Pretoria : V&R Drukkery.

LARNEY, T. 2009. Mondelinge mededeling aan outeur. Potchefstroom.

MARTINS, G.J. 1957. Die onderwys van blankes in Waterberg 1850-1950. Potchefstroom : PU vir CHO. (Verhandeling-M.E.)

NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK. 1904. Wetten en bepalingen voor de Ned. Hervormde Kerk van Zuid Afrika. Pretoria : Lebbink.

PONT, A.D. 1978. Kerkgeskiedenis. Pretoria : HAUM.

POP, F.J. 1975. Bijbelse Woorden en hun geheim. 's-Gravenhage : Boekencentrum B.V.

POSTMA, D. 1905. De geschiedenis van de stichting en ontwikkeling der Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika. Paarl : Paarlse Drukkers Maatschappij.

POTGIETER, C. & THEUNISSEN, N.H. 1938. Kommandant-Generaal Hendrik Potgieter. Johannesburg : Afrikaanse Pers.

POTGIETER, F.J. 1955. Die vestiging van die Blanke in Transvaal (1837 – 1886) met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mens en die omgewing. Potchefstroom : PU vir CHO. (Proefskrif-Ph.D.)

RAS, J.L. 1979. Die lewe en werk van ds. M.P.A. Coetsee (jr.) (1851-1901). Potchefstroom : P.U. vir C.H.O. (Verhandeling-Th.M.)

REYNEKE, C.J.J. 1947. Die kollege van landdros en heemrade onder die Voortrekkers, met spesiale verwysing na die rol wat dit gedurende die wordingsjare van die Suid-Afrikaanse Republiek vervul het. Pretoria : Universiteit van Pretoria. (Verhandeling-M.)

SCHOLTZ, G.D. 1956. Die geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid Afrika: 1842 – 1885. Elsiesrivier : Nasionale Handelsdrukkery.

SMIT, C.J. 1984. God se orde vir sy kerk: 'n beskouing oor die kerkorde. Pretoria : NG Kerkboekhandel.

SNYMAN, S.D. 1979. 'n Ondersoek na die kerkregtelike beskouinge van ds. D. Postma soos dit na vore kom in sy 1859-kerkorde. Potchefstroom : PU vir CHO. (Skripsie-Th.B)

SNYMAN, W.J. 1949. Die gebruik van die woord “kerk” in die Nuwe Testament. Potchefstroom : De Stem.

SNYMAN, W.J. 1977. Die gebruik van die woord “kerk” in die Nuwe Testament. (*In* Snyman, P.C. Nuwe en ou dinge. Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing. Publikasiereeks nr. 56. Potchefstroom : Pro Rege. p. 35-50)

SPOELSTRA, B. 1963. Die Doppers in Suid Afrika, 1760–1899. Johannesburg : Nasionale Boekhandel.

SPOELSTRA, B. 1989. Gereformeerde kerkreg en kerkregering: 'n handboek by die kerkorde. Hammanskraal : Hammanskraalse Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerke in Suid Afrika.

SPOELSTRA, B. (b.spoelstra@absamail.co.za) 22 April 2009. Re: Stigting Potch op 11 Februarie 1859. E-pos aan: Peet Coetzee (peetcoetzee@lantic.net)

VAN DER LINDE, G.P.L. 1965. Die grondbeginsels van die presbiteriale kerkregeringstelsel. Potchefstroom : Pro Rege.

VAN DER LINDE, G.P.L. 1980. Die Gereformeerde Kerk Lydenburg, 1859–1979. Potchefstroom : E.F.J.S.

VAN DER VYVER, G.C.P. 1958. Professor Dirk Postma 1818 – 1890. Potchefstroom : Pro Rege.

VAN DER VYVER, G.C.P. 19..? Die Gereformeerde Kerk , Pretoria 1859 – 1904. Potchefstroom : PU vir CHO. (Diktaat.)

VAN DER VYVER, G.C.P. 1969. My erfenis is vir my mooi. Potchefstroom: Potchefstroom Herald.

VAN DER WALT, J.J. 1976. Christus as Hoof van die kerk en die presbiteriale kerkregering. Potchefstroom : Pro Rege. (Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO. Reeks A: Geesteswetenskappe, nr. 21.)

VAN DER WALT, D.J. 1951. Die Gereformeerde gemeente Rustenburg, 1859-1951. (*In* Pelser, A.N. & Prinsloo, N. Die Rustenburgse Eeufees Gedenkboek, 1851-1951. Johannesburg : Hortors)

VAN DYK, J.H. 1950? Die Burgeroorlog in die Suid-Afrikaanse Republiek, 1860–1864. Potchefstroom : PU vir CHO. (Verhandeling-M.A.)

VAN JAARSVELD, F.A. 1946. Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870. Pretoria: Universiteit van Pretoria. (Verhandeling-M.A.)
(In Beyers, C., Venter, P.J., Franken, J.L.M., Thom, H.B., Pelzer, A.N., Botha, C.G., Breytenbach, J.H. 1950. Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis: Jaargang 13, -deel 2. Parow : Cape Times. (p. 195-334)

VAN ROOYEN, T.S. 1951. Die verhoudinge tussen die boere, engelse en naturelle in die geskiedenis van die Oos-Transvaal. Pretoria: Universiteit van Pretoria. (Proefskrif-D.Phil.) (In Beyers, C., Venter, P.J., Franken, J.L.M., Thom, H.B., Pelzer, A.N., Botha, C.G., Breytenbach, J.H. 1951. Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis: Jaargang 14, -deel 1. Parow : Cape Times.

VAN VUUREN, I.L.J. 1989. Grepe uit die geskiedenis. (In Van Vuuren, I.L.J., van der Spoel, R.G., & van der Walt, A.J., 1989. Die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Potchefstroom : Potchefstroom Herald. p. 11-24)

VAN VUUREN, I.L.J. 1989. Die eerste kerkgebou: die “Ou Kerkie” : 1867. (In Van Vuuren, I.L.J., van der Spoel, R.G. & van der Walt, A.J. 1989. Die Gereformeerde Kerk Potchefstroom. Potchefstroom : Potchefstroom Herald. p. 32-36)

VAN ZYL, J.A. 1950. Die onderwysgeskiedenis van Lydenburg en distrik voor 1900. Pretoria : Die Universiteit van Suid-Afrika (Verhandeling- ME)

VENTER, H.J. 1947? Enkele gegewens aangaande die ontstaan en groei van die Gereformeerde gemeente Waterberg (In Almanak van die Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika vir die jaar 1948 Jaargang 73. Stellenbosch : Pro Ecclesia. p. 141-146.)

VENTER, M.E. 2009. Mondelinge mededeling aan outeur. Potchefstroom.

VERGEER, W. & DU PLOOY, J. 2008. Dagboek van Dirk Postma. Pretoria : V&R Drukkery.

VILJOEN, P.J. 1938. Die Lewe van Paul Kruger. Pretoria : HAUM.

VISSER, J. 1989. Die tug oor ampsdraers. Potchefstroom : P.U. vir C.H.O. (Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO. Reeks A: Geesteswetenskappe, nr. 67.)

ZUID-AFRIKAANSCH REPUBLIEK. 1885. De grondwet der Zuid-Afrikaansche Republiek benevens de 33 artikelen en de Instructie voor Commandanten. Pretoria : J.F. Cilliers Gouvernementsdrukker.

HANDELINGE VAN SINODES

CHRISTELIJK AFGESCHEIDENE GEREFORMEERDE KERK. ALGEMENE SYNODE. 1984. Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afscheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869): met stukken betreffende de synode van 1843, bijlagen en registers. Utrecht: Den Hertog.

GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. HANDELINGE van die Sinodes Gereformeerde Kerk/e in Suid-Afrika (Zuid Afrika).

Die volgende Acta is in hierdie werk aangehaal:

Acta 1862; Acta 1863; Acta 1866; Acta 1869; Acta 1873; Acta 1876; Acta 1916; Acta 1920; Acta 1924; Acta 1927; Acta 1930; Acta 1933; Acta 1936; Acta 1939; Acta 1942; Acta 1945; Acta 1946; Acta 1949; Acta 1952; Acta 1955; Acta 1958; Acta 1961; Acta 1982; Acta 1985.

KERKARGIEF: Die Gereformeerde Kerke in Suid Afrika, Potchefstroom (GKSAA)

Postma-versameling. (PV)

Postma-Versameling GKSA Argief.

Notules

Potchefstroom	- Notule Kerkraad 1863-1880
GK Potchefstroom
1.1.1-1.1.3
Rustenburg	- Notule Kerkraad 1859-1883
GK Rustenburg
1.1.1-1.1.5
Waterberg	- Notule Kerkraad 1863
GK Waterberg
1.1.1
Lijdenburg	- Notule Kerkraad 1863
GK Lydenburg
1.1.1
Zoutpansberg	- Notule Kerkraad 1863
GK Pietersburg (kerkraad Zoutpansberg)
1.1.1
Pretoria	- Notule Kerkraad 1863
GK Pretoria
1.1.1
Burgersdorp	- Notule Kerkraad 1860-1869
GK Burgersdorp
1.1.1.

Notules van Algemene Vergadering in die Suid-Afrikaanse Republiek

- Notule Kerkraad GK Rustenburg 1859-1863: 1.1.1.
- Algemene Vergadering Transvaal 1864-1904.
1.1.2. en 1.1.3.
- Algemene Vergadering Transvaal 1904-1924
1.1.4 en 1.1.5

Lidmaatregister van Gereformeerde Kerk in de Z.A.R.

- Lidmaatregister 1859-1862
3.1.1

Lidmaatregister – Rustenburg
Lidmaatregister 1863-1937
GK Rustenburg
3.1.2-3.1.4

Lidmaatregister - Waterberg
Lidmaatregister 1863
GK Waterberg
3.1.1-

Lidmaatregister Mooirivier
- Lidmaatregister 1863-1912
GK Potchefstroom
3.1.1

Lidmaatregisiter – Reddersburg
Lidmaatregister 1859-1887
GK Reddersburg
3.1.2-3.1.4

Doopregisters

Doopregisters van die Gereformeerde Kerk in de ZAR

- Doopregister 1852-1888 4.1.1 (Indeks)
- Doopregister 1856-1860 4.1.2
- Doopregister 1860-1862 4.1.3
- Doopregister 1856-1862 4.1.4

Doopregister - Rustenburg
Doopregister 1863-1888
GK Rustenburg
4.1.5

Doopregister – Mooirivier 1863
Doopregister 1863-1903
GK Potchefstroom
4.1.1

KERKARGIEF: PRETORIA - Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika (NHKA)

Argief van die Algemene Kerkvergadering: K1/1

Vol nr. 1/1/1/D Duplikaatnotules 1853-1874.

Notule: "Eerste Algemeene Kerkvergadering gehouden te Rustenburg den 8 sten Aug. 1853."

Notule van die Algemene Kerkvergadering te Potchefstroom op 26 – 30 April 1859.

Handelingen van de kerkvergaderingen der Nederduitsch Hervormde gemeente te Potchefstroom. 6 Junie 1853 tot 27 Desember 1859

KERKARGIEF: GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND, UTRECHT

HUA [= Het Utrechts Archief], toegangsnummer 55 = Inventaris van de synodale archieven van de Gereformeerde Kerken in Nederland, tweede herziene uitgave, J.C. Okkema (Rijksarchief Utrecht, 1985).

Nr. 74: Ingekomen en minuten van uitgegane stukken betreffende kerkelijke aangelegenheden in de Transvaalse Republiek, 1857-1859.

Nr. 75: Ingekomen stukken van ds. D. Postma, 1857-1860.

= Brieven aan de synodale commissie

Zwolle, 25 november 1857

Zwolle, 30 december 1857

[Zwolle] 15 januari 1858

Zwolle, 11 febr. 1858

Nieuwe diep ... April 1858

+ 'De inhoud van mijne predikatie op het dek aan boord van de Estafette, den 9. Mei 1858.'

Kaapstad, den 16 Juli 1858.

Durban (Natal), den 22 Aug. 1858
Pieter Maritzburg, den 9. Oct. 1858 (10 bl)
Ladysmith, den 28 Oct. 1858 ('s morg)
Rustenburg [3 december 1858] (15 pp)
[8 juni 1859] (34 pp) (Distrik Bloemfontein)
Rustenburg, den 5 Augustus 1859 (8 pp.)
Rustenburg, den 5 December 1859
Middelburg, den 27 Januarij 1860 (16 pp.)
Burgersdorp, den 28 Febr. 1860
+ 'Mijne beschouwing over de afscheiding in Zuid-Afrika met het oog op
de voorzienigheid Gods.'

NATIONAL ARCHIVES OF SOUTH AFRICA

NASIONALE ARGIEF VAN SUID-AFRIKA (Pretoria)

(NA)

S.S. 39 R. 4708 1861 Kerkraad Gereformeerde Kerk van distrik
Moorivier/Potchefstroom aan J.C. Steyn : 7 Oktober 1861
S.S. 39 R. 4715 1861 Landdros Potchefstroom aan P.J.W. Schutte, T.J. de Bruin
en J.J. Bekker 8 Oktober 1861
S.S. 35 R. 4191 1860 Algemene Kerkvergadering aan Uitvoerende Raad, geteken
deur D. vd Hoff
S.S. 35 R. 4107 1860 Notule Leeuwfontein 6 November 1860
S.S. 49 R. 555 1863 Versoekskrif inwoners van die distrik Moorivier oor
kerkgrond vir Gereformeerde Kerk : Julie 1863
S.S. 43 R. 265a 1862 Petisie om afskaffing van staatskerk; Julie 1862
S.S. 43 R. 304 1862 Brief S.J.P. Kruger aan Uitvoerende Raad Z.A.R.